

**ПАЖҶҶИШГОҶИ РУШДИ МАОРИФ БА НОМИ АБДУРАҶМОНИ
ҶОМИИ АКАДЕМИЯИ ТАҶСИЛОТИ ТОҶИКИСТОН**

**ВБД: 378:351.746 (575-3)
ТКБ: 74 57 +68.68 (2 тоҷик)
Ф - 82**

Бо ҳуқуқи дастнавис

ФОЗИЛЗОДА ШЕРАФКАН ОРЗУ

**АСОСҶОИ ПЕДАГОГИИ ИҶТИМОИШАВИИ ДОНИШҶҶҶНИ
МУАССИСАҶОИ ТАҶСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ ДАР
ШАРОИТИ МУОСИР**

**(дар мисоли Донишкадаҳои олии сарҳадии КДАМ Ҷумҳурии
Тоҷикистон)**

**Диссертатсия
барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои
педагогӢ аз рӯи ихтисоси 5.3.9. Назария ва методикаи
ташкили фаъолияти фарҳангӢ-иҷтимоӢ
(педагогикаи иҷтимоӢ)**

**Роҳбари илмӢ: Котибова Ш.П. -
номзади илмҳои педагогӢ, дотсент**

ДУШАНБЕ – 2026

НОМГӢИ ИХТИСОРАӢО

ҚҚТ - Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон

КДАМ ҚТ – Кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии
Тоҷикистон

ДОС КДАМ ҚТ – Донишкадаи олии сарҳадии Кумитаи давлатии
амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон

ДХВМ – Донишкадаи ҳарбии Вазорати муҳофизати

АСА - асоси самтгиришудаи амал

МЗ - Маҳфили зарифон

МУНДАРИЧА

МУҚАДДИМА	4 - 20
БОБИ 1. АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИИ ИҶТИМОИШАВИИ ДОНИШЌЎЁН ДАР МУАССИСАҶОИ ТАҶСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ	21 – 99
1.1. Иҷтимоишавии шахсият ҳамчун масъалаи педагогӣ.....	21 - 58
1.2. Мақоми муассисаҶои олии касбӣ дар иҷтимоишавии шахсияти донишЌўён.....	58 – 87
1.3. АсосҶои назариявии муайян кардани дараҷаи иҷтимоишавии донишЌўён.....	87 - 97
Хулосаи боби 1.	98 - 99
БОБИ 2. АСОСҶОИ ПЕДАГОГИИ ИҶТИМОИШАВИИ ДОНИШЌЎЁН ДАР МУАССИСАҶОИ ТАҶСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ	100-147
2.1. Методикаи майянсозии дараҷаи иҷтимоишавии донишЌўён дар муассисаҶои таҶсилоти олии касбӣ	100–114
2.2. Таҳияи амсилаи иҷтимоишавии донишЌўён дар муассисаҶои таҶсилоти олии касбӣ.....	114–146
Хулосаи боби 2.....	146-147
БОБИ 3. ТАҶҚИҚУ ОЗМОИШИ ШАРОИТҶОИ ПЕДАГОГИИ ИҶТИМОИШАВИИ ДОНИШЌЎЁН ДАР МУАССИСАҶОИ ТАҶСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ	148-182
3.1. ХусусиятҶои иҷтимоишавии фаъолияти таълимию маърифатии донишЌўён	148-163
3.2. Таҳқиқ ва озмоиши таълимии иҷтимоишавии донишЌўён дар муассисаҶои таҶсилоти олии касбӣ.....	163-179
Хулосаи боби 3.....	179-182
ХУЛОСАИ УМУМӢ	183-193
АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА	194-213

МУҚАДИММА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Истиклолият ва соҳибхитиёрӣ заминаи ҳуқуқӣ ва мутамаддинро барои бунёди давлати демократӣ ва тағйирот дар тамоми соҳаҳо, аз ҷумла маориф фароҳам меоварад. Дар ин замина мавқеъ ва вазифаи низоми таълими муосир афзуда, он ҳамчун муайянкунандаи тадбирҳои дигаргунсозии ҷомеа ва рушди муҳимми қудрат ва амнияти иқтисодии миллат ва давлатро тағйир дод.

Иҷтимоишавии ҷавонон дар ҷумлаи мушкилоти педагогӣ мавқеи муҳим дошта, яке аз масъалаҳои ташвишовару ҳалталаб ба шумор меравад ва дурнамои рушди муассисаҳои таҳсилоти олиро муайян мекунад.

Ташаккули шахсият дар давраи дигаргуниҳои кулӣ дар ҳаёти ҷомеа падидаи нави таълим, навсозии мундариҷаи таълиму тарбия, таҳияи технологияҳои инноватсионии ҷомеаи шахрвандиро тақозо мекунад.

Самт, мақсад, хусусияти амалигардонии ҷараёни иҷтимоишавии донишҷӯён, ташаккули онҳо ҳамчун субъекти муносибатҳои ҷамъиятӣ ва рушди касбӣ ба хусусиятҳои сифатии пешомадҳои тараққиёти ҷомеаи муосир бештар таъсир мерасонад.

Барномаи пешрафти низоми маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сиёсати давлатӣ бартариии хос дорад. Тадбирҳо барои таҳсилоти босифат, низоми ягонаи ҳамгирии таҳсилот дар ҷаҳон, таъмини эҳтиётот ва талаботи инсон ба таҳсилот, санъати давомдор ва донишҳои васеъ заруранд.

Дар солҳои охир, ислоҳоти соҳаи маориф, волоияти таҳсилоти олии касбӣ ва дигаргуниҳои он густариш ёфта, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» (2013), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва касбии баъд аз муассисаҳои таҳсилоти олий» (2009), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатӣ дар бораи ҷавонон” (2021), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шахрвандон» (2022), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи оиннома ва сохторҳои Вазорати маорифи

Чумҳурии Тоҷикистон» (2014), Концепсияи мактаби миллӣ дар Чумҳурии Тоҷикистон (2002), Концепсияи миллии таҳсилот дар Чумҳурии Тоҷикистон (2017), Концепсияи рушди таҳсилоти касбӣ дар Чумҳурии Тоҷикистон (2006), Концепсияи миллии тарбия дар Чумҳурии Тоҷикистон (2006), Барномаи давлатии тарбияи ватандӯстӣ ва таҳкими ҳувиати миллии ҷавонони Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022” (2018), Стратегияи миллии рушди маорифи Чумҳурии Тоҷикистон то солҳои 2030 (2020) ва дигар ҳуҷҷатҳои меъёрию ҳуқуқӣ қабул карда шудаанд. Дар айни замон, дар тамоми соҳаҳои маориф диққати асосӣ ба пояҳо ва ташаккули намунаҳои маорифи миллӣ равона мешаванд. Такмили санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, истифодаи стандартҳои давлатии таҳсилот, сифати таълиму тарбияро баланд бардошта, ҳамчун ҳамкориҳои муҳимми методологӣ дар равоҷоти маърифати байни миллатҳо арзёбӣ мегардад.

Моҳияти муносибати нави концептуалӣ аз он иборат аст, ки фаъолияти маърифатӣ ҳамчун сифати фаъолияти донишҷӯ дар муносибат ба мундариҷа ва раванди таълим, хоҳиши истифодаи самаранокии дониш ва усули фаъолият дар вақти муносиб, дар сафарбаркунии кӯшиш ба фаъолияти мустақилона ва ноил шудан ба ҳадафҳои таълимӣ ва маърифатӣ зоҳир мешаванд. Аз ин рӯ, истифодаи шакл ва усули гуногуни инноватсионӣ дар ҷараёни иҷтимоишавии донишҷӯён нақши муҳим дорад ва ин вазъият аҳамияти таҳқиқоти мазкурро муайян мекунад.

Иҷтимоишавии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ яке аз масъалаҳои муҳимест, ки таваҷҷуҳи олимон, методистон, омӯзгорон ва роҳбарони муассисаҳои таълимиро ба худ ҷалб мекунад. Пешрави таълим, таҷҳизоти назариявӣ ва татбиқи амалии ин масъала ба хусусиятҳои муассисаи таълимӣ, ба мавқеи фанҳои таълимӣ, ҳайати омӯзгорон ва дигар ҳолатҳо таъсири муҳим мегузоранд. Принсипҳои таълим ва фаъолияти маърифати донишҷӯён дар заминаи корҳои таҷрибавӣ ва ҳулосаҳои назариявӣ беҳамто будани принсипҳои таълимиро

дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар муқоиса бо принципҳои таълим дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ нишон медиҳанд.

Бо назардошти талаботи ҷомеаи муосир, таъмини суботи иҷтимоӣ ва рушди устувори кишвар, зарур аст, ки донишгоҳҳо шахсиятҳои ҳамачониба рушдёртаро тарбия намоянд. Яъне, танҳо доштани донишу малакаҳои касбӣ кофӣ нест — донишҷӯён бояд бо фазилатҳои иҷтимоӣ, масъулиятшиносӣ ва қобилияти муносиб шудан ба шароити тағйирёбанда низ мусаллаҳ бошанд.

Дар ин самт, тарбия ва таҳсил бояд дар якҷоягӣ бо иштироки фаъолонаи донишҷӯён дар ҳаёти ҷамъиятӣ амалӣ гарданд. Муҳим аст, ки онҳо на танҳо иттилоъ гиранд, балки таҷрибаи шахрвандӣ, ахлоқӣ ва иҷтимоии мустақилро низ аз худ намоянд.

Донишгоҳҳо, чун ниҳодҳои иҷтимоӣ, вазифадоранд мутахассисонро тайёр намоянд, ки дар бозори меҳнат рақобатпазир бошанд ва ба эҳтиёҷоти иқтисодӣ ва фарҳангии ҷомеаи Тоҷикистон ҷавобгӯ гарданд. Ин вазифа танҳо дар сурате амалӣ мешавад, ки равандҳои таълимӣ мазмуни иҷтимоии амиқ дошта бошанд, усулҳои гуногуни таълим истифода шаванд ва муҳити омӯخت бар пояи эътимод ва ташаккули шахсият созмон ёбад.

Барои расидан ба ин ҳадаф, муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ бояд баробари таълифи донишҳои назариявӣ, механизмҳои самараноки иҷтимоисозии донишҷӯёнро низ таҳия ва татбиқ намоянд. Ин равандҳо аз донишҷӯ талаб мекунанд, ки дар баробари фанҳои таҳассусӣ, арзишҳои шахрвандӣ, ахлоқӣ ва иҷтимоиро низ дар амал таҷассум намоянд.

Дар ин замина, усулҳои ташхисӣ — аз ҷумла мониторинг ва арзёбии сатҳи иҷтимоишавӣ — аҳамияти калидӣ доранд. Онҳо имконият медиҳанд, ки сари вақт камбудиро ва тағйироти зарурӣ муайян гарданд ва раванди таълим бо ниёзҳои ҷомеа мувофиқ кунонида шавад.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯ

Дар замони муосир ақидаҳои олимони оид ба масъалаи иҷтимоишавии донишҷӯён аҳамияти махсус пайдо кардааст. Раванди дарки асосҳои назариявӣ методологӣ ба амал меояд, эҷодиёти классикон намояндагони самтҳои гуногун ва муассисаҳои гуногуни илмӣ аз нав таҳлил карда мешаванд (Э. Дюркгейм [64], Ч.Х. Кули [200], Дж.Г. Мид [134], Т. Ларсонс, Р. Сорокин ва дигарон).

Падидаҳои назариявӣ муосири омӯзиш дар ҷомеаи муосир дар асарҳои олимони хориҷи кишвар Г.М. Андреева [7], Н.Ф. Голованова [51], А.И. Ковалева [90], И. Кон [93], А. В. Мудрик [143], А.В. Петровский [164], М. Р. Шилова ва дигарон инъикос ёфтаанд. Ин олимони моҳияти иҷтимоишавии донишҷӯён, мақсадҳо, механизмҳо, омилҳо, муассисаҳои таълимиро пешниҳод карданд.

Таъсири хусусиятҳои давраи таърихӣ ба муваффақияти иҷтимоисозии шахсиятро дар осори В. С. Агеев [1], А. Т. Асмолов [2], Л. Х. Гумилёв, Ю. Г. Гуревич [60], М. С. Каган [82] мушоҳида кардан мумкин аст. Ба ҷанбаи ҳамкориҳои муассисаи таълимӣ бо муҳити зист (Л. П. Буюева, И. П. Волков [42], А. С. Макаренко [128, 129], В. Д. Семёнов [176], С. Т. Шатский [204]), ба омӯзиши масъалаҳои иҷтимоии педагогии давраҳои кӯдакӣ, ҷавонӣ ва нақши оила дар ҷомеашиносии ҷавонон (И. С. Кон [93], Б. Ж. Леви, А. В. Мудрик [143], В. М. Титаренко, С.Н. Шеглова), ба инкишофи масъалаҳои ташаккули шахсият (Ш. А. Амонашвили [4], В. С. Агеев [1], Г. М. Андреева [7], Л. И. Ансиферова, К. Д. Бердяев, Б. Н. Бессонов, М. Е., Дуранов, В. А. Караковский [86], А. К. Маркова [130], П. И. Чернесов, Н. Е. Шуркова [210]) дахл кардаанд.

Дар бораи сифати тайёр кардани мутахассисон ва талабот ба тайёрии касбӣ (О. А. Абдуллина, В. Айнштейн, Ю. Бабаев, Н. Б. Крилова, В. Д. Шадриков), зарурати тартиб додани нақшаҳои нави таълим ба миён меояд. Стандартикунонии таълим, китобҳои дарсӣ, технологияи нав, усули муосири таълим, тарбия ва рушд, ки бо ёрии онҳо принципҳои таълим

амалӣ карда мешаванд, дар асарҳои С.И. Архангелский, В. С. Валитская, А. И. Субетто, Т.А.Стефановская, Л.Тюрин инъикос ёфтаанд.

Дар таҳқиқоти зиёди илмӣ ва асарҳои олимони хориҷи кишвар ба масъалаҳои тақвият додани раванди таълим дар заминаи иҷтимоишавии донишҷӯён, махсусан, дар бораи асосноккунии далелҳои дидактикӣ-методологӣ ва психологӣ таваҷҷуҳи зиёд дода шудааст. Ба чунин асарҳо корҳои Адров В. М., Бабанский Ю. К. [15], Ворожейкин Н. И., Галперин П. Я. [45], Давидов В. В., Ефименко В. Ф., Журавлёв В. И. [68], Занков Л. В. [73], Лутфуллозода М. [123], Зубайдов У. З. [75], Илясов И. И. [79], Крутетский В. А. [101], Махмутов М. И. [132], Ю. А. Кулюткина, Н. М. Н. Скаткина [135], И.Митскевич, В. А.Ситаров [179], Н. Д. Никандров [154], В. А. Миронов [138], П. Р. Атутова [135], А. Н Леонтев [114], А. П. Ланда, И. И. Дяченко [65], Э. Д. Давидов, Я. С. Трубовский [135], Ш. А. Амоношвили [4], М. А. Данилов, Т. И. Шамова ва дигаронро мансуб доништан мумкин аст.

Масъалаи ташаккули ниёзҳои маънавӣ диққати бисёр муҳаққиқон аз ҷумла В. Т. Лежнева, С. Л. Рубинштейн [173], А. Н. Леонтев [115], В. Н. Мясишева, В. И. Селиванова, А. В. Петровский [164], Г. А. Фортунатова, Б. Г. Ананев [6], Н. Д. Добринина, Г. И. Шукина [208], П. Я. Якобсон, В. Н. Колбановский, Т. А. Илина [78], Ю. В. Шарова ва дигаронро ҷалб кардааст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷанбаҳои муҳталифи иҷтимоишавии наврасону ҷавонон ва баланд бардоштани маърифати онҳо дар таҳқиқоти олимони машҳур ба монанди М. Лутфуллозода [124], Х. Раҳимзода [170], Қ. Б. Қодиров [107], Л. М. Иमतзода [80], Б. Раҳимов [171], Х. Буйдоқов [33], Б. Мачидова, О. А. Исломов, Х. Зиёӣ, Ф. Шарифзода [203], И. Давлатшоев, Ф. Гулмадов [59], С. Ш. Туронов, Ш.П. Котибова [100], С. Н. Алиев, С. Муҳитдинова, А. Нуоров [171], С. Олимов, А. Раззоқов, М. В. Саидов [174], Э. Ҷонмирзоев, А. Ҳамроқулов, С. Холназаров, С.О.

Сатторов, Д. Шарипова, Н. С. Собирова, Р. Ҳ. Неъматов ва дигарон мавриди назар қарор гирифтаанд.

Масъалаҳои муҳими иҷтимоӣ аз тарафи муҳаққиқони ватанӣ Одилзода Д. Р., Раҳимӣ К. М., Мирбобоева Б.М., Сатторов С. О., Амонов С., Сайдахмадзода Ҳ., Садуллоева Г. М., Сафаров М. С., Шарипов Р. С., Абдулов Ҷ. М., Неъматов Р. Ҳ., Акмалова М. А., Нарзуллоев Ҳ. С., Азиззода Р. Н., Окимшоева Р. С., Ризоева Н. М., С. Раҳмоналӣ, Нурматова Н. Л., Нематуллозода М. М., Собирова Н. С., Давлатов Д. Р., Турсунова М. Ғ. ва дигарон мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Дар маҷмуъ метавон гуфт, ки мушкилоти иҷтимоишавии донишҷӯён тавачҷуҳи педагогон, файласуфон, ҷомеашиносон, равоншиносон, омӯзгоронро ба худ ҷалб мекунад, аммо раванди иҷтимоишавии донишҷӯён дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва махсусан, дар Донишкадаҳои сарҳадии назди ҚДАМ Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиши махсус қарор нагирифтааст.

Аҳамияти ҳалли масъалаҳои иҷтимоишавии донишҷӯён, нокифоя будани воситаҳо ва технологияҳои иҷтимоигардонӣ барои интиҳоби мавзӯи таҳқиқот «Асосҳои педагогии иҷтимоишавии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар шароити муосир (дар мисоли Донишкадаҳои сарҳадии назди ҚДАМ Ҷумҳурии Тоҷикистон)» асос гузоштанд. Таҳлили таҳқиқот нишон дод, ки дар назарияи педагогӣ байни зарурати иҷтимоишавии донишҷӯён дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва набудани технологияи иҷтимоӣ, усули ташҳиси муайян кардани натиҷаҳои иҷтимоисозии шахсият ихтилофи объективӣ мавҷуд аст. Аз ҷумла:

- эҳтиёҷоти бозори меҳнат ба мутахассисони баландихтисос, мутобиқшаванда ва дорои тавонбахшиё, ки тавонанд дар мубориза бо камбудии иҷтимоӣ ва қонён кардани ин ниёзҳо кумак расонанд;

- зарурати эҳёи принципҳои ахлоқӣ ва маънавии ҳалли ин мушкилот дар низоми таҳсилоти олий;

- кифоя набудани талабот ба дастурҳои зарурӣ дар шароити ташкили стандартҳои мазмуни таҳсилоти касбӣ;

- эҳтиёҷоти педагогикаи иҷтимоӣ ба методологияи асосноккунии чараҳои иҷтимоишавӣ дар марҳилаи тайёрии касбӣ дар донишгоҳ ва дарки нокифояи назариявии ин мушкилот;

- ба чараҳои иҷтимоишавӣ ҳамчун муҳимтарин самти фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва рушди нокифояи татбиқи усул ва технологияҳои татбиқи он;

- талаботи баҳодихии воқеии сатҳи иҷтимоии донишҷӯ ва набудани усулҳои ягонаи мониторинги иҷтимоӣ, таҳия, муайян кардани меъёрҳо ва нишондодҳои муассири иҷтимоӣ;

- талаботи муҳимме, ки барои фаъолияти омӯзгорон оид ба иҷтимоишавии донишҷӯён пешниҳод мегардад, нокифоягии омодагии психологӣ-педагогии қисми зиёди омӯзгорон барои амалӣ намудани он мебошад.

Ихтилофҳои дар боло зикршуда ҳалли масъалаи муҳимми педагогӣ дар асоси таҷрибаи ҷамъиятии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, таҷрибаи муайян кардани принципҳо, самтҳо, механизмҳо ва ташкили шароити педагогии ин фаъолият аз нуқтаи назари замони муосир ва талабот барои ояндаро зарур медонанд, ки ҳалли ин мушкилот мавзӯи тадқиқоти моро «Асосҳои педагогии иҷтимоишавии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар шароити муосир» (дар мисоли Донишкадаҳои олии сарҳадии КДАМ Ҷумҳурии Тоҷикистон) муайян намуд.

Ҷустуҷӯи роҳҳои самарабахши ҳалли ин зиддият, ки барномаи аз ҷиҳати илмӣ асоснок, методологияи мутобиқати иҷтимоишавии донишҷӯён ва эҷоди технологияи самарабахши иҷтимоишавии

донишчӯёнро талаб мекунад, як масъалаи таҳқиқоте мебошад, ки ба рушди педагогикаи муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ муҳим мебошад.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ бар пояи натиҷаҳои пажӯҳишҳои, ки дар доираи нақшаи дурнамои корҳои илмӣ-таҳқиқотии шӯбаи педагогика, психология ва методикаи таълими Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон дар мавзӯи «Асосҳои педагогӣ-равонии рушди ҳештаншиносиву ташаккули ҷаҳонбинӣ ва иҷтимоишавии хонандагон ва наврасону ҷавонон дар замони муосир» мавриди таҳқиқ қарор ёфтааст, таълиф гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот: аз ҷиҳати назариявӣ асоснок кардан ва ба таври таҷрибавӣ санҷидани асосҳои педагогии иҷтимоишавии донишчӯён мебошад, ки ба рушди иҷтимоишавии шахсият таъсир мерасонад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои расидан ба ин мақсад иҷрои вазифаҳои зерини таҳқиқот муайян гардид:

- таҳлили адабиёти фалсафӣ, психологию педагогӣ, аз ҷиҳати назариявӣ асоснок кардани раванди иҷтимоишавии донишчӯён;

- таҳқиқи воқеӣ, қонуният, хусусиятҳои раванди иҷтимоишавӣ бо назардошти донишҳои умумии илмӣ дар ин соҳа ҷамъшуда;

- ошкор намудани моҳияти раванди иҷтимоишавии донишчӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ;

- муайян кардани унсурҳои сохтори иҷтимоишавӣ, инчунин мақсадҳо, воситаҳо ва омилҳои, ки таҳти таъсири онҳо иҷтимоишавии донишчӯён сурат мегирад.

- ба роҳ мондани асосҳои концептуалии иҷтимоишавии донишчӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар асоси заминаҳои назариявӣ ва методологӣ;

- муайян намудани маҷмуи шароити педагогӣ барои иҷтимоишавии донишҷӯён ҳамчун модели асосии татбиқи асосҳои концептуалии иҷтимоисозии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ;

- санҷиши самаранокии шартҳои педагогии интихобшуда дар раванди иҷтимошавии донишҷӯён дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ба таври таҷрибавӣ.

Объекти таҳқиқот: раванди иҷтимоишавии донишҷӯён дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии муосир.

Мавзӯи (предмети) таҳқиқот: асосҳои педагогии иҷтимоишавии донишҷӯён дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ.

Фарзияи таҳқиқот. иҷтимоишавии донишҷӯён дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ бомуваффақият хоҳад буд, агар:

- ҷаҳорҷӯбаи концептуалии дарки моҳияти иҷтимоишавии донишҷӯён дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ҳамчунраванди азхудкунии нақшҳои гуногуни иҷтимоӣ аз ҷониби донишҷӯ дар ҷараёни мутобиқшавӣ ва ҳамгироии ӯ ба муассисаи таълимӣ тавассути рушди худшиносӣ ва худшиносии шахсият муайян карда шаванд;

- мазмуни тахминии иҷтимоишавии донишҷӯён дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар асоси нишондиҳандаҳои мушаххаси нақшҳои пешбарандаи иҷтимоӣ (мутахассис, оиладор, ҷаъоли иҷтимоӣ); равиши шахсӣ-ҷаъолиятӣ ҳамчун омили пешбаранда ва асосии ташкили раванди иҷтимоишавии донишҷӯён ба роҳ монда шавад;

- амсилаи мувофиқи ташкили раванди иҷтимоишавии донишҷӯён таҳия шуда, хусусияти фарқкунандаи он фарогирии донишҷӯёнро ба ҷаъолияти мушаххас таъмин намояд.

Марҳила, мақон ва давраи таҳқиқот. Таҳқиқот дар се марҳила гузаронида шуд:

Марҳилаи аввал – (солҳои 2021-2022) дар асоси таҳлили адабиёти илмӣ вазъи имрӯзаи масъалаи мавриди омӯзиш қароргирифта, дастгоҳи

таҳқиқоти илмӣ таҳия карда шуд, мафҳуми «ичтимоишавии донишчӯён» мурааттаб гардид, модели назариявии ичтимоишавии донишчӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ бунёд гардид.

Марҳилаи дуюм (солҳои 2022-2023) - меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои ичтимоишавии донишчӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ мурааттаб карда шуда, дар асоси он барномаи ташхиси омӯзиши сатҳи ичтимоишавии донишчӯён, мундариҷа ва корҳои озмоишӣ муайян гардиданд ва технологияи ичтимоишавии донишчӯён дар Донишкадаҳои сарҳадии КДАМ татбиқ ва тартиб дода шуд.

Марҳилаи сеюм (солҳои 2024-2025) - таҳлил, натиҷагирӣ ва батартибдарории далелҳои бадастомада, таҳлили сифатӣ ва миқдории натиҷаҳо, муайян намудани хулосаҳо ва тавсияҳоро фаро гирифта, шакли ниҳоии кори диссертатсионӣ омода карда шуд.

Чанбаҳои назариявии кори диссертатсионӣ дар шӯбаи педагогика, психология ва методикаи таълими Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон таҳқиқ гардида, корҳои озмоишӣ бо роҳбарии муаллиф дар заминаи корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ дар Донишкадаҳои олии сарҳадии КДАМ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ДХВМ анҷом дода шудаанд.

Асоси назариявии таҳқиқот аз муқаррарот ва ғояҳои пешбарандаи концепсияи ичтимоишавии донишчӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, ки дар асарҳои олимони ба мисли Н.Ф., Голованова, В. И. Ковалева., И. Кон, А. В. Мудрик., М. И. Шилов., концепсияи равиши яклухт ба баррасии раванди педагогӣ (Ю. К. Бабанский., А. И. Дулов., Б. Ч. Илин., Т. А. Стефановская), равиши фаъолият (В. Г. Афанасев, Л. С. Виготский, В. В. Давидов, А. Н. Леонтев), муносибати шахс (И. С. Кон, А. В., Мудрик, А. Б. Орлов), равиши шахсиятӣ-фаъолиятӣ (В. В. Сериков., В. А. Слостенин), ғояҳои демократикунонӣ ва гуманизатсияи маориф (А. А. Бодалев, Е. В. Бондар ва дигарон ифода ёфтаанд, принсипи асосии

назариявӣ ва методологии педагогика ва психология, муқаррароти асосии назарияи кори таҳқиқотӣ муайян мегардад.

Асоси методологии таҳқиқот нуқтаҳои муҳимтарини таълимоти демократии инкишофи шахсият мебошад; муқаррарот дар бораи алоқамандӣ ва вобастагии ҳамдигарии падидаҳо, аз ҷумла дар бораи алоқамандии байни дигаргуниҳои ҷойдоштаи иҷтимоию иқтисодӣ ва навсозии соҳаи маориф; назарияи педагогии фаъолият, назарияи раванди фаъолият, ки дар асарҳои олимони варзидаи ватанӣ ва хориҷӣ дар соҳаи педагогика, психология, ҷамъиятшиносӣ ва иқтисодӣ инъикос ёфтаанд.

Сарчашмаи маълумот. Санадҳои меъёрию ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи маориф, асарҳои илмии олимони муосири ватанию хориҷӣ ва дигар масъалаҳои вобаста ба таҳқиқот, мақолаҳои илмӣ оид ба истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар раванди иҷтимоишавии донишҷӯён, осори фалсафӣ таърихӣ ва психологию педагогӣ, қонун, стратегия ва барномаҳои давлатӣ, аз ҷумла, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолиятҳои инноватсионӣ» (2012), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак» (2024), Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (2020) ба ҳайси сарчашмаи маълумот хизмат намуданд.

Заминаҳои эмпирикии кори диссертатсиониро таҷрибаи илмии педагогикаи муосир, истифода аз методҳои дар амал санҷидашудаи таҳқиқоти илмӣ, монанди таҳлили назариявии сарчашмаҳои илмӣ, таҷдид ва мушаххассозӣ, муқоисаи шабоҳату тафовутҳо, методҳои таҳқиқоти эмпирикӣ, баррасии ҳуҷҷатҳои расмӣ ва барномавӣ, корбурди усули мушоҳида, пурсиш, суҳбат, озмоиш, татбиқи омори математикӣ ҳангоми коркарди далелҳои санҷишаву озмоишӣ ва ҳамчунин омӯзиши натиҷаи фаъолияти омӯзгорон ва таҷрибаи амалии омӯзиш дар низомии таҳсилоти олии касбии мамлакат фароҳам овардаанд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Корҳои таҳқиқотию озмоишӣ дар Донишқадаи олии сарҳади КДАМ Ҷумҳурии Тоҷикистон, Мактаби олии КДАМ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Донишгоҳи ҳарбии Вазорати муҳофизати афғонӣ анҷом дода шудаанд. Дар таҳқиқоти таҷрибавӣ-озмоишӣ 50 - нафар омӯзгор ва бештар 300 нафар донишҷӯён иштирок намуданд. Идеяҳо, масъалаҳо ва муқаррароти муайяншуда дар конференсияҳои ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣи шӯбаи педагогика, психология ва методикаи таълими Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон санҷида шуданд. Оид ба таҳқиқоти педагогӣ, дар ҷаласаҳои шӯбаи педагогика, психология ва методикаи таълими Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон ва кафедраи корҳои сиёсӣ тарбиявӣ педагогика ва психологияи Донишқадаи олии сарҳади КДАМ Ҷумҳурии Тоҷикистон гузоришҳо пешниҳод гардидаанд.

Навгони илмӣ таҳқиқот пеш аз ҳама дар он зоҳир мегардад, ки ҷанбаҳои назариявӣ ва амалӣ дар масъалаи иҷтимоишавӣ донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ бо риояи пайдарпайии мантиқӣ таҳлил ва асоснок карда шудаанд. Дар ҷараёни таҳқиқот қадамҳои зерин амалӣ гардиданд:

- нахуст, заминаҳои назариявӣ равандро иҷтимоишавӣ донишҷӯён баррасӣ ва таҳлил гардида, асосҳои методологияи он муайян шуданд;

- дар доираи таҳқиқ, мафҳуми “иҷтимоишавӣ” бозшиносӣ шуда, таърифи он ёфт. Он ҳамчун раванд ва ҷараёне дар мегардад, ки шахс дар он дониш, малака, сифат ва хусусиятҳои зарурӣ иҷтимоиро барои иҷрои нақшҳои гуногун – мустақилна ва босамар – аз худ мекунад;

- моҳияти иҷтимоишавӣ донишҷӯён дар омодагии онҳо барои амалигардонии нақшҳои иҷтимоӣ – аз қабилӣ мутахассиси

соҳибтахассус, шахрванди фаъол, узви оила ва иштирокчии ҳаёти ҷамъиятӣ – ифода меёбад;

- мақсад ва муҳтавои раванд ҳамчун ташаккули шахсияти иҷтимоишудаи донишҷӯ тафсир ёфт, ки он дорои маҷмӯи муносибатҳо, дониш, малака ва хислатҳои мебошад, ки барои фаъолияти босамар дар муҳити иҷтимоӣ заруранд;

- принсипҳои ташкили чараҳои иҷтимоишавӣ таҳия ва асоснок гардиданд. Онҳо робитаи созандаи анъанаҳои тарбиявии гузашта, ниёзҳои воқеии ҷомеаи имрӯза ва дурнамои рушди иҷтимоиро дар бар мегиранд. Ин раванд ҳамзамон таҷрибаи меросгирифта ва мутобиқшавии фаъоли донишҷӯён ба замони муосирро фаро мегирад;

- муайян карда шуд, ки шароити ташкил ва татбиқи ин раванд наметавонад танҳо ба омилҳои беруна (фармоиши иҷтимоӣ, сиёсати давлатӣ) таъяс кунад. Он бояд ба сатҳи воқеии инкишофи шахсӣ ва омодагии иҷтимоии донишҷӯён мутобиқ бошад;

- дар натиҷаи таҳқиқ, амсилаи назариявӣ амалии иҷтимоишавии донишҷӯён таҳия гардид, ки метавонад ҳамчун воситаи методологӣ барои арзёбӣ ва тақмили фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олии истифода шавад;

- ниҳоят, заминаҳои педагогии раванд низ шакл гирифтанд, ки имкон медиҳанд пайванди мутақобили таълим ва тарбия таъмин шуда, чараҳои иҷтимоишавӣ бо муҳтавои таълим ҳамроҳанг карда шавад. Ин омил мусоидат мекунад ба ташаккули мутахассисоне, ки на танҳо аз ҷиҳати касбӣ, балки аз лиҳози иҷтимоӣ низ комилан омодаанд.

Нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда

1. Дар иҷтимоишавии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ мо татбиқи асосҳои педагогӣ ва раванди фароҳам овардани шароитро барои аз худ кардани нақшҳои гуногуни иҷтимоӣ (аз ҷумла, мутахассис, корманди иҷтимоӣ, оиладор) дар чараҳои мутобиқшавӣ ва ҳамгироӣ ба

муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ тавассути худшиносӣ ва рушд дар назар дошта шудааст.

2. Асосҳои концептуалии иҷтимоикунонии донишгоҳ ягонагии ҷузъҳои зеринро ифода мекунад: моҳияти иҷтимоӣ (шароити мусоид барои раванди аз ҷониби донишҷӯ азхуд кардани нақшҳои гуногуни иҷтимоӣ фароҳам овардан), мақсади он (шахси иҷтимоишудае, ки нақшҳои иҷтимоии донишҷӯро аз худ кардааст, касбӣ, оиладор, фаъоли ҷомеа), мазмуни тахминии раванди иҷтимоишавии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ (ҳаҷм ва характери дониш, малака, сифатҳо ва хислатҳои шахсияти барои пурра татбиқ намудани вазифаҳои роҳбарикунанда, идеяи пешбаранда (дараҷаи иҷтимоии донишҷӯён бо фаъолияти онҳо муайян карда мешавад), равиши назариявӣ, хусусиятҳои ташкили раванди иҷтимоишавии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, меъёрҳои иҷтимоишавии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ (муносибати арзишнок ба табиат, ҷамъият, ба худ) кифоя аст.

3. Раванди иҷтимоишавии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ бо маҷмуи шартҳои педагогӣ муайян карда мешаванд, ки тамоили мусбати рушди раванди иҷтимоишавии донишҷӯёнро таъмин мекунад ва аз инҳо иборатанд:

- муайян намудани ҳадафҳо, вазифаҳо, принципҳои асосии фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, принципҳои иҷтимоие, ки дар мазмуни асосӣ ва самти амалӣ ифода ёфтааст;

- ташкили фаъолияти таълимӣ ва маърифатии донишҷӯён дар асоси иҷтимоишавӣ, ки аз тарбияи донишҷӯён таҷрибаи гуногуни иҷтимоӣ (аз ҷумла танзимнашавандаи барномаи таълимӣ) иборат аст;

- ғанӣ гардонидани мундариҷаи қисми тағйирёбандаи стандарти таълимӣ бо курсҳои махсуси тамоили амалӣ, ки ҷузъи асосии иҷтимоишавии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ мебошад;

- чалби донишчӯён ба фаъолиятҳои амалии саръ, ки бо барномаи таълимӣ танзим нашудаанд ва чӯзи асосии раванди иҷтимоишавии донишчӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ мебошанд.

4. Дар раванди ғанӣ гардонидани қисми тағйирёбандаи стандарти таълимӣ тавассути курсҳои махсуси амалӣ ва чалби фаъолонаи донишчӯён ба намудҳои гуногуни фаъолияти иҷтимоӣ ва амалие, ки бо барномаи таълимӣ мустақиман танзим нашудаанд, заминаи воқеӣ барои ташаккули таҷрибаи иҷтимоӣ, масъулиятшиносӣ ва мавқеи фаъоли шахрвандии донишчӯён фароҳам меорад.

Аҳамияти назариявии таҳқиқот: мутобиқи хусусиятҳои, ки дар натиҷаи таҳлил муайян шудаанд, мафҳуми иҷтимоишавии донишчӯён воситаҳои фаъолсозии таълимии донишчӯён равшан карда шуда, таснифоти субъектҳои таҳсилоти олии касбӣ, ки дар раванди таълим дар заминаҳои гуногун истифода мешаванд, таҳия карда шудааст.

Аҳамияти амалии таҳқиқот аз он иборат аст, ки тавсияҳои методологии таҳияшуда (шаклҳо, усул ва воситаҳои истифодаи дониш ва малакаи илмӣ) такмили чараҳои таълимро дар иҷтимоишавӣ ва баланд бардоштани сатҳи сифати корҳои таълимии донишчӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ таъмин менамоянд. Натиҷаҳои таҳқиқот метавонанд барои рушди ҷанбаҳои педагогии сифати дониш ва иҷтимоишавии донишчӯён истифода шаванд.

Дарҷаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот бо асоснокии муқаррароти ибтидоии назариявӣ, таҳлил ва таркиби равишҳои фалсафӣ ва психологию педагогӣ дар асосноккунии ақидаҳои пешбаранда, истифодаи усули мувофиқ ба мақсад, вазифаҳо, маҷмуи усули сифатӣ ва миқдории таҳлил, фарзия таъмин карда мешавад. Натиҷаҳои кори таҳқиқотӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ қонунӣ будани нуқтаҳои фарзияи таҳияшударо нишон доданд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯ, мундариҷа ва муҳтавои диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмии 5.3.9. Назария ва методикаи ташкили фаъолияти фарҳангӣ-иҷтимоӣ (педагогикаи иҷтимоӣ), аз ҷумла, ба банди 1 - Методологияи таҳқиқи фаъолияти иҷтимоӣ-педагогӣ, моҳият, сохтор, вазифа, принсипҳои онҳо; моделсозии равандҳои иҷтимоӣ-педагогӣ дар муассисаҳои таълимӣ ва банди 4 - Сифати ташкили ҷорабиниҳои иҷтимоӣ-педагогӣ (технология ва усули баҳодихии сифати фаъолияти иҷтимоӣ педагогӣ; меъёрҳо, нишондиҳандаҳои баҳодихии сифати фаъолияти иҷтимоӣ педагогӣ) мутобиқ мебошад.

Саҳми шахсии докталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот дар иштироки шахсии муаллиф ҷиҳати ба даст овардани натиҷаҳои илмии дар таҳқиқоти мазкур пешниҳодшуда ва маводи интишоргашта, дар асосноккунии назариявӣ ва илмӣ-амалии мушкилот ва ҳалли онҳо, ифода ёфтааст.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Натиҷаҳои таҳқиқот дар маҷаллаҳои илмии тақризшавандаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар нашрияҳои илмӣ, ки бозтобкунандаи мазмуни диссертатсия мебошанд, нашр шуданд. Дар амалӣ намудани корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ дар асоснок намудани ҳалли мушкилот, коркарди идеяи кор, вазифа ва марҳилаҳои таҳқиқот, дар иштироки бевоситаи унвонҷӯ ҷиҳати дарёфти далелҳо, мурағабсозии онҳо ва санҷишу татбиқи амалии онҳо зоҳир мегардад. Татбиқи натиҷаҳои таҳқиқот тавассути наشري мақолаҳо, баромад дар конференсияҳо – ҷаласаҳои Донишкадаҳои сарҳадии назди КДАМ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон оид ба масъалаҳои таълимию педагогӣ амалӣ гардидааст. Муқаррароти назариявӣ ва тавсияҳои амалие, ки дар рафти таҳқиқот таҳия шудаанд, ба баланд бардоштани иҷтимоишавии

донишчӯён ва фаъолияти маърифатии онҳо дар муассисаҳои таҳсилоти олий натиҷаҳои мусбат медиҳанд.

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Дар доираи мавзуи диссертатсия аз ҷониби мултиф 10 номгӯйи мақолаҳо нашр гардиданд. Дар байни онҳо 6 мақола дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр шудааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия аз муқаддима, се боб, шаш зербоб, хулоса ва рӯйхати адабиёти истифодашуда иборат аст. Ҳаҷми умумии он 213 саҳифаи чопи компютери ро ташкил дода, 8 ҷадвал, 6 диаграмма ва 2 амсиларо дар бар мегирад.

балки чомеашиносон, файласуфон ва равоншиносон низ онро аз зовияҳои гуногун таҳқиқ менамоянд.

Маҳз хусусияти байнисоҳавии иҷтимоишавӣ имкон медиҳад, ки таҳлили он бо истифода аз равишҳои мутааддид сураат гирад ва барои дарки амиқтари раванди ташаккули шахсият замина фароҳам оварда шавад.

«Дар илми муосир доир ба масъалаи иҷтимоишавӣ равишҳои гуногун мавҷуданд, вале назарияи ягонаи умумқабулшуда то ҳол ташаккул наёфтааст» [143, с. 9]. Масъалаи иҷтимоишавӣ дар соҳаи илм охири асри XIX ба вуҷуд омад. Он аз солҳои 30-уми асри гузашта мавриди омӯзиш қарор гирифт ва дар ибтидои солҳои 70-ум ба яке аз масъалаҳои маъмултарини дониши инсонӣ табдил ёфт. Миқдори зиёди равишҳо ба чараёни иҷтимоӣ тамоил доранд. Аммо, чунон ки А. В. Мудрик қайд кардааст: «таҳлили мафҳумҳои сершумори иҷтимоишавӣ ба яке аз ду равишҳои тамоил дорад, ки дар дарки нақши ҳуди шахс дар чараёни иҷтимоишавӣ аз ҳамдигар фарқ мекунанд» [143, с. 45].

«Раванди иҷтимоишавӣ дорои равишҳои гуногуни назариявӣ буда, ҳар яке ҷанбаҳои муайяни ташаккули шахсиятро инъикос менамояд» [51, с. 19]. «Дар равиши классикӣ шахс бештар ҳамчун объекти таъсири чомае баррасӣ гардида, нақши фаъолонаи ӯ маҳдуд ҳисобида мешавад» [93, с. 41]. Дар доираи ин тасаввурот, иҷтимоишавӣ пеш аз ҳама ҳамчун раванди мутобиқшавии шахс ба муҳити иҷтимоӣ фаҳмида мешавад: чомае таъсир мегузорад, шахс бошад бештар мавқеи объекти дорад. Ин навъи дарк дар илми чомеашиносӣ бо номи равиши «субъект–объект» маъруф аст. Ба ин мактаб Э. Дюркгейм, Т. Парсонс, Э. Макнилл, Р. Ч. Хевигурст ва дигарон тааллуқ доранд, ки бештар ба қувваи муайянкунандаи сохторҳои иҷтимоӣ таъя мекарданд.

«Дар равиши муосир шахс ҳамчун субъекти фаъол баромад намуда, дар ташаккули муҳити иҷтимоӣ нақши муайян мебозад» [51, с. 28].

Намояндагони ин равиш – Ч. Х. Кули, Ч. Мид ва В. И. Томас – бар он назаранд, ки шахс дар чараён танҳо мутобиқ намешавад, балки худ низ ба мухити иҷтимоӣ таъсир мерасонад. Аз нуқтаи назари онҳо, инсон на фақат меъёрҳои ҷомеа ро қабул мекунад, балки дар пайи ташаккули шароити зиндагӣ ва фарҳанги иҷтимоии худ низ саҳм мегузорад. Ин муносибат ба модели «субъект–субъект» наздик аст, зеро дар он ҳам шахс ва ҳам ҷомеа дар робитаи мутақобила ва таъсиргузорӣ қарор доранд.

«Иҷтимоишавӣ раванди воридшавии шахс ба ҷомеа тавассути азхудкунии меъёрҳо ва арзишҳои иҷтимоӣ мебошад» [64, с. 17]. Ӯ робитаи миёни «маърифат» ва «иҷтимоишавӣ»-ро бо дақиқият шарҳ дода, таъкид менамояд, ки воридшавии шахс ба ҷомеа бе доштани доираи муайяни донишҳои бунёдӣ амри ғайриимкон аст. Аз нигоҳи Дюркгейм, донишҳои назариявӣ танҳо ҳамчун захираи маърифатӣ хизмат намекунанд, балки вазифаи муттаҳидсозӣ низ доранд: «махз онҳо шароити ҳамгироии шахсро бо ҷомеа таъмин менамоянд ва ба инсон имкон медиҳанд, ки ҷойгоҳи худро дар низоми иҷтимоӣ пайдо кунад. Дар байни мафҳумҳои «иҷтимоишавӣ» ва «маърифат» ӯ аломати баробар гузоштааст, ки мо бо он розӣ шуда наметавонем ва таълимро як ҷузъи иҷтимоисозии мақсаднок мешуморем. Вале ба андешаи дигари Дюркгейм розӣ шудан мумкин аст, ки мегӯяд: «таълим ба ҷуз усули иҷтимоишавии насли наврас» чизе нест» [64, с.17].

«Ҷомеа нисбат ба шахс нақши муайянкунанда дошта, равандҳои иҷтимоӣ ба ташаккули шахсият таъсири асосӣ мерасонанд» [64, с. 21].

Раванди иҷтимоишавиро назарияшиноси эътирофшудаи умум – олим Талкотт Парсонс то андозае дар шакли дигар баррасӣ мекунад. «Ҳамгироии шахс ба ҷомеа тавассути азхудкунии меъёрҳо ва арзишҳои умумӣ амалӣ мегардад» [186, с. 25]. Парсонс қомилан дуруст мутобиқшавии шахсро ба мухити иҷтимоӣ шартӣ муҳимтарини иҷтимоишавӣ тавассути азхудкунии сохторҳои муайяни меъёрӣ, рамзҳои

фарҳангӣ аз ҷониби шахс медонад, ки ин бо ворид намудани дониши муосир мусоидат мекунад. Ӯ дар иҷтимоишавии донишҷӯён нақши муҳим доштани донишгоҳу донишкадаҳоро дар иҷтимоиғардонии соҳаи маориф медонад, ки маҳз муассисаҳои таълимӣ метавонанд донишҷӯёнро барои иҷрои нақшҳои муайяни иҷтимоӣ дар оянда интихоб намуда, онҳоро ба ин амал омода созанд. Ва ин муқаррарот барои мо як нишонаи муҳим аст.

Ч. Кули «аз аввалин муҳаққиқонест, ки ташаккули шахсиятро маҳсули робитаи доимӣ ва мутақобилаи инсон бо муҳит меҳисобад. Ба андешаи ӯ, «ман»-и инсон дар раванди ин муошират тавлид меёбад ва шахс бо ҷаҳони атроф муносибати фаъол месозад. Аз ҳамин роҳ мафҳумҳои «худи иҷтимоӣ», «худи воқеӣ» ва «худи шахсӣ» ба унсурҳои калидии назарияи иҷтимоишавии ӯ табдил меёбанд. Кули худшиносиро аз се пояи асосӣ иборат медонад:

1. тасаввуре, ки мо гумон мекунем дигарон дар бораи намуди зохирии мо доранд;
2. арзёбӣ ё ҳукме, ки дигарон дар бораи мо баён мекунанд;
3. эҳсосоте, ки дар ҷавоб ба ин арзёбиҳо дар шахс тавлид меёбанд – мисли эҳсоси ифтихор ё норозигӣ» [200, с. 321].

Ҳамин раванд нишон медиҳад, ки хислатҳои иҷтимоии инсон берун аз муошират ва ҳамкорӣ бо муҳит ташаккул намеёбанд. Дар ин ҷо нақши муассисаҳои таълимӣ, оила, гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва дигар сохторҳои тарбиявукунанда бениҳоят муҳим аст.

Ба масъалаи ташаккули «ман»-и иҷтимоӣ Ч. Мид низ тавачҷуҳи махсус зоҳир кардааст. Ӯ таъкид менамояд, ки организми биологӣ танҳо дар раванди ҳамкориҳои иҷтимоӣ ба шахси дорои «ман»-и рефлексивӣ табдил меёбад. Ба назари Мид: «ин «Ман»-и иҷтимоӣ на танҳо натиҷаи таъсири муҳит, балки манбаи ҳаракат, рушд ва худташаккулдиҳии шахс низ мебошад. Мид марҳилаҳои ташаккули шахсиятро бо механизми «иҷрои нақши дигарон» тавзеҳ медиҳад — яъне шахс тавассути дарк ва

таҷрибаи нақшҳои атрофиён, тасаввури «ман»-и худро месозад» [134, с. 329]. Ҳамин чараён боис мегардад, ки шахс таҷрибаи иҷтимоиро ҳифз ва дар худ таҷассум намояд.

«Дар равиши субъект–субъект шахс ва ҷомеа ҳамчун иштирокчиёни фаъол дар равандҳои иҷтимоӣ баррасӣ мегарданд» [200, с. 315]. Дар доираи ин равиш, иҷтимоишавӣ ҳамчун равобити мутақобила миёни шахс ва ҷомеа фаҳмида мешавад: ҳар ду тараф фаъоланд ва ба якдигар таъсир мерасонанд.

Аз нуқтаи назари таҳқиқоти мо, ҳар яке аз ин назарияҳо барои фаҳмиши амиқи равандҳои иҷтимоишавии донишҷӯён аҳамияти ҷиддӣ доранд. Онҳо нишон медиҳанд, ки раванди педагогӣ дар муҳити донишгоҳӣ метавонад ду симо дошта бошад:

– ҳамчун равиши субъект–объект, ки дар он муаллим нерӯи асосии таъсиркунанда аст;

– ҳамчун равиши субъект–субъект, ки дар он донишҷӯ нақши фаъол гирифта, муҳити омӯзиширо ҳамроҳ бо дигарон месозад.

«Фаъолияти шахс дар раванди иҷтимоишавӣ аз шароити иҷтимоӣ, ангеа ва муҳити атроф вобаста буда, метавонад тағйирёбанда бошад» [90, с. 5]. Маҳз ҳамин гуногунрангӣ зарур месозад, ки дар марҳалаи минбаъда ин раванд бо далелҳои назариявӣ ва таҷрибавӣ боз ҳам муфассалтар асоснок карда шавад.

«Фаъолияти маърифатӣ ҳамчун омили асосии рушди шахсият ва иҷтимоишавии он дар муҳити таълимӣ баромад мекунад» [168, с. 74].

Иҷтимоишавии донишҷӯён, ки ҳамчун маҷмуи пурраи фаъолияти онҳо ҷудо карда шудааст, зарур нест, ки ба тамоми талаботе, ки ҷиҳати ошкор кардани моҳияти масъалаи иҷтимоишавӣ баррасӣ мешаванд, ҷавобгӯ бошад.

Бояд эътироф кард, ки тафсириҳои гуногуни иҷтимоишавии донишҷӯён ва фаъолияти маърифатӣ на танҳо натиҷаи муносибатҳои гуногун ба мушкилот, балки ба андозае ба шахсият ва натиҷаи тафсири

ихтиёри худи маърифат ва сифати асосии он - фаъолият мебошанд. Дар раванди иҷтимоишавии шахсияти донишҷӯён тафсири моҳияти фаъолияти маърифатӣ метавонад ба он мусоидат кунад, агар мо аз нуқтаи назари таҳлили равандҳо, ба тафаккури абстрактӣ ва аз амалия муайян кардани он назар кунем. Иҷтимоишавии шахсияти донишҷӯён ҳамчун равандҳои маърифатии равонӣ худ раванди фаъл мебошад, аммо дараҷаи ин фаъолият ва сабабҳои, ки боиси он мешаванд, гуногун мебошанд. Ҳамин тавр, бо дараҷаи тамоман гуногун будани фаъолият, дарки воситаҳои муоинашаванда вобаста аз андоза ва хусусият ва аломатҳои онҳо сурат мегирад.

Аз гуфтаҳои дар боло овардашуда дар бораи муайян кардани сатҳи иҷтимоишавии донишҷӯён ва фаъолияти равандҳои педагогӣ аз рӯи равандҳои маърифатӣ хулоса баровардан ғайриимкон аст. Аммо ин вобастагиро наметавон бартараф кард, зеро он воқеӣ сурат намегирад. Ҳамин тавр, барои фаъл кардани "тафаккури зинда" ба хотири фароҳам овардани шароит барои руҳ додани равандҳои маърифатӣ шароит кифоя нест. Барои нишон додани фаъолияти маърифатӣ, яъне фаъолияти педагогӣ, ба донишҷӯ шароит фароҳам овардан зарур аст. Аз ин рӯ, мо мехоҳем аҳамияти инъикоси фаъолияти психологиро, ки суръат ва ҳаҷми донишҳои гирифташуда ва инчунин қобилияти аз хотир баровардани онҳоро муайян мекунад, махсусан, таъкид намоем, зеро дар иҷтимоишавии донишҷӯён дарк ва ҳиссиёт муҳим аст. Масалан, баъзеҳоро овезаҳо дар бораи мусобиқаҳои варзишӣ ва баъзеҳоро овезаҳо дар бораи концерти мусиқии симфонӣ ҷалб мекунанд. Ин аз манфиатҳои самти ҳолати рӯҳии шахс дар ҳоли ҳозир аз ҷустуҷӯи бошууронаи иттилооте, ки то андозае он ниёзҳои зехнӣ, эҳсосӣ ва амалиро қонеъ мекунад, вобаста аст. Чунин зухурот дар иҷтимоишавии донишҷӯён дар чараёни фаъолияти маърифатӣ ба қайд гирифта мешаванд. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки ҳатто дар давоми як лексия, фаъолияти донишҷӯ на танҳо вобаста ба афзоиши

хастагӣ, балки вобаста ба аҳамияти мушаххаси иттилооти мавриди назар низ тағйир меёбад.

Аз ин рӯ, хулосае бармеояд, ки дар иҷтимоишавии шахсияти донишҷӯён ва дар марҳилаи «тафаккури зинда» фаъолияти педагогӣ асосӣ мебошад. Ва азбаски ин амалест, ки бо он ихтилоф кардан мумкин нест, барои фаъолсозии маърифатӣ дар чараёни пешниҳоди иттилоот дар шакли шифоҳӣ (ишораи дувум) ё назарӣ (ишораи аввал), истифодаи пастравии фаъолияти маърифатиро тавассути истифодаи усули ҳавасмандкунӣ бояд баргараф кард.

Барои ташаккули шахсияти донишҷӯ ҳамчун як шахси калонсол, ки дорои маҷмуи муайяни иттилоот ва таҷрибаи азхудкунии он мебошад, се гурӯҳи усул барои иҷтимоишавӣ дар раванди фаъолияти маърифатӣ хосанд.

1. Усулро дар бар мегирад, ки то ба ҳол омӯзгорон ҳангоми таълим истифода мекарданд. Ин усул дар хотираи донишҷӯён ҳифз карда мешаванд ва баъди ба вучуд омадани чунинвазъияти монанд онҳо таҷдид (эҳё) карда мешаванд. Дар чунин ҳолатҳо, омӯзгорон метавонанд усули махсуси ташаккули маърифати фаъолро истифода набурда, танҳо аз фаъолияти тасодуфан зоҳиршуда, моҳирона истифода намуда, рушди онро дастгирӣ намояд.

2. Усул барои иҷтимоишавии донишҷӯён ба фаъолнокии маърифатӣ дар марҳилаи «тафаккури зинда» воситае мебошанд, ки махсус аз ҷониби омӯзгор истифода мешаванд. Инҳо метавонанд аз вазифагузорӣ намуднаи мушкилоте, ки бояд ҳал карда шавад, эълони нақшаи машғулияти дарпешистода, баёни саволҳои риторикӣ дар чараёни пешниҳоди иттилоот, истифодаи васоити техникӣ ва ғайра иборат бошанд.

3. Усули ташаккули фаъолияти маърифатӣ дар чараёни иҷтимоишавии донишҷӯён ва «тафаккури зинда» аз усул иборатанд, ки ба

ташаккули муносибати масъулиятнок ба таълим, кунҷковӣ, фаҳмиши аҳамияти таълим барои фаъолияти касбии оянда вобастаанд.

Таҷриба нишон медиҳад, ки иҷтимоишавии донишҷӯён ба ҳисси кунҷковии онҳоро инкишоф додан вобаста буда, ҳиссиёти масъулиятшиносӣ барои азхудкунии дониш на танҳо ҷиҳати бомуваффақият супоридани имтиҳонҳо, инчунин барои дар оянда беҳтар омода шудан ба фаъолияти касбӣ ва ташаккули шахсият заруранд.

Роҳи беҳтарини иҷтимоишавии шахсияти донишҷӯён ва фаъолгардони маърифати онҳо на дар усули махсуси омӯзгор аён мешавад, балки дар кори бонизом ва баланд бардоштани кунҷковии донишҷӯён, ташаккули масъулият ва вазифа истифода бурда мешавад. Ҳамин тавр, ҷалби донишҷӯён ба корҳои иҷтимоӣ ва ҳавасмандии онҳо ба фаъолияти иҷтимоӣ ба ташаккули шахсияти онҳо ва муносибати масъулиятнок ба таълим ва ҳаёти иҷтимоӣ мебошад.

Масъалаи иҷтимоишавии донишҷӯён аз мураккабтарин масъалаҳои илмҳои педагогӣ ба шумор меравад. Зеро ин раванд танҳо бо ҷараёни таълим маҳдуд намешавад; он бо сохторҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва арзишии ҷомеа дар робитаи мустақим қарор дорад. Аз ҳамин ҷост, ки интиҳоби асоси методологӣ дар таҳқиқи чунин масъала аҳамияти ҳалкунанда касб мекунад.

Дар ин замина андешаҳои И. К. Журавлёв ҷолиб мебошанд. Ӯ бар он назар аст, ки: «равиши фаъолият, аз як тараф, суръатбахши пешрафт дар таълими фанҳои гуманитарӣ аст ва, аз тарафи дигар, омили калидии бозсозии низоми таҳсилоти олий ва миёнаи махсус мебошад» [69, с.14]. Ба таъкиди ӯ, маҳз ворид кардани принципи фаъолият ба низоми оmodасозии мутахассисон имкон медиҳад, ки равандҳои иҷтимоишавӣ шакли муассиртар пайдо кунанд. Ин равиш донишҷӯро аз объекти омӯзиш ба субъекти фаъолияти худогоҳ табдил медиҳад.

Дар адабиёти муосир моҳияти равиши иҷтимоишавӣ бо паҳлӯҳои гуногун дар асарҳои В. Т. Афанасев, В. Г. Ананев, С. Я. Батишева, Л. П. Бueva, А. М. Волкова, В. А. Дмитриенко, М. С. Каган, Э. Х. Юдина ва дигар муҳаққиқон муфассал баён шудааст. Муаллифон бар инанд, ки инсон пеш аз ҳама дар раванди фаъолияти воқеӣ ва таҷрибаи зинда ташаккул меёбад. Фаъолият ҳам шакли ҳастии инсон ва ҳам меъёри асосии ташаккули иҷтимоии ӯ мебошад: маҳз тавассути фаъолият шахс ба муҳити худ таъсир расонида, муносибатҳои иҷтимоиро месозад ва тағйир медиҳад.

Аҳамияти ин равиш дар он аст, ки он имкон медиҳад субъект ва объектҳои фаъолият ба таври мукамал тавсиф шаванд. Шахс дар айни замон ҳам субъекти ҳаёти иҷтимоӣ мебошад (чун таъсиргузор), ҳам объекти он (чун қабулкунанда). Аммо дараҷаи фаъолони ширкат варзидан ва таъсиргузори шахс аз сатҳи рушди субъективии ӯ, аз таъриба ба арзишҳо ва қобилияти худидоракунии вобаста аст.

Дар таҳлилҳои муосир сохтори фаъолияти инсон бо ҷузъҳои «мақсад – восита – натиҷа» ва ҳамчунин «субъект – ҷараёни фаъолият – маҳсули фаъолият» тавзеҳ дода мешавад. Ин ҷузъҳо на танҳо модели назариявии фаъолияти инсонро месозанд, балки барои арзёбии дақиқи равандҳои иҷтимоишавӣ низ замина фароҳам меоранд.

Ҷои махсус дар ин замина ба тадқиқоти А. Н. Леонтев тааллуқ дорад. «Ӯ, ҳамчун яке аз поягузори назарияи муосири фаъолият, таъкид мекунад, ки ҳар амали инсонӣ бо вазифа ва шароити мушаххаси иҷтимоӣ пайванд дорад. Ба ақидаи Леонтев, вазифа ҳамон мақсадест, ки дар шакли мушаххас ва дар контексти иҷтимоӣ-фарҳангӣ зоҳир мешавад» [115, с.107]. Аз ин манзара, фаъолияти инсон на танҳо амалиёт, балки воситаи маърифати худ ва роҳи воридшавии шахс ба ҷомеа ба ҳисоб меравад.

Муайян кардани мақсад низ ба сатҳи худбодарӣ ва масъулияти иҷтимоии субъект вобаста аст. То кучо шахс ба арзишҳо, малака ва имкониятҳои худ итминон дорад, ҳамон андоза қобилияти муайян кардани ҳадафҳо ва иҷрои онҳо дар ҷомеа баланд мегардад.

Объектҳои иҷтимоӣ низ дар ҳаракатанд — онҳо тағйир меёбанд, шаклҳои нав мегиранд ва хусусиятҳои тоза пайдо мекунанд. Ин тағйирот аз ҳуди фаъолияти иҷтимоӣ сарчашма мегирад: шахс бо амали худ на танҳо тағйир меёбад, балки муҳитро низ дигар месозад. Ба ин маънӣ, фаъолият механизми рушд барои ҳар ду соҳа — шахсият ва муҳити иҷтимоӣ — ба шумор меравад.

Аз ин рӯ, иҷтимоишавии донишҷӯёнро дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ аз нуқтаи назари равиши фаъолият баррасӣ кардан маънои расидан ба як навъ барномаи таҳқиқотиро дорад, ки аз ҳадафҳои муассисаи таълимӣ, ҳадафҳои донишҷӯёни донишгоҳҳо, фаъолияти субъектҳо ва натиҷаҳои комёбиҳо нисбат ба масъалаҳои иҷтимоӣ иборат мебошанд.

Иҷтимоишавии шахс ҳамчун навъи фаъолияти инсон дорои хусусиятҳои муайянест, ки дараҷаи самаранокии он маҳз тавассути ҳамин ҷанбаҳо муайян карда мешавад. Баррасии ин раванд аз ҷанбҳои муҳим имкон медиҳад, ки моҳияти иҷтимоишавӣ дақиқтар дарк гардад.

Пеш аз ҳама, самти иҷтимоӣ-фарҳангӣ ҷойгоҳи марказӣ дорад. Дар ин самт сатҳи таълим, тарбия, муҳити маънавӣ ва имкониятҳои фарҳангии ҷомеа нақши ҳалкунанда мебозанд. Маҳз сифати муҳити тарбиявӣест, ки шароити рушди маънавӣ, ахлоқӣ ва иҷтимоии донишҷӯро муайян мекунанд.

Самти иҷтимоӣ иқтисодӣ бошад, бештар ба захираҳои моддӣ ва имкониятҳои таъминотӣ иртибот дорад: китобҳои дарсӣ, барномаҳои таълимӣ, технологияҳои муосирӣ омӯзиш, лабораторияҳо, устухонаҳо ва дигар муҳити моддӣ ва техникаӣ. Дастрасии донишҷӯ ба ин захираҳо сатҳи иштироки ӯро дар равандҳои иҷтимоишавӣ муайян менамояд ва ба сифати таҳсил таъсир мегузорад.

Ба ин қатори омилҳо самти техникаӣ ва гигиенӣ низ шомил аст. Шароити саломатӣ, беҳатарӣ, тозагӣ, дастрасӣ ба таҷҳизоти зарурӣ ва муҳити мувофиқи таълимӣ ба фаъолияти маърифатӣ ва рушди иҷтимоии донишҷӯ таъсири мустақим мерасонад.

Дар миёни ҳамаи ин паҳлӯҳо муносибати шахсӣ ҷойгоҳи махсус дорад. Мавқеи омӯзгор дар ҳамкорӣ ва муошират бо донишҷӯ яке аз омилҳои кавии ташаккули шахсият шумор меравад. Муаллим бояд донишҷӯро ҳамчун субъекти мустақил ва дорои қобилияти эҷод, масъулият ва худидоракунии бипазиранд. Ин идея дар навиштаҳои И. С. Кон, А. В. Мудрик ва А. Б. Орлов низ васеъ шарҳ ёфтааст: маҳз муаллим бо муносибати шахсӣ, эътимоднок ва ҳавасмандкунанда метавонад рушди шахсии донишҷӯро таъмин намояд.

«Аз нигоҳи таҳқиқоти мо, равиши шахсиятӣ–фаъолиятӣ аҳамияти хоса дорад. Ин равиш ба он нигаронида шудааст, ки ҷаҳонбинии ботинии донишҷӯ бо таҷрибаи фаъолияти иҷтимоӣ муттаҳид гардад. Маҳз ҳамин ҳамгирӣ ба донишҷӯ имконият медиҳад, ки имкониятҳои шахсии худро кашф кунад, робитаҳои устувори иҷтимоӣ барқарор намояд ва таҷрибаи ҷомеаро дар сатҳи амалӣ аз худ намояд» (В. В. Сериков, В. А. Сластенин).

Бо тақия ба мантиқи равишҳои мазкур, метавон гуфт, ки объекти асосии иҷтимоишавӣ ҳуди донишҷӯ мебошад. И. Кон дуруст таъкид мекунад, ки шахси 18–23-сола ҳам аз ҷиҳати биологӣ ва ҳам аз ҷиҳати иҷтимоӣ ба гурӯҳи калонсолон дохил мешавад. Дар ин давра низоми арзишҳо, ҷаҳонбинӣ ва мавқеи шахсии донишҷӯ нисбатан устувор мегардад. Аз ҳамин сабаб, ҷомеа ӯро на танҳо ҳамчун объекти идомаи иҷтимоишавӣ мебинад, балки чун субъекти дорои масъулият ва қобилияти ворид шудан ба фаъолияти истеҳсоливу ҷомеавӣ. Натиҷаҳои фаъолияти ӯ акнун тибқи меъёрҳои калонсолон арзёбӣ мешаванд.

Мавҷудияти дониш, малака, инчунин қоидаҳои таҳияшудаи рафтор ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки фаъолиятҳои гуногунро бо муваффақият анҷом диҳанд. Бо мақсади таҳкими дониш ва малакаҳои гирифташуда ҳангоми таҳлил ва баҳодиҳии сатҳи иҷтимоӣ, мо хусусиятҳои сатҳи дар боло пешниҳодшударо истифода мебарем. Дар баробари ин: риояи шакли шартнома, сохтори аз ҷиҳати мантиқӣ мувофиқ будан, мураттаб будани

баёни мавод, муносибати эҷодӣ ба кор, мустақилӣ, баён кардани мавқеи худ, таклифҳои нав нишон медиҳад.

Дарачаи иҷтимоишавии донишҷӯ як нишондиҳандаи маҷмӯӣ мебошад, ки аз омезиши дониш, малака, таҷриба ва тавоноии иҷтимоии ӯ шакл мегирад. Қадами аввал дар арзёбии ин раванд сатҳи азхудкунии донишҳои касбӣ ва қобилияти татбиқи онҳо дар амал аст. Донишҷӯе, ки маълумоти касбиро амиқ меомӯзад, малакаҳои амалиро бомуваффақият истифода мебарад ва дар муҳити иҷтимоӣ фаъолона ширкат меварзад, одатан ба сатҳи кофӣ иҷтимоишавӣ мерасад.

Сатҳи баланди иҷтимоишавӣ на танҳо аз дониш ва малакаҳо, балки аз рафтору хислатҳои иловагӣ низ бармеояд. Қобилияти эҷодӣ, тарзи мукаммали баёни андеша, хузури фаъл дар раванди омӯзиш, навоарталабӣ ва ҳамоҳангӣ бо талаботи муҳити таълимӣ аз ҷумлаи аломатҳои мебошанд, ки ба рушди иҷтимоии донишҷӯ ишора мекунанд. Донишҷӯе, ки чунин хусусиятҳоро нишон медиҳад, одатан ба таҷрибаи коллективӣ ҳамроҳ мешавад, дар гурӯҳҳо нақши фаъл мегирад ва метавонад ба талаботи муҳити иҷтимоӣ ба таври муассир мутобиқ гардад.

«Дар муқобил, ҳолате низ метавонад ба назар расад, ки дар фаъолияти донишҷӯ номувофиқҳо ё камбудии муайян ҷой дошта бошанд: норасоии донишҳои назариявӣ, сусти малакаҳои амалӣ, мушкил дар муошират ё ҳамкорӣ, ё сатҳи пасти мутобиқшавӣ ба муҳити таълимӣ. Чунин нишонаҳо метавонанд далели он бошанд, ки донишҷӯ ҳанӯз ба дарачаи зарурии иҷтимоишавӣ нарасидааст ва ба дастгирии иловагӣ, машварат ва муҳити мусоид ниёз дорад» [73].

«Фаъолияти зехнии донишҷӯ метавонад бештари вақт дар сурати мавҷуд набудани объекти фаҳмиш амалӣ карда нашавад. Аз ин рӯ, хосиятҳои ин объект ба ҳиссиёти донишҷӯ таъсир намерасонад ва фаъолияти физиологие, ки метавонад ба фаъолияти психологӣ тобеъ шавад, сабабгор шуда наметавонад. Фаъолияти зехнӣ бо мавҷудияти

эхтиёҷоти донишчӯ тавассути фаҳмиш ва тасаввурот барои ноил шудан ё халли мушкилот ё баромадан аз вазъият зоҳир ва дастгирӣ карда мешавад. Ғайр аз он, агар вазъият маълумоти мушаххас дошта бошад, роҳи баромад аз он тавассути фикр кардан аст. Агар номуайянии вазъият хеле бузург бошад, донишчӯ аз ҳаёлот истифода мекунад» [93].

Қайд кардан ба маврид аст, ки на ҳама масъалаҳо вазифаи иҷтимоишавии донишчӯёнро иҷро мекунанд. Ин вазифаҳоро танҳо бо ин ё он гурӯҳи фаъолиятҳо иҷро кардан мумкин аст, ки мушаххас, якхела мебошанд, ки метавонанд занҷирҳои намояндагии хотира ва ё пайвандҳои инфиродии онҳоро бедор кунанд.

Бо чунин равишу муносибати ба масъала ҳадди аққал се савол ба миён меояд. Дар навбати аввал саволе ба миён меояд, ки оё фикрронӣ ҳамеша ба тасвири хотира така мекунад ва ё ба ин мафҳумҳо ниёз дорад? Таҳти таъсири чӣ савол ҳамчунангезанда ба миён меояд? Тасаввурот, агар донишчӯ маълумотро мустақилона худаш дарк кунад? Оё ин танҳо саволест, ки тасаввуроти хотираро воқеӣ мекунад ва барои коркарди равонии ин тасаввурот замина муҳайё менамояд. Ҳамаи ин саволҳо назаррас ва хеле мураккаб мебошанд, ки имконияти ҷавобҳои якхеларо ба онҳо истисно мекунанд.

Дар ниҳоят, ҳатто вақте ки мо як падидаи дар пеши назар рухдодаистодаро ба хотир меорем, ҳамзамон далелҳоеро ба хотир меорем, ки ба мо тавассути ёддошт таъсир мерасонанд. Баъзе далелҳо муддати тӯлонӣ, баъзеи дигар - ба муҳлати нисбатан кӯтоҳ ва сеюм - ҳамон қадаре, ки лозим аст, то ки бо далелҳои дигар тамос гиранд, дар хотираи мо нақш мегиранд. Аммо дар ҳама ҳолатҳо барои иҷтимоишавии донишчӯён, инъикоси ғайримустақим ва умумии воқеият дар сатҳи тафаккур ва тасаввур вобастагии худро аз тасвири хотира ё таъсири пайомадҳои таъсир, ки дар давраи гузашта рух дода буданд, талаб мекунад.

Курси минбаъдаи фаъолияти иҷтимоишавии донишҷӯён, ки ба синтез, муқоиса, мушаххассозӣ ва дигар зухуроти тафаккур алоқаманданд, саволҳои қаблан пайдошударо дастгирӣ намуда, силсилаи нави онҳоро бедор мекунад. Қадамҳои минбаъдаи фаъолияти марбут ба синтез, муқоиса, мушаххасшавӣ ва дигар зухуроти фикр саволҳоеро, ки қаблан ба вучуд омада буданд ва силсилаи нави онҳоро бедор карда, дастгирӣ мекунад.

Ин фаъолият худ аз худ иҷтимоишавии фаъол аст, аммо суръати амалиёти зеҳнӣ ҳамчун яке аз меъёрҳои возеҳ ва ченшавандаи фаъолият бешубҳа гуногун аст. Суръатдиҳандаи чунин амалҳои зеҳнӣ, ба монанди таҳлил ва синтез, ҳадафи бошуурона мебошанд. Аз ин рӯ, дар ин ҳолатҳо, фаъолсозии маърифатӣ бояд аз усуле иборат бошад, ки донишҷӯён ҳадафҳои фаъолияти руҳии дарпешистодаро эътироф кунанд. Ин метавонад муқаррар кардани пешрафт, насб барои ёдрас кардани монандӣ ва эҳёи ҳисси масъулият, вазифа ва ғайра бошад.

«Дар марҳилаҳои гуногуни фаъолияти маърифатӣ нақши амалия чойгоҳи махсус дорад, зеро маҳз амал таҷрибаи таълимиро пурра мекунад ва донишро аз ҳолати назариявӣ ба ҳолати воқеӣ мегузаронад. Донише, ки донишҷӯ дар чараёни дарс меомӯзад, танҳо вақте арзиши воқеӣ пайдо мекунад, ки он дар вазъиятҳои мушаххаси амалӣ истифода шавад. Дар ҳамин марҳила кори тарбиявӣ ду вазифаи ҳамбастаро иҷро мекунад:

- аз як тараф, дурустӣ ва қобилияти татбиқи донишҳоро тасдиқ менамояд;

- аз ҷониби дигар, заминаи ташаккули малакаҳо ва қобилиятҳои истифодаи ин донишҳоро дар фаъолияти таълимӣ ва иҷтимоӣ фароҳам меорад» [90].

Мафҳуми «амалия» аксаран ба маънои умумии «фаъолият» истифода мешавад, аммо маънои илмиаш аз ин фарохтар аст. Амалия танҳо маҷмӯи амалҳои техникӣ нест; он чараёни зиндаи тафаккур, таҷриба ва ҳамгирии

дониш бо воқеият мебошад. Дар амалия дониш шакл мегирад, санчида мешавад ва ба таҷрибаи шахсӣ табдил меёбад.

Дар ҳамин асос метавон гуфт, ки қисми амалии фаъолияти тарбиявӣ набояд ба унсури дуҷумдараҷа табдил ёбад. Баръакс, мақсади таълим дар марҳилаи донишгоҳӣ фаъл кардани донишҷӯён аст, то онҳо тавонанд донишҳои бадастовардари ба таври мустақилона ва самаранок истифода баранд. Танҳо дар чунин шароит дониш аз ҳолати абстрактӣ берун омада, ба воситаи воқеии рушду худтакмилёбии шахсият табдил меёбад.

Аз ин лиҳоз, масъалаи танзими вақти иҷрои корҳои муайяни амалӣ оид ба иҷтимоишавии донишҷӯён масъалаи муҳим аст. Вобаста ба ин, ду гунаи танзими муваққатии фаъолияти амалии донишҷӯён, ки дар амалия таҳсилоти оӣ таҳия шудаанд, сазовори тавачҷуҳ мебошанд. Гунаи аввал ин нақшаҳои шабакавӣ барои муқоисаи маводи таҳқиқшаванда мебошад, ки дар он вазифаҳои амалӣ на танҳо ҳамчун шакли мустақили корӣ чудо карда мешаванд, балки муҳлати иҷрои онҳо низ муайян карда мешавад. Гунаи дуввум бисёрҷониба аст, аммо ҳамон як ҳадафро дорад - танзими вақт барои иҷрои вазифаҳои амалӣ ва ба ин васила суръат бахшидани иҷрои он.

Дар ҷараёни иҷтимоишавии донишҷӯён муаррифии раванди кори илмиро ба се марҳила тақсим кардем. Мо ин корро барои осон кардани фаҳмидани моҳияти баррасишаванда ва роҳҳои ҳалли он дар шароити кори муассисаҳои олии касбӣ анҷом додем. Аммо возеҳ дарк менамоем, ки ҳангоми омӯзиши фанҳои алоҳида, бахшҳо ҷараёни кор бидуни марҳилаҳои возеҳи «тафаккури зинда», «тафаккури абстрактӣ», «амалия», яъне дар якҷоягӣ амалӣ шуда метавонад. Аммо ин, усули фаълсозии маърифати донишҷӯёнро тағйир намедихад ва зарурати корбурди онҳоро дарҳол сарфи назар намекунад.

Назария ва амалия муосири таълим роҳу воситаҳои инкишофи маърифати донишҷӯёнро дар раванди иҷтимоишавӣ меҷӯянд. Ин

чустучӯҳо бо сабаби инқилоби илмӣ ва техникӣ, равандҳои амиқи иҷтимоӣ дар ҷомеаи муосир ба амал меоянд. Тағйир додани хусусияти меҳнат дар соҳаи истеҳсолоти моддӣ ва маънавӣ, баланд бардоштани принципи эҷодӣ дар ҳама гуна фаъолият баланд бардоштани якбораи сифати дониши донишҷӯён, ташаккули эҳтиёҷоти онҳо ба дониш, ташаккули тафаккури эҷодиро дар раванди иҷтимоишавӣ талаб мекунад. Шубҳае нест, ки дар оянда тағйироти сифатӣ дар ҷараёни таълим пеш аз ҳама тавассути баланд шудани фаъолияти мустақилияти донишҷӯён ба амал меоянд.

«Фаъолсозии ҷараёни таълим татбиқи васеи илм, омӯзиши мушкилот, ҳалли масъалаҳои амалӣ ва ғайраро дар бар мегирад. Бидуни рад кардани аҳамияти иҷтимоишавии шахсияти донишҷӯён дар густариши раванди таълим, метавон гуфт, ки яке аз ин воситаҳо истифодаи дурусти принципҳои дидактикӣ мебошад, ки тамоми «захираҳо»-и раванди таълимро барои баланд бардоштани сатҳи маърифати донишҷӯён ва иҷтимоишавии онҳо сафарбар мекунад. Воқеан, иҷтимоишавии донишҷӯён ва фаъолсозии ҷараёни таълим, бешубҳа, такмили мундариҷа, усул ва шаклҳои ташкилии он мебошад. Худи мундариҷа, усул ва шаклҳои ташкилӣ мувофиқи принципҳои дидактикӣ муайян карда мешаванд. Аз ин рӯ, фаъолсозии ҷараёни таълим, пеш аз ҳама бо роҳи моҳирона ва огоҳона ба роҳ мондани ин принципҳо аз ҷониби мутахассисони соҳа алоҳида таъмин карда мешавад» [90].

То ба ҳол дар раванди иҷтимоишавии донишҷӯён дар бораи принципҳои дидактикаи донишгоҳӣ тавофуқе ба даст наомадааст. Баъзе омӯзгорон (асосан, омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти олиӣ касбӣ) чунин мешуморанд, ки принципҳои дидактикии таҳсилоти умумӣ ба таҳсилоти олий татбиқ карда намешаванд ва агар онҳо бошанд, аз онҳо қомилан фарқ мекунанд. Аммо, онҳо принципҳои таълим дар мактабҳои олиро шарҳ намедиханд.

Ҳангоми ҳалли ин масъала, мо бо В. Н. Столетов комилан розӣ ҳастем, ки «назарияи умумии педагогика «дарахти ягона» аст, ки дар он шохаҳо вобаста ба психологияи синну сол, сатҳи дониш, самти таҳсил ва ғайра» [183] ба вучуд меоянд. Назарияи таълим муттаҳид карда шудааст, аммо он «шохаҳо» дорад, ки хусусиятҳои алоҳидаи онҳоро муайян карда, ба дидактикаи умумӣ ислоҳ ворид намудан лозим аст.

Аммо, уҳдадор намешавем, то тасдиқ намоем, ки рӯйхати принципҳои дидактикӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олий бояд ба рӯйхати принципҳои таҳсилоти умумӣ мувофиқат кунанд. Аз ҷониби дигар, дохил намудани принципҳои нав ба ин рӯйхат бе таҳлили амиқи илмӣ ва тасдиқи ҳамаҷониба беасос хоҳад буд. Беҳтар аз он, ки тавассути равшан кардани вижагиҳои зухуроти принципҳои умумии дидактикӣ дар заминаи таълими муассисаҳои таҳсилоти олий оғоз карда шаванд.

Таҳлили фаъолияти таълимӣ дар раванди иҷтимоишавии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олий нишон медиҳад, ки моҳияти ҳамаи принципҳои дидактикӣ асосан, барои тамоми муассисаҳои таълимӣ якхела аст. Аммо, баъзе принципҳо барои таҳсилоти умумӣ ҳиссаи бештар доранд, дигаре барои муассисаҳои таҳсилоти олий; ҳар як принцип дорои хусусияти зухури худ дар шароити низоми таҳсилоти олий мебошад. Дар асоси дастовардҳои дидактика, мундариҷаи принципҳои дидактикиро нисбат ба таҳсилоти олий аз ҷиҳати манфиатҳои, ки моро ҷалб мекунад (иҷтимоишавии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олий), баррасӣ мекунем.

Принсипи таълимии тарбия маъноӣ онро дорад, ки доштани малакаи дониш ва қобилиятҳо ҳамзамон шахсияти донишҷӯёнро ташаккул медиҳад. Азбаски инсон як умр донишомӯз аст, вазифаи мактаби олиро танҳо бо таълим маҳдуд кардан мумкин нест. Сифатҳои педагогии фаъолияти ҷавонон барои ташаккули эътиқод, нуқтаи назар, рафтор, муносибати муайян ба ҳаёт ва қор заминаи мусоид фароҳам меоранд.

Тарбия пеш аз ҳама дар чараёни таълим сурат мегирад. Намояндагони беҳтарини афкори педагогии рус В. Г. Белинский, А. И. Гертсен, Н. И. Пирогов, К. Д. Ушинский, Н. Г. Чернишевский ва дигарон ҳамеша иқтидори бузурги маърифати илмиро қайд карданд. Асосноккунии ҳамачонибаи масъалаи иҷтимоишавии донишҷӯён бидуни така ба назарияи умумии таълим имконнопазир аст. Зеро маҳз моҳият, вазифаҳо ва роҳҳои татбиқи тарбияи таълимӣ он пояи назариявие мебошанд, ки педагогика ҳамчун илм ба онҳо така мекунад. Бе фаҳмиши ин асосҳо дидани раванди иҷтимоишавӣ танҳо ҳамчун як амали чудоғона хатост — он қисми органикии низоми таълиму тарбия мебошад.

Ҳамин тавр, дар баррасии иҷтимоишавии донишҷӯён мо бояд ба он ҳамчун як ҷузъи воҳиди равандҳои таълимӣ назар намоем. Самаранокии ин раванд, пеш аз ҳама, аз он вобаста аст, ки муҳити таълимӣ то чӣ андоза шароит фароҳам меорад:

- барои азхудкунии донишҳои назариявӣ, ки пояи маърифатии иҷтимоишавӣ мебошанд;
- барои ташаккули малакаҳои амалӣ ва иҷтимоӣ, ки донишҷӯро ба фаъолияти мустақилона омода месозанд;
- барои рушди шахсият, то донишҷӯ худро ҳамчун субъекти фаъол, соҳибмасъулият ва иштирокчии раванди иҷтимоӣ эҳсос кунад.

Ба ин тартиб, назарияи таълим танҳо ба омӯзиши фаннӣ маҳдуд намешавад. Он муҳити иҷтимоӣ, имкониятҳои фарҳангӣ, ҷанбаҳои тарбиявӣ ва муносибатҳои байнишахсро низ дар бар мегирад. Маҳз ҳамин маҷмӯи омилҳо имконият медиҳад, ки масъалаи иҷтимоишавии донишҷӯён бо амиқият ва асоснокии лозим таҳқиқ карда шавад ва дар амал низ роҳи ҳалли самаранок пайдо кунад.

Таҳсил дар раванди иҷтимоишавии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олий дар рӯҳияи демократӣ сурат мегирад, ки ба рушди

ҳамаҷонибаи шахсият нигаронида шудааст. Вазифаҳои тарбиявии ҳар як шахс дар марҳилаи мушаххас ки дорой сифатҳои истехсолӣ мебошанд, талабот ва фармоиши иҷтимоиро заминагузорӣ мекунад.

Пеш аз ҳама, дар чараёни таълим донишҷӯён як системаи воқеии илмиро дар бораи табиат ва ҷомеа аз худ мекунад ва ҷаҳонбинии демократиро ташаккул медиҳанд. Ҳама гуна мавзӯи имкониятҳои баррасии масъалаҳои фалсафиро барои фаҳмидани ғояи аҳамияти ҷаҳони объективӣ ва шинохти он фаро мегирад.

Донишҷӯён дар чараёни омӯзиши илмҳои ҷамъиятӣ имконият меёбанд, ки дарки худ аз зухуроти иҷтимоиро амиқтар намуда, моҳияти равандҳои демократӣ ва қонунмандии ҷаҳонбинии ҷамъиятиро дар сатҳи баландтар дарк кунанд. Омӯзиши ин ҷанҳон ба онҳо имкон медиҳад, ки тавассути қоидаҳои асосии назарияҳои иҷтимоӣ моҳияти ҳаёти моддии ҷомеа, нақши меҳнат ҳамчун неруи асосии рушди таърихӣ ва таъсири омилҳои иҷтимоӣ ба ҷаҳонбинии инсонро дуруст арзёбӣ намоянд.

Дар чараёни таълим, донишҷӯён на танҳо бо донишҳои суҳку назариявӣ маҳдуд намешаванд. Баръакс, дар асоси таҳлили таҷрибаи таърихӣ ва иҷтимоии инсоният, омӯзиши рӯйдодҳои муосир ва баррасии масъалаҳои ҷомеа, онҳо дарк мекунад, ки рушди иҷтимоӣ як раванди ногузир ва муттасил аст. Ба ин васила, донишҷӯён ба нақши худ дар ин раванд эътиқод пайдо мекунад ва мефаҳманд, ки фаъолияти шахсӣ ва ҷамъиятии онҳо метавонад ба пешрафти ҷомеа ва тақомули низомии таълимӣ таъсири воқеӣ расонад.

Қисми муҳим дар лексияҳо ва семинарҳо на танҳо ба додани донишҳои назариявӣ бахшида мешавад, балки ба ташаккули тафаккури танқидии донишҷӯён равона мебошад. Мавзӯҳои муҳокимаӣ, таҳлили матнҳо, баҳсҳои синфӣ ва мисолҳои таърихӣ ба онҳо имконият медиҳанд, ки ба арзишҳои иҷтимоӣ, ахлоқӣ ва сиёсӣ аз мавқеи мустақилона назар кунанд. Дар натиҷа, донишҷӯ омода бошад, ки хусусиятҳои синфӣ ва

иҷтимоии падидаҳоеро, ки меомӯзад, дарк карда, дар ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ ва таърихӣ мавқеи хоси худро пайдо намояд.

Воқеан, фаъолсозии чараёни таълим, бешубҳа, такмили мундариҷа, усул ва шаклҳои ташкилии он мебошад. Худи мундариҷа, усул ва шаклҳои ташкилӣ мувофиқи принципҳои дидактикӣ муайян карда мешаванд. Аз ин рӯ, фаъолсозии чараёни таълим пеш аз ҳама бо роҳи моҳирона ва огоҳона ба роҳ мондани ин принципҳо аз ҷониби устодони кафедраҳо ва ҳар як омӯзгори донишгоҳ алоҳида таъмин карда мешавад.

Қисми чудонашавандаи тарбияи донишҷӯён ташаккули ҷаҳонбинии демократӣ тавассути омӯзиши фанҳои махсус мебошад. Омӯзгор метавонад тавассути пайгирии ғояҳои асосии методологӣ, ки асоси коркарди таҳқиқоти мазкурро ташкил медиҳанд, муваффақият ба даст орад, муаллим дар тӯли курс ба масъалаҳои методологӣ тавачҷуҳи доимӣ зоҳир кунад ва танҳо бо ишора ба онҳо дар лексияи муқаддимаӣ маҳдуд набошад. Масалан, маводи физика ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки мафҳумҳои материя, бебозгашт будани дунёро (масалан, дар соҳаи физикаи зарраҳои элементарӣ) амиқтар нишон диҳанд, мавқеи ҳақиқати мутлақ ва нисбӣ, сабабҳои падидаҳо ва ғайраро нишон диҳанд. Фанҳои умумии техникӣ донишҷӯёнро бо фаъолияти халқи тоҷик дар тағйири табиат, дастовардҳои илму техникаи тоҷик, ки дар тарбияи ватандӯстӣ саҳм мегузоранд, шинос мекунанд.

Накши тарбиявии таълим пурра дар ҳолате зоҳир мегардад, ки дониш ба эътиқод табдил меёбад, вақте муносибати шахсии ҷавонон ба ҷаҳонбинӣ ва мафҳумҳои ахлоқӣ ташаккул меёбад. Ва барои ин бояд кори фаъолонаи онҳоро, ки бо эҳсоси мусбат майл доранд, ташкил кард. Раванди таълимии донишгоҳ барои чунин фаъолиятҳо, махсусан, дар давраи таҷрибаомӯзии истехсолӣ, ташкили корҳои илмию тадқиқотӣ ва ғайра имкониятҳои васеъ фароҳам меорад.

Дар чараёни таълим донишчӯ бояд дар чунин сифатҳои тафаккури илмӣ, аз қабилӣ фаъолият, мунтаам ва мантиқӣ, далел ва танқид тарбия карда шавад. Омӯзонидани тафаккур маъноӣ инкишоф додани сифатҳои барои зеҳни ҷомеаи Тоҷикистон зарурро дорад.

Дар машғулиятҳои таълимӣ тарбияи ғоявӣ сиёсии донишчӯён гузаронида мешаванд. Барои ин ҳама имкониятҳо мавҷуданд ва онҳо бояд ба қадри имкон истифода шаванд. Муаллим бояд ба таълими илм маҳз аз ҳамин нуқтаи назар муносибат кунад. ”Вазифаи ҳар як омӯзгор нишон додани нақши бузургтарини илм дар бунёди ҷомеаи демократӣ, инкишоф додани ватандӯстӣ (тавассути ошкор кардани дастовардҳои илми тоҷик) ва интернационализм (тавассути нишон додани кӯшишҳои муштаракӣ олимони кишварҳои мухталиф дар ҳалли масъалаҳои муҳимми илмӣ) мебошад.

Дар чараёни таълим тарбияи маънавии донишчӯён низ гузаронида мешавад. Омӯзиши ҳар як фан боиси рушди демократӣ нисбат ба кор, хоҳиши ҷиддӣ ва қобилияти корӣ мегардад.

Албатта, фанҳои риёзӣ ва умумӣ нисбат ба илмҳои иҷтимоӣ бо мушкилоти камтари ахлоқӣ масъалаҳоро баррасӣ ва муҳокима карда метавонанд, аммо азхуд кардани ин илмҳо заҳматҳои пайваста, меҳнатдӯстӣ, ирода, зеҳни қавӣ, тамаркузи амиқ ва худбовариро талаб мекунад ва аз ин рӯ, ҳуди донишчӯён таъсири бузурги таълимӣ доранд. Табиист, ки фанҳои риёзӣ ва умумӣ - техникӣ дар муқоиса бо илмҳои ҷамъиятӣ имкони камтари анғезаи мушкилоти ахлоқӣ ва муҳокимаи онҳоро доранд, аммо азхуд кардани ин илмҳо заҳмати зиёд, неруи ақлӣ, тамаркузи амиқ, ирода, худшиносӣ талаб мекунад ва аз ин рӯ, ҳуди онҳо ба донишчӯён таъсири бузург мерасонанд. Ҳар як илм имкон медиҳад, ки ба мақсадҳои тарбияи ахлоқӣ ва хизмати содиқона дар рушди худ ва ҳам рафтору ботини беолоиш барои фаҳмиши амиқи масъалаҳои иҷтимоӣ,

намунаи осори донишмандони тоҷик: Ибни Сино, Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Носири Хисрав, Саъдию Ҳофиз Шерозӣ ва дигаронро истифода баранд.

Ташкили дурусти машғулиятҳои таълимӣ ва методикаи гузаронидани онҳо ба донишҷӯён таъсири бузурги тарбиявӣ мерасонанд.

Дар машғулиятҳои инфиродии донишҷӯён низ корҳои азхудкунии дониш, малака ва қобилият бо шаклҳои коллективии он якҷоя карда мешаванд, ки ин ба рушди масъулият дар назди рафиқон ва дигар сифатҳои арзишманд мусоидат мекунад.

Ҳангоми таҷрибаомӯзии истеҳсоли ё омӯзгорӣ донишҷӯён бевосита ба ҳаёти коллективҳои меҳнатӣ ҷалб карда мешаванд, ки ин худ омилҳои муҳимтарини баланд бардоштани мустақилият ва масъулияти донишҷӯён мебошад; онҳо ба рушди амалии меъёрҳои ахлоқи демократӣ ва одоби истеҳсоли шомил карда мешаванд.

Роҳҳои азхудкунии дониш ва малакаҳо низ ба донишҷӯён таъсири бузург доранд. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси намояндагони Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, роҳҳои азхудкунии воқеии донишро муайян карда, қайд карда буданд, ки «мо бояд қобилияти ба даст овардани тамоми дониши инсонӣ ва андешаҳоро дар ҷойи омӯзиши кӯҳна, таҷрибаҳои кӯҳна ва машқҳои кӯҳна ба кор барем ва чунин хулосаҳо метавонанд, ки аз нуқтаи назари таҳсилоти муосир ногузир бошанд. Амалияи огоҳонаи дониш, татбиқи эҷодии он дар раванди фаъолияти пайвастаи маърифатӣ ва амалӣ бо мустаҳкам намудани қори мустақилонаи ҳар як донишҷӯ сурат мегирад» [214].

Таъсири тарбиявӣ ба донишҷӯён, ҳаёти омӯзгорон ва шахсияти ҳар яки онҳо ҷашмрас мебошад. Далели он, ки тамоми самти қори тарбиявии мактаб аз ҳаёти омӯзгорон вобаста аст, ки бисёр олимони барҷаста дар ин бора гуфтаанд. К.Д.Ушинский, аз ҷумла, чунин навиштааст: «Дар соҳаи маориф, ҳама чиз бояд ба шахсияти омӯзгор асос ёбад, зеро қувваи

тарбиявӣ танҳо аз манбаи зиндагии инсон сарчашма мегирад. Ягон оиннома ва барнома, ҳеч як организми сунъӣ, новобаста аз он ки чӣ қадар оқилона фикр мекунад, наметавонад одамро дар корҳои таълимӣ иваз кунад. Шахсияти омӯзгор дар донишгоҳҳои тоҷик бо идеологияи демократӣ, ҳавасмандӣ дар мубориза барои идеологияи демократӣ, муносибати амиқ ба тичорат, фарҳанг ва дониши олиӣ ӯ, эҳтиёткориҳои педагогӣ, талабот ва эҳтиром нисбат ба донишҷӯён таъсири мусбати таълимӣ доранд» [192].

Мутаассифона, далелҳои таъсири манфии омӯзгорон ба донишҷӯён низ ҷой доранд. Мо дар яке аз донишқадаҳо, дар машғулияти лексионии устоде иштирок доштем, ки мегуфт тарбия дар донишгоҳ бефоида аст, зеро мо аллакай бо одамони даркорӣ сарукардорем. Вай бепарвоёна дарс гуфта, бо сӯстӣ ба ҳақиқатҳои шинохташуда, бармегашт. Донишҷӯён ноилоҷ гӯш меоданд. Бепарвоӣ ва беэҳтиромӣ нисбат ба мавзӯ ва дониш ошкоро эҳсос мешуд. Муаллим сарфи назар аз хоҳишаш ҳамеша тарбия мекунад; таъсири он метавонад мусбат ё манфӣ бошад ва он ба чараёни таълим пайваста аст.

Маҳз муаллим муҳаббатро ба мавзӯ, тавачҷуҳ ва эҳтиром ба илм, ифтихор аз дастовардҳои донишҷӯёнро бедор мекунад. Бо ин мақсад, муаллим сабӣ мекунад, ки мундариҷаи дарсхоро мувофиқ кунад, маълумоти нави илмиро дастрас созад, ба ҳаёлотро сайқал бахшад, дурнамои минбаъдаи рушди илмиро нишон диҳад. На танҳо мазмуни маводи пешниҳодшуда, балки шакли муаррифӣ низ аҳамияти бузург дорад. Худи устод бояд илмиро дӯст дорад, онро бо шавқу ҳавас, зебо ва хотирмон пешкаш кунад.

К.Д.Ушинский далел овард, ки: «дар ҳама гуна илм, хоҳ математика, физика, химия ва хоҳ мавзӯи дигар, як **унсури эстетикӣ** мавҷуд аст, ки устод онро ба донишҷӯён мерасонад» [192]. Кутоҳ карда гӯем, муҳим аст, ки на танҳо фоидаҳо, балки зебоии илмиро низ нишон диҳем. Ин як омил

иловагии фаълкунандаи маърифати донишчӯён буда, ба ӯ оҳанги эҳсосӣ мебахшад.

Агар ҳайати донишгоҳ аз олимоне иборат бошад, ки пайваста ба фаъолияти илмӣ машғуланд, дорои фарҳанги баланди касбӣ ва манфиатҳои илмӣ–фарҳангии гуногун мебошанд, дар ҳаёти ҷамъиятӣ фаълоне иштирок мекунанд ва муносибати инсондӯстона нисбат ба донишчӯён доранд, муҳити таълимӣ худ ба худ ранги созанда мегирад. Чунин муҳит ба донишчӯён намунаи равшани рафтор, масъулият ва худтакмилдиҳиро нишон медиҳад.

Дар чунин шароит, донишгоҳ на танҳо маркази омӯзиш, балки макони ташаккули шахсият мегардад. Фазои ҳамкорӣ, эҷодкорӣ ва мубодилаи андешаҳо донишчӯёнро ба фаъолияти мустақилоне, таҳқиқот ва ҷустуҷӯҳои илмӣ ҳавасманд месозад. Сатҳи тарбияи маънавӣ ва ахлоқӣ боло меравад, ангезаи дохилӣ таҳким меёбад ва раванди таълим ба таври назаррас самаранок мегардад.

Ба ибораи дигар, шахсияти устод яке аз омилҳои асосии муваффақияти муҳити тарбиявӣ мебошад. Омӯзгор бо рафтори шахсии худ — чӣ гуна суҳан гуфтан, муносибат бо донишчӯ, тарзи ҳал кардани мушкилот ва намунаи фарҳанги касбӣ — арзишҳои муҳимро ба донишчӯён интиқол медиҳад. Маҳз ҳамин омезиши илм, ахлоқ ва муносибати инсондӯстона муҳитеро ба вуҷуд меорад, ки дар он рушди шахсият ва омодагии иҷтимоӣ ба таври табиӣ амалӣ мешавад.

Шароити самараноки татбиқи асосҳои таълиму тарбия кадомҳоянд?

1) таълими ҳамачонибаи фалсафӣ, омодагии махсус ва педагогии омӯзгор, қобилияти ба ҳадди аксар расонидани истифодаи маводи мавзӯ барои тарбияи ҷаҳонбинии демократӣ;

2) шиносоии мунтазами омӯзгор, новобаста аз ихтисос худ, бо назарияҳои зиндагӣ дар соҳаи идеология ва ахлоқ, қобилияти таҳлили

интиқодӣ, бозътимод нишон додани камбудихо ва ошкор кардани моҳияти синф;

3) дониши амиқи устод аз дастовардҳои муосири илм ва технология ва шиносии мунтазами донишҷӯён бо онҳо, қобилияти нишон додани нақши илм дар ҷомеаи демократӣ;

4) бо мақсади ташаккули боварӣ дар байни мутахассисони ҷавон, истифодаи тамоми имкониятҳои раванди таълим дар ташаккули руҳияи мусбати эҳсосӣ барои фаъолият;

5) ташкили моҳиронаи машғулиятҳои таълимӣ, омезиши кори инфиродӣ бо шаклҳои коллективии он;

6) ҷорикунии усули таълим, ки муносибати оқилона ва азхудкунии дониш ва истифодаи онҳоро дар ҳаёт таъмин мекунад;

7) мувофиқати ҳамаҷонибаи шахсияти омӯзгор ба талаботи замони муосир ва вазифаҳои тарбияи мутахассисон;

8) қобилияти омӯзгор барои бедор намудани ҳавасмандӣ ва муҳаббати донишҷӯён ба ташаккули дурнамо ва хоҳиши саҳмгузорӣ дар рушди он.

Иҷтимоишавии донишҷӯён дар байни мушкилоти педагогӣ яке аз масъалаҳои муҳим ба шумор меравад ва дурнамои рушди муассисаҳои таҳсилоти олиро муайян мекунад.

Ташаккули шахсият дар шароити дигаргуниҳои амиқи иҷтимоӣ ва фарогир шудани раванди ҷаҳонишавӣ, талаботи нав ба низоми таълим ва тарбия мегузорад. Ин раванд танҳо ба навсозии мундариҷаи таълимӣ маҳдуд намешавад; он дар бар мегирад таҳияи технологияҳои инноватсионӣ, такмили методҳои тарбиявӣ ва татбиқи арзишҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ. Самт ва мазмуни иҷтимоишавии донишҷӯён, инчунин ташаккули онҳо ҳамчун субъектҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ, то ҳадди зиёд аз хусусиятҳои рушди ҷомеаи муосир ва талаботи бозори меҳнат вобаста мебошанд.

Бо дарназардошти тағйироти ҷиддии иҷтимоӣ, шахсияти муосир бояд маҷмӯи муҳимтарини хислатхоро дар худ таҷассум кунад: фаъолият ва ташаббус, ҳисси масъулият, салоҳияти касбӣ, қобилияти мутобиқшавӣ дар вазъиятҳои гуногун, ҳавасмандии эҷодӣ, мустақилият дар қабули қарорҳо ва хушбинии иҷтимоӣ. Ин хусусиятҳо ба шахс имкон медиҳанд, ки дар муҳити тағйирёбандаи ҷомеа самаранок фаъолият намояд.

Дар чунин шароит нақши донишгоҳҳо бештар намуда мегардад. Донишгоҳ ҳамчун муассисаи иҷтимоӣ на танҳо вазифаи омӯзишии ҳудро иҷро мекунад, балки муҳите фароҳам меорад, ки дар он шахсияти донишҷӯ рушд ёфта, барои фаъолияти касбӣ ва иҷтимоӣ омода мегардад. Барои амалӣ кардани ин ҳадаф, мазмуни таълим, шаклҳои кор ва усулҳои тарбиявӣ бояд хусусияти иҷтимоӣ дошта бошанд, ба талаботи замон мутобиқ гарданд ва ба донишҷӯ имкони иштироки фаълоне дар муҳити таълимӣ дода шавад.

Индикаторҳои иҷтимоишавии донишҷӯро муайян кардан низ кори содда нест. Ин раванд ба истифодаи усулҳои махсуси ташхисӣ ниёз дорад, ки бо ёрии онҳо метавон сатҳи омодагии иҷтимоии донишҷӯро чен кард. Натиҷаҳои чунин ташхис барои такмил додани ҳадафҳо, вазифаҳо ва мазмуни барномаҳои тарбиявӣ муҳим мебошанд ва ба донишгоҳ имкон медиҳанд, ки дурнамои рушди ҳудро дуруст муайян созанд.

«Омодасозии ҷавонон ба фаъолияти касбӣ ва иҷтимоӣ яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати маориф ба ҳисоб меравад» [149, с. 8]. Таҳлили назариявӣ ва методологии ин масъала амиқтар мешавад, осори классикон аз нав баррасӣ мегарданд ва бо воқеияти нав мутобиқ карда мешаванд. Андешаҳои Э. Дюркгейм, Ч. Х. Кули, Ч. Г. Мид, Т. Парсонс, П. Сорокин ва дигарон то ҳол арзиши назариявӣ ва амалии ҳудро нигоҳ дошта, барои фаҳмиши моҳияти иҷтимоишавӣ пояи устувор фароҳам меоранд.

Таҷриба нишон медиҳад, ки иҷтимоишавии донишҷӯён ба инкишофи ҳисси кунҷковии онҳо вобаста буда, ҳиссиёти масъулиятшиносӣ барои

азхудкунии дониш на танҳо барои бомуваффақият супоридани имтиҳонҳо, инчунин барои дар оянда беҳтар омода шудан ба фаъолияти касбӣ ва ташаккули шахсият заруранд. Роҳҳои беҳтарини иҷтимоишавии донишҷӯён ва беҳсозии фаъолияти маърифатии онҳо, ки дар шеваи махсуси таълими омӯзгор аён мешаванд, дар қори бонизом ва баланд бардоштани кунҷковии донишҷӯён, ташаккули масъулият ва вазифашиносии онҳо истифода бурда мешаванд. Ҳамин тавр, ҷалби донишҷӯён ба фаъолиятҳои иҷтимоӣ ва ҳавасмандии онҳо ба қорҳои иҷтимоӣ ба ташаккули шахсияти онҳо ва муносибати масъулиятнок ба омӯзиш ва дарки ҳаёти иҷтимоӣ мусоидат мекунад.

Азбаски фаъолият шакли асосии ҳастии инсон маҳсуб мешавад, қобилияти амал қардан яке аз муҳимтарин нишондиҳандаҳои иҷтимоии шахсият ба шумор меравад. Маҳз ҳамин қобилият инсонро ба субъекти воқеии ҳаёти иҷтимоӣ табдил медиҳад. Бо вуҷуди он ки фаъолият барои ҳамаи одамон хос аст, дараҷаи ин қобилият метавонад фарқ кунад. Аз ин рӯ, ҳар шахс вобаста ба сатҳи фаъолияти субъективӣ ва сифати иҷтимоии худ дар қомеа қойгоҳи муайянро соҳиб мешавад.

Барои фаҳмиши амиқтари ин раванд, зарур аст, ки ба хусусиятҳои умумии фаъолияти инсон тавачҷуҳ намоем. Дар адабиёти илмӣ унсурҳои асосии фаъолияти инсон чунин муайян қарда мешаванд: мақсад – восита – натиҷа, инчунин субъект – раванди фаъолият – маҳсули фаъолият. Ин соҳтор имқон медиҳад, ки фаъолияти инсонро ҳамчун низоми бисёрҷабҳа ва муракқаб арзёбӣ қунем ва робитаҳои дохилӣ ва берунаи онро дақиқтар шарҳ диҳем.

Дар шарҳи фаъолият, таҳқиқоти М. Лутфуллозода аҳамияти ҳоса дорад. Ё бар он аст, ки: «ҳар амали инсонӣ танҳо дар сурате ба мақсад табдил меёбад, ки бо вазифа ва шароити муайяни иҷтимоӣ мувофиқ бошад» [123, с. 107]. Аз ин қо бармеояд, ки сатҳи худбодарӣ, масъулият ва итминони иҷтимоии шахс яке аз омилҳои асосии муайянсозандаи мақсадҳои ўст. То

кучо шахс ба дониш, имкониятҳо ва қобилиятҳои иҷтимоии худ бовар дорад, ҳамон қадар тавоноӣ пайдо мекунад, ки мақсадҳои муайянро дар амал татбиқ кунад.

Ҳамзамон, объектҳои иҷтимоӣ низ ҳаргиз доимӣ нестанд — онҳо вобаста ба вазъият метавонанд ду навъи муносибатро падида оранд. Дар баъзе ҳолатҳо муносибат шакли субъект–объектӣ мегирад, ки дар он шахс бештар мавқеи қабулқунанда дорад; дар вазъиятҳои дигар бошад, муносибат ба субъект–субъект табдил меёбад, ки дар он ҳам шахс ва ҳам муҳит дар раванди ҳамкорӣ ва муқолама иштирок мекунанд. Дар ҳар ду ҳолат, фаъолияти иҷтимоии шахс механизми асосии ин мутақобила мебошад.

Илова бар ин, бояд таъкид кард, ки объектҳои иҷтимоӣ ҳамеша дар ҳоли тағйир ва рушд қарор доранд. Ин тағйирот бо фаъолияти доимии инсон саҳт алоқаманд аст: инсони фаъол на танҳо худ ташаккул меёбад, балки муҳити иҷтимоиро низ тағйир медиҳад. Ба ибораи дигар, фаъолияти инсон яке аз муҳарриқҳои асосии рушди ҷомеа ва шаклгирии шахсият мебошад.

Аз ин рӯ, иҷтимоишавии донишҷӯёнро дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ аз нуқтаи назари равиши фаъолият баррасӣ кардан маънои расидан ба як навъ барномаи таҳқиқотиро дорад, ки аз ҳадафҳои муассисаи таълимӣ, ҳадафҳои донишҷӯёни донишгоҳҳо, фаъолияти субъектҳо ва натиҷаҳои комёбиҳо нисбат ба масъалаҳои иҷтимоӣ иборат мебошад.

Иҷтимоишавӣ на танҳо раванди ташаккули шахсият, балки яке аз самтҳои асосии фаъолияти иҷтимоии инсон ба ҳисоб меравад. Сифати он аз маҷмӯи омилҳо вобаста аст, ки дар таҳлил метавон онҳоро ба чанд ҷанба тақсим кард.

Ҷойгоҳи аввалро иҷтимоишавии фарҳангӣ ишғол мекунад. Он бо сатҳи таълим, тарбия, муҳити маънавӣ ва арзишҳои ҳукмрон дар ҷомеа алоқаманд аст. Ҳар қадар сатҳи фарҳанг ва тарбия дар муҳит баланд

бошад, ҳамон қадар имкони ташаккули арзишҳои устувори ахлоқӣ ва иҷтимоӣ дар шахс фарох мегардад.

Ҷиҳати дуюм — иҷтимоишавии иқтисодӣ мебошад, ки ба дастрасӣ ба захираҳои моддӣ ва васоити таълим вобаста аст: китобҳои дарсӣ, барномаҳои таълимӣ, методҳои муосири омӯзиш, таҷҳизот ва технологияҳои инноватсионӣ. Дастрасӣ ба ин имкониятҳо имконият медиҳад, ки донишҷӯён малакаҳои касбӣ ва иҷтимоии худро васеъ карда, ба фаъолияти мустақилона омода шаванд.

Ҳамзамон, иҷтимоишавии техникӣ ва гигиенӣ низ нақши муҳим мебозад. Шароити моддиву техникӣ, сатҳи саломатӣ ва низоми таҷҳизонидани муассисаҳои таълимӣ ба сифати оморасозии донишҷӯён таъсири мустақим мерасонанд ва муҳити омӯзиширо қобилияти баланд ё паст кардани самаранокии равандро мекунад.

Дар баробари ин омилҳо, муносибати шахсӣ дар қори омӯзгор ҷои махсусро ишғол мекунад. Мавқеи устод нисбат ба донишҷӯён — тарзи муошират, меъёри талабот, сатҳи дастгирӣ ва эътимод — яке аз омилҳои ҳалқунандаи ташаккули шахсият мебошад. Омӯзгор бояд донишҷӯро ҳамчун шахси мустақил, эҷодкор ва дорои масъулият дарк намояд ва ба ӯ кумак кунад, то қобилияти худсозӣ, худмуайянкунӣ ва худшиносии худро инкишоф диҳад. Танҳо дар чунин муҳит равандроҳои иҷтимоишавӣ метавонанд самаранок ва пойдор сурат гирад.

Таҳлили фаъолияти таълимӣ дар раванди иҷтимоишавии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии нишон медиҳад, ки моҳияти ҳамаи принципҳои дидактикӣ асосан, барои тамоми муассисаҳои таълимӣ якхела аст. Аммо, баъзе принципҳо барои таҳсилоти умумӣ ҳиссаи бештар доранд, дигаре барои муассисаҳои таҳсилоти олии; ҳар як принцип дар шароити низоми таҳсилоти олии хусусияти зухуроти худро дорад. Дар асоси дастовардҳои дидактика, мундариҷаи принципҳои дидактикиро нисбат ба таҳсилоти олии

аз ҷиҳати манфиатҳое, ки моро ҷалб мекунад (иҷтимоишавии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олий), баррасӣ мекунем.

Принципи таълимии тарбия маъноӣ онро дорад, ки доштани малакаи дониш ва қобилиятҳо ҳамзамон шахсияти донишҷӯёнро ташаккул медиҳад. Азбаски шахс тамоми умр худро тарбия мекунад, вазифаи таҳсилоти олиро танҳо бо тайёр кардан маҳдуд карда наметавонад. Хусусиятҳои педагогии рафтори ҷавонон барои ташаккули эътиқод, нуқтаи назар, рафтор, муносибати муайян ба ҳаёт ва қор заминаи мусоид фароҳам меоранд.

Тарбия пеш аз ҳама дар ҷараёни таълим сурат мегирад. Мутафаккирон-педагогҳои рус В.Г.Белинский, А.И. Герцен, Н.И.Пирогов, К.Д.Ушинский, Н.Г.Чернишевский ва дигарон ҳамеша иқтидори бузурги маърифати илмиро қайд кардаанд. Асосноккунии мукамал ва амиқи масъалаи иҷтимоишавии донишҷӯёнро моҳият ва роҳҳои тарбияи таълимӣ ва шароити самарабахши онро асоси назарияи таълим, ки педагогика ба он такя мекунад, асоснок ва ҳамачониба муайян мекунад.

«Муассисаҳои таҳсилоти олий ҳамчун муҳити муҳими иҷтимоӣ ба ташаккули шахсият ва иҷтимоишавии донишҷӯён таъсири назаррас мерасонанд» [170, с. 54]. Вазифаҳои тарбиявии дар ҳар як марҳилаи мушаххас, барои шахсе, ки дорои сифатҳои матлуб мебошад, ҳамчун фармоиши иҷтимоӣ ташкил карда мешаванд.

Пеш аз ҳама, дар ҷараёни таълим донишҷӯён як системаи воқеии илмиро дар бораи табиат ва ҷомеа аз худ мекунанд ва ҷаҳонбинии демократиро ташаккул медиҳанд. Ҳама гуна мавзӯи имкониятҳои баррасии масъалаҳои фалсафиро барои фаҳмидани ғояи аҳамияти ҷаҳони объективӣ ва шинохти он фаро мегирад.

Воқеан, суръат бахшидани ҷараёни таълим, бешубҳа, такмили мундариҷа, усул ва шаклҳои ташкилии он мебошад. Худи мундариҷа, усул ва шаклҳои ташкилӣ мувофиқи принципҳои дидактикӣ муайян карда мешаванд. Аз ин рӯ, фаълсозии ҷараёни таълим пеш аз ҳама бо роҳи

мохирона ва огоҳона ба роҳ мондани ин принципҳо аз ҷониби устодони кафедраҳо ва ҳар як омӯзгори донишгоҳ алоҳида таъмин карда мешавад.

То ба ҳол дар бораи принципҳои дидактикаи донишгоҳӣ тавофуқе ба даст наомадааст. Баъзе муаллимон (асосан муаллимони мактабҳои олий) чунин мешуморанд, ки принципҳои дидактикии мактабҳои миёна ба мактабҳои маълумоти олий татбиқ карда намешаванд, таълимро дар мактабҳои олий шарҳ намедиханд.

Таълим раванди мураккаб буда, ворид кардани навоариҳоро дар ҷараёни тадрис ва омӯзиши пайвастаро талаб менамояд, ки дар натиҷа дар ҷараёни таълиму тарбия шахсияти хонандагон ташаккул меёбад, ягон паҳлуи таҷрибаи ҳаёти ҷамъиятӣ-таърихӣ наслҳои гузашта бо донишҳои муосир инкишоф ёфта, дар ҳаёти рӯзмарра самаранок истифода бурда мешавад. Асосҳои назариявии таълим ва тарбия бар он устувор мебошанд, ки насли наврас дар муҳити иҷтимоӣ-фарҳангии парвариш ёбад, ки дар он арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ ба таври ҳамгиро ва мутавозин амал мекунанд. Дар чунин муҳит ташаккули ҷаҳонбинии солим, маърифати илмӣ, фарҳанги баланд ва масъулияти шаҳрвандӣ имконпазир мегардад.

Ҳадафи марказии ин раванд аз он иборат аст, ки донишҷӯён на танҳо донишҳои фаннӣ ба даст оранд, балки қодир шаванд воқеиятҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеаро дуруст дарк кунанд. Инкишофи мафкураи солим ва тафаккури муназзам ҳамчун унсурҳои асосии тарбия ба он мусоидат мекунад, ки шахс ба арзишҳои ахлоқӣ содиқ бошад, ташаббускорӣ нишон диҳад ва дар муҳити мураккаби муосир мавқеи устувори шаҳрвандӣ пайдо намояд.

Дар Тоҷикистон дар ҷараёни таълим аз усули салоҳиятнокӣ, ки дар пояи мустақилона пеш бурдани раванди таълим, баёни озодонаи фикр дар ҷараёни дарс, дар шакли мувоҳиҷаҳо сураат гирифтани муошират дар байни хонандагон идома меёбад, далолат бар он мекунад, ки фарди ҳаматарафа рушдёфта дар шукуфоии давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва

дунявӣ нақши муассир мегузорад. Тавре дар ин бобат Президенти кишвар дар суханронҳои худ иброз дошта буданд: «Ҷаҳони муосир тақозо мекунад, ки бо дарназардошти ба раванди таҳсилот ворид гардидани принципи салоҳиятнокии касбӣ меъёрҳои нави давлатии таълим тақмил дода шуда, вобаста ба ин, барои ҳамаи зинаҳои таълим китобҳои нави дарсӣ ва барномаҳои таълимӣ таҳия карда шаванд. Бо дарназардошти ин ҳадаф, ки ба рушди минбаъдаи иқтисодиву иҷтимоии давлат таъсири ҷиддӣ мерасонад, бояд ҳар як фарди бонангу номус, равшанфикру маърифатпарвар, худшиносу худогоҳ ва ватандӯсту ватанпараст барои рушди пайгириҳои соҳаи маориф саъю талош намояд ва бо ҳамин роҳ саҳми арзандаи худро барои ободиву пешрафти сарзамини аҷдодӣ гузорад» [214].

Таълим пеш аз ҳама фаъолияти яқҷояи муаллим ва донишҷӯён мебошад, ки дар доираи фазо ва вақти муайян — синфхона, муассисаи таълимӣ ва муҳити беруназсинфӣ — амалӣ мегардад. Нақши омӯзгор дар ин раванд ҳалқунанда аст, зеро ӯ бо истифода аз шаклҳои гуногуни дарс, машғулиятҳои амалӣ, корҳои мустақилона ва фаъолиятҳои беруназсинфӣ донишҷӯёнро ба дарки маърифати нав раҳнамоӣ мекунад. Фаъолияти донишҷӯ бошад, асосан ба азхудкунии дониш тавассути хондан, навиштан, таҷрибаомӯзӣ ва кор бо манбаъҳои таълимӣ равона мегардад.

Ин ҳамкорӣ танҳо интиқоли дониш нест, балки равандест, ки ҷаҳонбинӣ, малакаҳои иҷтимоӣ ва арзишҳои маънавиро ташаккул медиҳад. Бо ҳамин сабаб, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон борҳо таъкид намудаанд, ки «Омӯзгор дар меҳвари соҳаи маориф қарор дорад ва сатҳу сифати дониши шогирдон ва тарбияи шоистаи онҳо маҳз ба донишу таҷриба, малакаву маҳорати касбӣ, усули таълим ва дигар паҳлуҳои фаъолияти шахсии омӯзгор вобастагии зич дорад» [215]. Ин суханон ҷойгоҳи марказии омӯзгорро дар низоми таълим боз ҳам равшан мекунад.

Дар хама давру замон омӯзгор ҳамчун намояндаи манфиатҳои ҷомеа ва пайрави сиёсатҳои давлат амал намуда, вазифадор будааст, ки насли ҷавонро ҳамчун созандагони оянда тайёр созад. Ӯ на танҳо дониш меомӯзонад, балки таҷрибаи зиндагии инсонро интиқол медиҳад, бо одоби гуфтор ва ҷаҳонбинии худ намунаи рафтор мегардад. Ҷонибдорӣ донишҷӯён аз арзишҳои тарбиявӣ маҳз дар асоси чунин амали педагогӣ ба вучуд меояд.

Устод бо амали худ низ таълим медиҳад. Тарзи рафтор, қоидаҳои муошират ва муносибати ӯ ба донишҷӯён нишон медиҳанд, ки чӣ гуна бояд мустақилона андеша кард, озодона фикрро баён намуд ва дар муҳити иҷтимоӣ мавқеи хосро интихоб кард. Омӯзгоре, ки касби худро дӯст медорад ва бо ҷаҳонбинии васеъ дарс медиҳад, ҳамеша барои донишҷӯён сарчашмаи илҳом ва намунаи ибрат аст.

Рисолати омӯзгор аз ду ҷиҳат иборат аст: ҳам таълим ва ҳам тарбия. Барои иҷрои ин рисолат, устод бояд фанни худро амиқ донанд, маҳорати ташкили раванди таълимро дошта бошад, ба усулҳои замонавии педагогӣ таъҷиб кунад ва тавонад муҳити ҳавасмандкунандаи маърифатиро фароҳам оварад. Истифодаи усулҳои нав на танҳо сифати дарсро баланд мебардорад, балки шавқу ҳастии донишҷӯёнро ба фаъолият бедор мекунад.

Ҳамзамон, омӯзгор бояд дорой маҳорати баланди психологӣ бошад. Ӯ бояд хусусиятҳои фикрӣ, рафторӣ ва эҳсосии шогирдонро дуруст дарк карда, онҳоро дар самти дуруст раҳнамоӣ кунад. Истифодаи донишҳои педагогӣ ва психологӣ ба омӯзгор имкон медиҳад, ки на танҳо раванди донишандӯзиро, балки ташаккули сифатҳои инсонии донишҷӯёнро низ таъмин намояд. Зеро сифати омӯзиш то андозае аз он вобаста аст, ки то кадом дараҷа донишҷӯ метавонад мустақилона фаъолият, таҳлил ва худинкишофдиҳиро амалӣ созад.

Омӯхтан раванди асосии фаъолияти маърифатии донишчӯ мебошад. Дар чараёни он қобилияти фикрӣ, иродаи шахсӣ, муносибати ахлоқӣ ва малакаи таҳлили интиқодӣ тадричан ташаккул меёбад. Тавассути шаклҳои гуногуни азхудкунии дониш муносибати шахс ба воқеият ва ҷаҳонбинӣ низ ташаккул меёбад.

Дарсдиҳӣ ва хониш ҳамчун ду ҷузъи ҷудонашавандаи таълим ва тарбия амал мекунад. Самаранокии раванди таълим аз он вобаста аст, ки то кадом андоза омӯзгор метавонад тавачҷуҳи донишчӯёнро бедор созад ва имкони фаъолиятнокии онҳоро фароҳам оварад. Муносибати хайрхоҳона, некбинӣ ва эҳтироми омӯзгор ба шахсияти донишчӯ муҳити созандаи таълимиро ташаккул медиҳад.

Дар адабиёти педагогӣ таълим ҳамчун навъи махсуси фаъолияти маърифатӣ даркунӣ арзёбӣ мешавад. Донишчӯ танҳо тавассути раванди таълим ва азхудкунӣ қодир аст рушд ёбад ва воқеияти иҷтимоиро дуруст дарк кунад. Хониш бошад, танҳо дар шароити роҳнамоии дурусти омӯзгор самараи воқеӣ медиҳад. Омӯзгор бояд на танҳо ба маводи асосӣ такя кунад, балки манбаъҳои иловагӣ, таҷрибаи нав, технологияҳои таълимӣ ва усулҳои эҷодкоронаро истифода барад.

Омӯзгори ҳақиқӣ касест, ки ба ҳар донишчӯ аз нуқтаи назари инфиродӣ менигарад, тавассути усулҳои гуногун шавқи онҳоро бедор мекунад ва ба онҳо имкони дарк ва таҳлили мустақилиро медиҳад. Дар чунин ҳолат, таълим аз интиқоли дониш фаротар рафта, ба равандест табдил меёбад, ки шахсиятро ташаккул дода, ба ӯ нуруи худшиносӣ ва худсозӣ мебахшад.

Ба устоди таълимдиҳанда ғайр аз доштани донишу маҳорати хуби омӯзгорӣ ва дарсдиҳӣ, инчунин намудҳои дигари маърифатӣ маънавӣ барои пешбурди маҳорати касбӣ низ лозиманд. Намудҳои дигари рафтори маърифатиро дар фаъолияти омӯзгор илм, санъат, бозӣ, меҳнат,

навиштани корҳои мустақилонаи илмию оммавӣ ва ғайраҳо ташкил медиҳад, ки инсон тавассути онҳо асрори олами берунаро дарк мекунад.

Раванди таълим ҳамчун манбаи асосии маърифат ба қонуниятҳои материализми диалектикӣ таъяс мекунад, ки имконияти шинохти ҷаҳон ва қонуниятҳои он-ро исбот менамояд. Мақсади аслии таълим аз замонҳои қадим бар он равона буда, ки ҷомеа аз зулмати нодонию ҷаҳолат берун омада, ба зинаҳои баланди рушди маънавий ва илмӣ роҳ ёбад. Аз нигоҳи диалектикӣ, ҷаҳон аз модда ва шаклҳои гуногуни ҳаракати он иборат аст; ин ҳаракат доимӣ, пуртазод ва дар ҳоли тағйиру тақмил мебошад. Инсон низ, ҳамчун ҷузъи ин воқеият, тавассути дарк кардани муҳит ва таъсир расонидан ба он, шахсияти худро ташаккул ва тақмил медиҳад.

Дар ҷараёни таърих марҳилаҳои маърифат ташаккул ёфтаанд, ки имрӯз дар педагогика низ аҳамияти назариявӣ ва амалӣ доранд.

1. Марҳилаи маърифати ҳиссӣ (донишҳои рӯзмарра).

Дар ин сатҳ, кӯдак дунёро асосан тавассути ҳиссиёт ва таҷрибаи мустақим дарк мекунад. Рушди ин зина барои ташаккули шавқу ҳаваси омӯзишӣ муҳим аст: ҳар қадар дарки ҳиссӣ ғанитар гардад, ҳамон қадар қобилияти фикрӣ дар синфҳои ибтидоӣ беҳтар рушд меёбад.

2. Марҳилаи маърифати абстрактӣ.

Дар ин зина хонанда ба ҷаҳони мафҳумҳо, қонунҳо ва назарияҳо ворид мешавад. Фанҳо — риёзӣ, табиатшиносӣ, таърих, забон ва адабиёт — ба ӯ имкон медиҳанд, ки воқеиятро на танҳо бо роҳи мушоҳида, балки бар асоси идроки мантикӣ дарк намояд. Агар дар марҳилаи аввал донишҳо бештар хусусияти зоҳирӣ дошта бошанд, дар ин ҷо фикр ба низом, далел ва қонунмандӣ таъяс мекунад. Ҳолатҳои зиддият миёни ҳис ва ақл низ табиӣ мебошанд, ва омӯзгори синфҳои ибтидоӣ бояд битавонад ин гузаришро ба таври методӣ дуруст идора кунад.

3. Марҳилаи маърифати олии назариявӣ.

Дар ин сатҳ, хонанда қобилияти хулосабарорӣ, таҳлили мантиқӣ, ҳамгиروي донишҳо ва ташаккули ҷаҳонбинии устуворро соҳиб мешавад. Ин марҳила ба тафаккури назариявӣ таъя мекунад ва донишҳои парокандаро ба низоми муназзами фаҳмиш табдил медиҳад.

Нақши омӯзгор дар ҳар яке аз ин зинаҳои рушд ҳалқунанда аст. Омӯзгори соҳибтаҷриба барои ҳар марҳила вазифаҳои хоси таълимӣ муайян карда, ба рушди фикрии хонандагон мусоидат менамояд. Суръати инкишофи зеҳнӣ ба он вобаста аст, ки то кучо мактаб ва омӯзгор аз қолабҳои классикӣ берун омада, усулҳои нав ва роҳҳои ҳавасмандсозиро ба кор мегиранд.

Таълим ҳамчун раванд рушди фикрӣ, интиқодӣ ва шахсии кӯдаконро суръат мебахшад. Агар дар давраи кӯдакӣ бозӣ ва меҳнат ҳамчун шаклҳои асосии фаъолият амал кунанд, дар мактаб ба онҳо фаъолияти маърифатӣ ва омӯзиши илмӣ зам мешавад. Дар муддати кӯтоҳ хонанда метавонад донишҳои ҷамъшудаи даҳсолаҳоро аз худ кунад ва дар асоси онҳо ҷаҳонбинии худро рушд диҳад.

Аммо инкишофи зеҳнӣ худ аз худ сурат намегирад. Агар омӯзгор аз усулҳои муассир истифода накунад, раванди таълим метавонад барои муҳассил дилсардкунанда гардад. Кӯдаки имрӯз, гарчанде аз назари физиологӣ бо кӯдакони гузашта фарқи ҷиддӣ надорад, аммо бо хатми мактаб дорои ҷаҳонбинии васеъ, донишҳои техникӣ ва тафаккури муосир мегардад.

Аз ин ҷо бармеояд, ки таълим аз маърифати илмӣ фарқ мекунад. Агар илм ба ҳалли мушкилот тавассути формулаҳо, таҷрибаҳо ва далелҳо равона бошад, таълим равандест, ки фаъолияти бозӣ, меҳнат, фикркунӣ, мушоҳида ва масъалагузориро ҳамзамон дар бар мегирад. Ҳадафи таълим на танҳо додани дониш, балки ташаккули қобилияти интиқоби огоҳонаи роҳҳои рушди оянда мебошад.

Дониш дар ҳар шакли фаъолият — бозӣ, меҳнат, омӯзиш — омили калидист. Дар бозӣ дониш ҳамчун василаи рушди хаёл ва тафаккур амал мекунад; дар меҳнат бошад, нишондиҳандаи асосии самаранокӣ, масъулият ва бехатарӣ мебошад. Аз ин рӯ, дониш пайваста ғанӣ мегардад, такмил меёбад ва барои эҷоди усулҳои нав шароит фароҳам меорад.

Вазифаи таълим аз маърифати илмӣ дар он аст, ки таълим воситаи омодаسازی шахс ба фаъолияти меҳнатӣ ва иҷтимоӣ мебошад. Аз ин рӯ, олимон ва омӯзгорон вазифаҳои асосии таълимро ба се гурӯҳ тақсим кардаанд:

1) Вазифаи маълумотдиҳӣ (маърифатӣ).

Ин вазифа аз шогирдон талаб мекунад, ки донишҳои заруриро аз худ намоянд, малакаи мутолиа ва ҷустуҷӯи иттилоотро инкишоф диҳанд ва ба омӯзиши пайваста рӯ оваранд.

2) Вазифаи инкишофдиҳӣ.

Таълим бояд ба инкишофи зеҳн, тафаккури мантиқӣ, қобилияти таҳлилӣ ва ташкили фаъолияти маърифатӣ мусоидат кунад. Пешрафти фикрӣ то ҷое ба ҳавасмандӣ, назорат ва дастгирии омӯзгор вобаста аст.

3) Вазифаи тарбиявӣ.

Дар чараёни таълим, хонанда арзишҳои иҷтимоӣ, ахлоқӣ ва фарҳангиро меомӯзад. Ҳисси ватандӯстӣ, ахлоқи ҳамида, интизом, меҳнатдӯстӣ ва ҷаҳонбинии инсонӣ маҳз дар ҳамин раванд ташаккул меёбанд.

Иҷтимоишавии донишҷӯён дар шароити муосир

Дар муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар сифати иҷтимоишавӣ аз дараҷаи тайёрии касбии донишҷӯён вобаста аст. Мутахассиси воқеан рақобатпазир бояд на танҳо фанни касбиро, балки педагогика, психология ва методикаро низ ба хубӣ аз худ кунад. Ин донишҳо тавассути лексияҳо, машғулиятҳои амалӣ, таҷрибаомӯзии педагогӣ ва омӯзиши мустақилона ташаккул меёбанд.

Бо вучуди пешрафтҳо, мушкилоти ҷиддӣ дар низоми таҳсилоти оӣ то ҳол боқӣ мондаанд. Китобҳои дарсӣ — аз педагогика, психология ва фанҳои таҳассусӣ — чандин маротиба бознигарӣ ва тарҷума шудаанд, аммо китобҳои методикӣ таълими фанҳои алоҳида барои аксари ихтисосҳо ҳанӯз ҳам мавҷуд нестанд. Ин ҳолигӣ ба сифати оmodасозии мутахассисон таъсири манфӣ мерасонад.

Дидактика, ҳамчун илми таълим, маҷмӯи мафҳумҳои асосиро истифода мебарад, ки донишҷӯи онҳо барои омӯзгор зарур аст: таълим, маълумот, хондан, омӯзиш, худомӯзӣ, асоси илмӣ, муназзамӣ, аёнӣ, дастрасӣ таълим, фаъолиятнокии хонандагон, таълими инфиродӣ ва тафриқавӣ, стандартҳои давлатӣ маълумот, дарс, синф, машғулиятҳои лабораторӣ ва амалӣ, экскурсияҳои таълимӣ ва ғ.

Як масъаларо қайд кардан ҷоиқ аст, ин навоариҳо ба дидактикаи муосири тоҷик низ асар намудааст. «То солҳои сиюми асри гузашта таҳти мафҳуми дидактика таълиму тарбияро дар пайвастагӣ мефаҳмиданд. Вале баъдтар тарбияро аз дидактика ҷудо карда, танҳо назарияи таълимро ба он мутааллиқ донишҷӯанд. Солҳои охир бо саъю кӯшиши зумрае аз олимони тарбияи раванди таълимро ба он боз баргардониданд ва акнун дидактика маълумот, таълим, инкишоф ва як қисми тарбияро дар бар гирифтааст» [123, с.42]

Масъалаи дигар ин, ки асосҳои педагогӣ иҷтимоишавӣ донишҷӯи муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар шароити муосир хело зиёданд ва наметавон дар як рисола ҳамаи он андешаҳои зарурӣ дод. Дар омӯзиш ва тадқиқоти минбаъда ҷанбаҳои дигари ин масъала мавриди баҳсу андеша қарор ҳоҳанд гирифт.

1.2. Мақоми муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар иҷтимоишавии шахсияти донишҷӯён

Дар асри мо - асри таҷҳизоти босуръати илмӣ, техникӣ ва технологияҳои иттилоотӣ, вақте ки илм қувваи ғаврии истехсолкунанда мегардад, нишон додани робитаҳои мухталифи илм ва амалия, шаклҳои бойшавии мутақобилаи онҳо, роҳҳо ва воситаҳои истифодаи донишҳои илмӣ бадастомада дар амал хеле муҳим аст. Шинос кардани донишҷӯён бо сарчашмаҳои донишҳои илмӣ муҳим аст, то онҳоро омӯхта, ҳаҷми заруриро интихоб кунанд.

Принсипи омӯзиши илмӣ пешниҳоди маводи таълимиро мутобиқи сатҳи муосири илм ва технология дар асоси диалектика, методология ва омода кардани донишҷӯён бо усули таҳқиқоти илмӣ талаб мекунад.

Принсипи илмӣ ба мундариҷаи таълим як қатор талабот мегузорад, ки дар байни онҳо бояд муҳимтаринҳо ба назар гирифта шаванд:

а) азхудкунии низоми донишҳои илмӣ донишҷӯён дар бораи табиат, ҷомеа ва тафаккур;

б) ба мундариҷаи маълумоти илмӣ дохил намудани танҳо далелҳои эътимоднок;

в) ошкор кардани муносибатҳои дохилии падидаҳо дар самти рушд ва тағйирёбии онҳо;

г) азхудкунии донишҷӯён назарияҳои илмӣ муосирро. Ин шарт шиносоии донишҷӯёнро бо таърихи рушд, ташаккули илм, дурнамои он, ифшои робитаҳо ва вобастагӣ бо дигар илмҳо ва соҳаҳои донишҳои илмиро дар бар мегирад.

Принсипи илмӣ ба методҳои таълимӣ талаботи муайяно мегузорад. Барои ташаккули тафаккури илмӣ донишҷӯ омӯзгор бояд ҳангоми муқаррар кардани сатҳи дониш намунаи чунин тафаккурро пешниҳод кунад, донишҷӯёнро ба фаъолияти маърифатӣ ҷалб кунад, қобилияти истифодаи усули гуногуни фаъолияти руҳӣ мушоҳида, муқоиса,

чамъоварӣ, фарзияҳо ва ғайраро инкишоф дода, омӯзад. Омӯзгор бояд аз тамоми имкониятҳо истифода намуда, вазифаҳои маърифатиро барои донишҷӯён мустақилона ҳал намояд, донишҷӯёнро бо усули донишҳои илмӣ мучаҳҳаз кунад ва онҳоро ба корҳои илмӣ ворид созад. Муҳтаво ва татбиқи принципи илмӣ дар донишгоҳ дар муқоиса бо мактаби миёна васеътар ва амиқтар аст:

Шароите, ки барои баланд бардоштани маърифати донишҷӯён тавассути истифодаи принципи илмӣ зарур аст аз инҳо иборатанд:

- таълими амиқи фалсафӣ, махсус ва методологии омӯзгорон, озодона истифода бурдани технологияҳои инноватсионӣ;

- мунтазам таъмин намудан устодони донишгоҳҳо дар соҳаи ихтисоси худ ва илмҳои ба ҳам алоқаманд, интихоби бодикқати маводи илмӣ аз миқдори зиёди маълумоти нав ва коркарди моҳиронаи методологӣ ва мантиқӣ;

- таълими ҳама ҷанҳо дар сатҳи олии назариявӣ, фарогирии масъалаҳои баҳсноки илм (дар муқоиса бо таълими мактаб);

- иштироки фаъоли омӯзгорон дар корҳои илмию тадқиқотӣ ва шиносии донишҷӯён бо натиҷаҳои асосии онҳо;

- аз ҷониби муаллимон истифодаи васеи усули ҷустуҷӯӣ, пешбурди вазифаҳои маърифатӣ барои донишҷӯён дар тадқиқоти мустақилона;

- ба таври васеъ ворид намудани тадқиқот ба ҷараёни таълим ва дастрасии донишҷӯён бо методикаи таҳқиқоти илмӣ;

- дар донишгоҳ ба вуҷуд овардани пойгоҳи зарурии моддӣ барои ташкили корҳои мустақилонаи илмии донишҷӯён таҳти роҳбарии омӯзгорон.

Принципи алоқамандии назария ва амалия дар ҷараёни кори илмӣ дар донишгоҳ имкон медиҳад, ки донишҳоро тавассути омодагӣ ба ҳалли муассири масъалаҳои амалии оянда дар ҳудуди истехсолии ба ӯ додашударо истифода намояд.

Бо ишора ба аҳамияти бузурги робита байни назария ва амалия, бояд гуфт, ки назария бе амал мурда аст ва амалия бе назария нобино аст. Яке аз бузургтарин мушкилоте, ки мо аз ҷомеа ва мактаби кӯхна мерос гирифтаем, холигӣ дар байни дониши китоб ва амалия мебошад. Ҳамзамон, набояд ба назарияи аз ҳад зиёд, ки аз амалия чудо шудааст, роҳ диҳем. Донишгоҳ бояд донишчӯёнро на танҳо ба таври кофӣ ба дониш таъмин кунад, балки ба онҳо малакаҳои қавӣ низ дода тавонад. Инкишофи қобилияти донишчӯёнро ба таври эҷодкорона инкишоф додан лозим аст, зеро бе ин дониш сармоёи мурда аст ва метавонад, ки онро мутахассис ихтиёрдорӣ карда натавонад.

Ҳар қадаре, ки амалия бисёрҷабҳа бошад, татбиқи он, мушаххас ва истифодаи хосси донишҳои назариявӣ бисёр паҳлу мебошад. Ташкили дурусти амалияи истеҳсолӣ, ки бояд фаъолияти маърифатии донишчӯёнро хавасманд кунад, аҳамияти бузург дорад. Амалия ба донишчӯ имкон медиҳад, ки фарқи байни талаботи ҳаёт, истеҳсолот, ки дар соҳаи рушд таҳия мешаванд ва донишу малакаи ӯ дар айни замон нокофӣ аст, итминон ҳосил намояд. Маҳз ин зиддият қувваи асосии ҳаракатдиҳандае мебошад, ки донишчӯёнро аз дастрасӣ ба дониш дур месозад.

Шароити зарурӣ барои истифодаи муассири ин принцип инҳоянд:

- интихоби дурусти фанҳои таълимӣ барои таҳсил дар донишгоҳ, ки омезиши дониши амиқи назариявӣ бо амалияро таъмин мекунад.

- робитаи зич ва бисёрҷонибаи донишгоҳ бо истеҳсолот, иҷрои фармоишҳои корхонаҳои дахлдор ва ҷалби донишчӯён ба он, тақмили амалияи истеҳсолӣ (педагогӣ);

- омӯзиши дақиқи шаклҳо ва усули гуногуни таълим, ки ба омодагии ҳамачониба барои ҳалли масъалаҳои амалӣ бо асосҳои илмии муосир мусоидат мекунад;

- дарки амиқи ҳар як омӯзгор, новобаста аз фани таълим, хусусиятҳои кори мутахассиси оянда ва таҳияи он дар асоси тавсияҳо оид

ба истифодаи донишҳои назариявии ҳар як илм дар амалия, яъне татбиқи самти касбӣ;

- татбиқи амалии ҳамачонибаи таълимии лоиҳаҳои корҳои курсӣ ва дипломӣ.

Принсипи омӯзиши муназзам ва пайваста аз мантиқи ҳуди илм ва аз хусусиятҳои психофизиологии азхудкунии дониш, малака бармеояд.

Маънои ташкили низоми дониш, қобилият ва малакаҳои мантиқи андешидашуда дар чараёни омӯзиши як фан ва ба роҳ мондани робита бо дигар фанҳо (илмҳо) мебошад, ки воқеияти мавҷудаи ягонагии падидаи табиӣ ва ҳаёти иҷтимоиро инъикос мекунад.

Мувофиқат дар таълим маънои омӯзиши маводи таълимӣ мебошад, ки дар он ҳар як пайванди минбаъдаи дониш, малака ва қобилиятҳо бо донишҳои пешина алоқаманданд ва дар айни замон ягонагии баъдинаро омода мекунанд.

К.Д.Ушинский таъкид кардааст: «Танҳо як низом ба мо қудрати мукаммали донишро медиҳад. Қаллае, ки дониши бетачриба дорад, ба як ошхонае монанд аст, ки дар он ҳама чиз бесарусомон аст ва ҳуди соҳиби он ҳеҷ чиз намеёбад; каллаи бемаълумот, ба мағозае монанд аст, ки дар он ҳамаи қуттиҳо бо навиштаҷот мавҷуданд, вале қуттиҳо ҳолӣ мебошанд. Педагогикаи ҳақиқӣ аз ҳар гуна ҳудуд канорагирӣ карда, аввалан, ба донишчӯён маводи зарурӣ медиҳад ва ҳангоми чамъоварии ин мавод онро ба низом медарорад. Ҳар қадар ки мавод бештар ва гуногун бошад, ҳамон қадар низоми таҳсилоти олии касбӣ болотар мешавад ва дар ниҳоят ба абстрактсияи мавқеъҳои мантиқӣ ва фалсафӣ мерасад» [192].

Принсипи мунтазамӣ ва пайдарпай ба амал оварда мешавад:

- а) дар мундариҷаи нақшаҳо, барномаҳои таълимӣ, ва китобҳои дарсӣ;
- б) ҳангоми пешниҳоди маводи таълимӣ аз ҷониби омӯзгор;
- в) бо пайдарпайии дурусти шаклҳои гуногуни корҳои илмӣ;
- г) дар ташкили кори мустиқили донишчӯён ва ғайра.

Ҳангоми муайян кардани мундариҷаи нақшаҳо, барномаҳои таълимӣ, ва китобҳои дарсӣ, ба назар гирифтани дараҷаи мураккабии масъалаҳои муайян, таъмини робита байни мавзӯҳои инфиродӣ ва бахшҳои курс таъмин карда мешаванд. Ҳамзамон, таълими фанҳои алоҳида бояд ба донише, ки донишҷӯён дар омӯзиши фанҳои дигар ба даст овардаанд, асос ёбад. Дар донишгоҳҳои техникӣ чунинфанҳои "асосӣ" математика ва физика мебошанд, ки пеш аз омӯзиши фанҳои махсус онҳо аз худ мекунанд. Масалан, пеш аз он ки донишҷӯён принципҳои асосии маводи диалектиро биомӯзанд, омӯзиши маводи таърихӣ беасос хоҳад буд. Барои рушди қувва ва қобилияти маърифатии донишҷӯён яқсон ва пайгирона зарур аст. Танҳо бо ёд гирифтани роҳҳои оддӣ ҳалли масъала, онҳо метавонанд мушкилоти мураккабро ҳал кунанд. Инкишофи ҳаёлотии фазоии донишҷӯён дар чараёни омӯзиши геометрия дар мактаби миёна онҳоро барои омӯзиши бомуваффақияти геометрияи тасвирӣ ва нақшаи техникӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ омода менамояд. Бисёр чизҳо аз пешниҳоди маводи муаллим, қобилияти равшан дарк кардани иртиботи фанӣ ва байниминтақавӣ, кумак расонидан ба донишҷӯён дар фаҳмидани сохтори мантиқии курс, ошкор кардани асосҳои методологии илм вобаста аст.

Мунтазамӣ ва пайдархамӣ ҳамоҳангии дақиқ ва оқилонаи лексияҳо, семинарҳо ва кори лабораториро талаб мекунад. Пас аз фаро гирифтани мавод дар лексияҳо гузаронидани корҳои лабораторӣ ё машқҳои амалӣ мувофиқи мақсад аст, аммо фосилаи вақт дар байни корҳои лабораторӣ амалӣ ва лексияҳо тавсия дода намешавад. Аз ин нуқтаи назар, таълими ибтидоӣ бояд прогрессивӣ ҳисобида шавад, ки дар он тамоми маҷмуи лексияҳо ба миқдори муайяни бахшҳои мавзӯӣ тақсим карда мешаванд. Пас аз хондани лексия дар боби оянда шумораи зарурии корҳои лабораторӣ гузаронида мешавад. Бо ин тарз банақшагирии кор, саривақт мустаҳкам намудани дониш, алоқаи онҳо бо малакаҳои мувофиқ ба даст

меояд. Фаъолияти маърифатии донишчӯёне, ки дониши нав гирифтаанд ва ҳавасмандӣ ба маводи нав сард нашудааст, самараноктар чараён мегирад.

Барои ташкили кори мустақили донишчӯён бо мураккабии доимии он аз шаклҳои пасттарин (қобилияти гӯш кардан ва сабти лексия, қайдҳо ва ғайра) то болотар (муаррифӣ, иштирок дар таҳқиқоти илмӣ ва ғайра), низ як низом ва пайдарҳамӣ зарур аст. Низоми худидоракунии кори мустақилона тақсимои ягонаи онро дар вақташ низ пешбинӣ менамояд.

Таҳқиқот нишон медиҳанд, ки аксари донишчӯён: дар аввали таҳсил 2-3 соат ва пеш аз дарс - дар як рӯз то 8-12 соат номунтазам кор мекунанд. Ҳамин тавр, ба гуфти М. И. Махмутов, танҳо 20% донишчӯёни курси II, 30% донишчӯёни курси III ва 36% донишчӯёни соли IV ба таври мунтазам машғуланд. Ин далел зарурати тақмили банақшагирии чараёни таълимиро нишон медиҳад. Махсусан, амалия самаранокии банақшагирии шабакавино, ки дар донишгоҳҳо истифода шудааст, тасдиқ мекунад. «Банақшагирии кории дақиқ ва иҷрои ин нақшаҳо, амали донишчӯёнро танзим мекунад, онҳоро водор мекунад, ки дар давоми соли таҳсил фаъолона ва муттасил кор кунанд» [132].

Шартҳои татбиқи самарабахши ин принцип инҳоянд:

- банақшагирии оқилонаи машғулиятҳои таълимӣ дар дарсҳо, мувофиқати дурусти лексияҳо, семинарҳо, корҳои лабораторӣ ва машғулиятҳои амалӣ;

- дониши муаллим оид ба мундариҷа ва пайдарҳамии маводи фанҳои марбут ба масъалаҳои гузошташуда ва татбиқи моҳиронаи алоқамандии байнифанӣ;

- аз ҷониби устодони кафедраҳо таҳлили амиқи барномаҳо ва дар ҳолати зарурӣ ислоҳи онҳо бо мақсади ба даст овардани мантиқ ва мувофиқати бештар дар пешниҳоди мавод дар чараёни таълим;

- бо назардошти сатҳи омодагии донишҷӯён, ки барои азхудкунии маводи нав асос мебошад, ташкили кор барои бартараф кардани ҳалои дониш;

- ташкили оқилонаи кори муттасили мустақили донишҷӯён.

Принсипи дидактикии тафаккур ва фаъолият аз ҷониби асосгузори илми педагогика ҳанӯз дар асрҳои XVII-XVIII гузошта шуда буд (Коменский, Песталотси, Руссо) дар педагогика пурра ва ҳамаҷониба шарҳ дода шудааст.

Фаҳмидани маводи таълимӣ, яъне донишҷӯён асосҳои муносибатҳои сабабу оқибатҳои падидаҳои омӯхташуда, қобилияти истифодаи донишро барои шарҳи далелҳои нав ва эҷодкорона дар ҳалли мушкилоти нав таъкид мекунад. Фаъолияти маърифатӣ воситаи муҳимтарини ноил шудан ба тафаккур буда, аз он ҷудонопазир аст. Рубинштейн С. А. фаъолияти инсонро ҳамчун «қобилияти тағйир додани воқеияти атроф мувофиқи эҳтиёҷот, нуқтаи назар, мақсадҳои шахсии худ» [172] муайян мекунад.

Серғайрат будан дар фаъолияти энергетикӣ ва шиддати инсонӣ дар як ё якҷанд соҳа, ки хусусияти муҳимми шахсияти ӯро ташкил медиҳад, зоҳир мешавад.

Принсипи шуур ва фаъолият барои донишгоҳ аҳамияти хоса доранд, зеро мутахассис мустақилият, эҷодкорӣ ва қобилияти таҳқиқотро талаб мекунад. Ин принсип дар ҳама ҷараёни таълим зоҳир мешавад. Эҳсос дар фаҳмиши ҳадафҳо ва вазифаҳои илмӣ омӯхташуда, таваҷҷуҳи амиқ ба он ва талабот ба дониш, ошкор кардани дурнамои кори илмӣ, омода кардани донишҷӯён ба дарки фаъолонаи донишҳои нав зоҳир мешавад. Дар ҷараёни азхудкунӣ ва коркарди маводи нав, тафаккур ва фаъолият дар омилҳои зерин таъмин карда мешаванд:

- а) омӯзиши мавод дар робита бо ҳаёт, таҷриба ва бо меҳнати иҷтимоӣ;
- б) бо роҳи ҳалли изҳороти мушкилоти дониш;

в) ворид намудани унсурҳои илмӣ ба кори илмӣ ва шинос намудани донишҷӯён бо усули тадқиқот;

г) дохил намудани корҳои мураккаби батадриҷ афзояндаи таҷрибавӣ ба фаъолияти таълимии донишҷӯён, рушди васеи корҳои созанда ва ихтироъкорӣ;

д) ташкили корҳои таърихшиносӣ дар фанҳои гурӯҳи ҷамъиятӣ.

Принсипи дидактикии хушёрӣ ва фаъолият вазифаи дар назди хонандагон таълим додани усули фаъолияти эҷодӣ ва ихтироъкорӣ, шиносоии онҳо бо андешаҳои навини ватанӣ ва хориҷиро дар ин самт мегузорад. Як мисол донишкадаи санъати тасвирии Душанбе мебошад, ки қисми зиёди шунавадагони онро донишҷӯёни ватанӣ ташкил медиҳанд. Онҳо бо усули ихтироъкории хориҷӣ ва ҳам ватанӣ шинос мешаванд (АҲМИ - алгоритми ҳалли мушкилоти ихтироъкорӣ).

Нишондиҳандаҳои азхудкунии бошууронаи мавод дар марҳилаҳои гуногуни раванди таълим ин қобилияти возеҳ баён кардани афкор, хусусияти эҷодии фаъолияти донишҷӯён, қобилияти истифода бурдани дониш мебошанд. Воситаҳои назорат ва худидоракунии, барои дар ҷараёни таълим ворид намудани ислоҳоти зарурӣ ва кумак ба арзёбии дараҷаи азхудкунии маводи нав хеле муҳим мебошанд. Гирифтани маълумоти зарурӣ дар бораи дараҷаи азхудкунии мавод, донишҷӯро аз хатоҳои эҳтимоли оғоҳ карда, ба роҳи кӯтоҳтарини бошуурона ба даст овардани донишҳои муҳим ҳидоят мекунад.

Принсипи шуур ва фаъолият дар таълим на танҳо дар раванди азхудкунии дониш, балки дар ҷараёни азхудкунии малакаҳо низ амалӣ карда мешавад. Амалҳои эҷодии донишҷӯён бояд ба истифодаи оқилона ва фаъолонии маводи назариявӣ асос ёбанд.

Татбиқи ин принсип боиси суръат ёфтани фаъолияти маърифатии донишҷӯ мегардад. Самаранокии принсипи шуур ва фаъолият дар таълим асосан, ҳолатҳои зерин истифода карда мешавад:

- ташкили омӯзиши мавод дар робитаи зич бо ҳаёт, амалия ва меҳнати иҷтимоӣ;

- муносибати эҷодии омӯзгор ба мавзӯ, қобилияти ҷалб кардани шавқ ба он ва ташаккули ниёз ба дониши нав, омода кардани донишҷӯён ба кори фаъол;

- омӯзгоре, аз ҷиҳати методӣ сертаҷриба аст ва усули фаъолона ҷалб намудани донишҷӯёнро дар ҷорабиниҳои маърифатӣ, назариявӣ ва амалӣ медонад;

- шавқу рағбати зиёди донишҷӯ ба ихтисоси интиҳобкарда, кори устувор оид ба азхудкунии қобилият ва маҳорати фаъолияти эҷодӣ;

- мавҷудияти василаҳои таъсирбахши назорат ва худтанзимкунӣ оид ба истифодаи тафаккури дониш дар зинаҳои мухталифи ҷараёни таълим;

- истифодаи оқилонаи воситаҳои гуногуни ҳавасмандкунии маънавии донишҷӯён, ки дар раванди фаъолияти эҷодӣ бештар фарқ карда мешаванд.

Принсипи муносибати инфиродӣ дар шароити омӯзиши дастҷамъона ба фароҳам овардани шароити мусоид барои кори фаъоли дастҷамъӣ - иттиҳодияҳои донишҷӯён (курсҳо, гурӯҳҳо, зергурӯҳҳо) дар ҷараёни таълим, инчунин бо назардошти тафовутҳои психологӣ (хотира, суръат, тафаккур, тавачҷух, тасаввурот, ирода), сатҳи таълим ва рушди қобилияти ҳар як донишҷӯ бо мақсади истифодаи оқилонаи имкониятҳои худ. Дар шароити кори коллективӣ барои ташкили кумаки ҳамдигарӣ ва бойсозии мутақобилаи донишҷӯён, таъсири коллектив ба шахсият ва рушди қобилиятҳои он имкониятҳои васеъ мавҷуданд. Аммо, қорҳои умумии таълимиро ташкил намуда, муаллим бояд вазифаҳои мустақили хонандагонро фарқ кунад. Самтгирии дар амал паҳншуда, ба он нигаронида шудааст, ки донишҷӯёни «миёна», ки дар самти таълим ва рушдҳо «заифтар» ҳастанд, бо фишори шадид қор мекунанд ва аксар вақт, ба он тоб оварда наметавонанд, аз донишгоҳ хориҷ карда мешаванд.

Донишчӯёни «нерӯманд» бо сарбории кам кор мекунад, ки дар натиҷа ин ба рушди онҳо монеъ мешавад ва имкониятҳои иқтидорашон истифода намешаванд. Дар баъзе ҳолатҳо, ин боиси ташаккули сифатҳои ахлоқии номатлуб: худписандӣ, ҳамадонӣ ва мағрурӣ нисбат ба рафиқон мегардад.

Тафовут дар вазифаҳои мустақил, дар курсҳои хурдсолон махсусан, зарур аст. Ба «заифон» дар баробари вазифаҳои ҷорӣ (дар нусхаи сабукшуда), барои пур кардани ҳолигиҳои мавҷуда ва ба «нерӯмандон» бояд вазифаҳои вазнинтар дода шаванд. Таҷриба нишон медиҳад, бо ташкили дурусти кор ва афзоиши тадриҷии талабот, сарҳад дар байни ин гурӯҳҳо бо мурури замон онҳо нест карда мешаванд.

Муносибати инфиродӣ инчунин дар он зоҳир мешавад, ки донишгоҳ ба ҳар як донишчӯ барои ихтисосе, ки майли ӯ ба он бештар зоҳир мешавад, имконият фароҳам меорад.

Ин ба воситаи ҷорӣ намудани ҳамбастагии курсҳо, семинарҳо, ташкили гурӯҳҳои махсус бо шӯъбаҳои доираҳои илмӣ ва корҳои гуногуни таълимӣ ба даст оварда мешавад. Аксари донишгоҳҳо интиқоли донишчӯёнро ба чадвали инфиродии таълимӣ таҷриба мекунад. Муайян намудани мавзӯҳои кори курсӣ ва диссертатсияҳо (лоиҳаҳо) низ муносибати инфиродиро талаб мекунад. Истифодаи васеи дастурҳои барномарезишуда ва барномаҳои таълимӣ барои корҳои инфиродӣ имкониятҳои васеъ фароҳам меорад.

Фардиқунонии таълим барои баъзеҳо онро ҷолиб, барои дигарон имконпазир месозад, аммо дар ҳарду ҳолат, он фаъолияти маърифати донишчӯёнро суръат мебахшад.

Барои татбиқи принсипи омодагии баррасишаванда шартҳои зерин бояд риоя карда шаванд:

- омӯзиши ҳамаҷонибаи сатҳи дониш ва рушди қобилияти донишчӯён, хусусиятҳои педагогии онҳо (фарқи хотира, диққат, ҳаёлот, суръати кор, сифатҳои ихтиёрӣ ва ғайра);

- кори ҳамаҷонибаи ташкилотҳои донишҷӯён ва омӯзгорон оид ба рушди кумаки тарафайн ва мубодилаи таҷриба;

- ташкили шабакаи васеъ дар ассотсиатсияҳои таълимии ғайритаҳсилотӣ, ки ҷавобгӯии майлу хоҳишҳои гуногуни донишҷӯён мебошанд, бо ҷалби онҳо ба иттиҳодияҳои мавзкур;

- ба таври васеъ иштирок дар курсҳои ибтидоии истифодаи системаи вазифаҳои тағйирёбанда мувофиқи қобилиятҳои воқеии донишҷӯён.

Принсипи мувофиқаи оптималии аёнӣ бо тафаккури абстрактӣ дар назарияи демократии инъикос асоси назариявии худро дорад. Нуқтаи асосии ин назария, тавре ки ба ҳама маълум аст, дар он аст, ки манбаи дониш дар ниҳоят ҳиссиёт аст. Дар акси ҳол, ба воситаи ҳиссиёт, вале эҳсос албатта алоқаи дохилии падидаҳоро, табиати муқаррарии онҳоро инъикос намеkunанд. Моҳияти зухурот дар тафаккур инъикос ёфта, боиси ба тартиб даровардани тасвирҳои олами моддӣ ва ташаккули мафҳумҳо мегардад.

Принсипи мувофиқаи оптималии аёнӣ бо абстракт, ба гуфтаи А. А.Ершова, ки: «ҳангоми таълим дар мантиқи ҷараёни омӯхтани дониш ибтидои онро дар ҳар як қисмати кори маърифатӣ дар далелҳо ва мушоҳидаҳои як ё аксиома, концепсияҳои илмӣ ва назарияҳоро муайян меkunанд ва гузариши мантикиро аз дарки унитарӣ, мушаххас ба умумӣ, абстрактӣ ва баръакс, аз умумӣ, абстракт ба воҳид муайян меkunанд» [66].

Таҷриба нишон медиҳад, ки ҳатто дар донишгоҳ тасаввуроти “беруна”, яъне дарки бевоситаи объектҳо ва тасвирҳои онҳоро, сарфи назар кардан ғайриимкон аст ва ба визуализатсияи “дохилӣ” яъне ба тақияи таҷрибаи донишҷӯён, ба ғояҳои ҷамъовардашон маҳдуд набояд шавем. Дар ниҳоят, донишҷӯён, ки фанҳои навро меомӯзанд, самтҳои нави воқеият ва таҷрибаи қаблӣ, эҷоди заминаи ҳассос, омӯзиши тарафҳои воқеият барои онҳо ношинос нестанд. Дар ниҳоят, донишҷӯён, бо омӯхтани фанҳои нав, ба самтҳои нави воқеият ва таҷрибаи қаблӣ барои

эҷоди заминаи ҳассос, дониستاني паҳлуҳои воқеияти барои онҳо ношинос шинос мешаванд, дар шинохти ин паҳлуҳои ҷаҳони воқеӣ, ҳама ҳиссиёт ё, чӣ тавре ки ҳоло онҳоро «каналҳои иртиботӣ» меноманд, иштирок мекунад. Аммо маҷрои фарогирии онҳо гуногун аст. Ба гуфтаи бархе аз коршиносон, ҳамзамон иқтидори узвҳои шунавоӣ метавонанд 1000 адад (бит), узвҳои ломиса – 10000 ва узвҳои босира – 100000 иттилоотро гузаронанд. Ҳамин тариқ, тақрибан 80% маълумотро дар бораи олами атрофи инсон тавассути ҷашм қабул мекунад. Ҳамзамон, бояд дар хотир дошт, ки ҳиссиёт бо ҳам алоқаманд ва вобастаанд. Ҳамин тариқ, иттилоот тавассути босира ва сомеа шадидтар қабул мешаванд.

Истифодаи аёнӣ, дар ҳолати дар донишҷӯён бедор намудани андешаи ғайбӣ натиҷаҳои хуб ба даст меорад. Ин ба омезиш тарзи дурусти воситаҳои аёнӣ бо гуфтаҳои устод ва ба роҳнамоии дарки донишҷӯён ва тақон ба андешаҳои мустақил мусоидат мекунад.

Азбаски донишҷӯёни донишгоҳҳо таҷрибаи зиёди зиндагӣ ва сатҳи баланди омодагии таълимӣ доранд, омӯхтани зухуроти гуногун одатан, на аз истифодаи воситаҳои визуалӣ, балки бо пешниҳоди назарияҳо, намунаҳо ва принципҳои назариявии омӯзгор оғоз меёбад. Аммо дар рафти тавзеҳот ва далелҳо омӯзгор мисолҳои худро бо воситаҳои гуногуни айёни нишон медиҳад, то ки донишҷӯён мушкилиҳои мураккабро дарк кунанд.

Истифодаи воситаҳои аёнӣ таҷрибаи ҳассоси амалии донишҷӯёнро густариш медиҳад ва ғайбӣро руҳии онҳоро суръат мебахшад.

Шарти муҳимтарини татбиқи самарабахши ин принцип дар баррасии амал инҳо мебошанд:

- дониши хуби устодон оид ба хусусиятҳои намудҳои гуногуни аёнӣ ва маҳорати санъати истифодаи оқилонаи онҳо;

- доштани малакаҳои идоракунии воситаҳои гуногуни техникӣ барои самаранок ворид кардани воситаҳо айёни дар чараёни таълим (ин талабот ҳам ба муаллимон ва ҳам донишҷӯён дахл дорад);

- истифодаи намудҳо ва воситаҳои гуногуни айёният бо назардошти хусусиятҳои ҳар як фани таълимӣ;

- иштироки фаъоли донишҷӯён дар истеҳсоли воситаҳои айёни ва истифодаи онҳо.

Принсипи дастрасии таълим мувофиқати мундариҷа ва ҳаҷми маводи таълимиро ба қобилияти психофизиологии донишҷӯён ифода мекунад.

Тибқи маълумоти охирини илмӣ, синни донишҷӯӣ имкониятҳои васеъро барои рушди педагогии шахс дар бар мегирад. Аммо, имкониятҳои зехнии синни донишҷӯӣ маҳдуд нестанд. Шояд яке аз масъалаҳои муҳим дар ҳоли ҳозир ҳаҷми иттилооте мебошад, ки ба донишҷӯёни донишгоҳ пешниҳод карда мешаванд. Ин ҳаҷм баъзан, метавонад аз қобилияти донишҷӯён зиёд шавад.

Мушкилоти интихоби мавод ҳамасола яке аз мушкилоти омӯзгорони донишгоҳ мебошад, зеро принсипи илмӣ аз донишҷӯён талаб мекунад, ки бо дастовардҳои нав дар илм ва технология шинос шаванд. Кадом маводро барои омӯзиш бояд дохил кард ва кадом чизро хориҷ кардан мумкин аст?

Ин масъала бояд аз нуқтаи назари тамоюилҳои рушди ин илм ва илмҳои ба он марбут ҳал карда шавад. Сатҳи илмии фанҳои таълимиро дар донишгоҳ ба сатҳи таълимии олимон расонидан номумкин аст.

Аз ин рӯ, аз омӯзгор қобилияти коркарди маводи дидактикӣ ва таҳияи он барои донишҷӯён талаб карда мешавад. Дар ин ҳолат, сатҳи оптималии мушкилро пайдо кардан зарур мебошад. Дар хотир бояд дошт, ки осонии омӯзиш фаъолияти зехниро коҳиш медиҳад ва ба инкишофи умумии донишҷӯён монеъ мешавад. Дарачаи хеле баланди мушкилӣ эътимоди донишҷӯёнро ҳалалдор карда, аксар вақт онҳоро ба хотираи

бефоида меорад, ки он низ ба рушд таъсири судманд надорад. Барои рушди инкишофи таълим бояд ҳадди ниҳоии имкониятҳои маърифатии донишҷӯёнро, тадричан афзоиш дода, пайваста фаъолияти маърифати онҳоро таъмин кардан лозим аст. Ин метавонад бо роҳи пайдарпай мураккаб сохтани вазифаҳои назариявӣ ва амалии донишҷӯён ба даст оварда шавад.

Принсипи дастрасӣ омӯзиши омӯзгорро дар сатҳи кунунии дониш ва малакаи кори мустақилонаи донишҷӯён дар бар мегирад, ки бояд оғози фаъолияти муштараки таълимии онҳо бошад. Он муаллимоне, ки мактабро ба дараҷаи тайёрии нокифоя айбдор намуда, дарсдиҳиро дар сатҳе, ки барои хонандагони дирӯза дастрас нест, сар мекунанд, хато мекунанд.

Аз ин рӯ, омӯзгорони донишгоҳҳо бояд аз воситаҳои таълимии мактаби миёна огоҳӣ дошта, унсурҳои онро ба методикаи таълимии донишгоҳ тадричан наздик карда, ба он ворид кунанд.

Хусусияти фарқкунандаи таълими донишгоҳҳо дар он аст, ки муддати тӯлонӣ, муаллим дар бораи дараҷаи азхудкунии мавод аз ҷониби донишҷӯён маълумот надорад ва барои ошкор намудани камбудихои дар кори худ ва фаъолияти онҳо хеле дер шудааст. Алоқаи фаврӣ махсусан, дар марҳилаи ибтидоии омӯзиши фанни муайяне зарур аст.

Суръати кориеро, ки донишҷӯён ба он қодиранд, дуруст муайян карда, усули оқилонаи фаъолияти ақлониро тадричан, суръат бахшида, ба онҳо таълим додан зарур аст.

Шартҳои татбиқи самараноки принсипи дастрасӣ чунинанд:

- интихоби дурусти мавод мутобиқи қобилияти воқеии донишҷӯён;
- коркарди босамари дидактикии мавод аз ҷониби муаллим барои дарки самараноки он аз ҷониби донишҷӯён;
- самтгирӣ ба сатҳи муносиби мушкилот ҳамчунасоси рушди таълим;

- аз ҷониби омӯзгор муайян намудани сатҳи мавҷудаи дониш, қобилият ва малакаи донишҷӯён, инчунин муайян кардани мавқеи дурусти ибтидоӣ барои таълими минбаъда. Принципи пайдорӣ ташкили корҳои тарбиявиро талаб мекунад, ки дар он донишҳои асосӣ, малакаҳои низоми устувори ташаккулёфтaro доранд ва метавонанд барои мақсадҳои таълимӣ ва амалӣ зуд ва дақиқ барқарор карда шаванд.

Принципи пайдорӣ ҳарчи бештар самарабахш, муваффақона амалӣ карда шуда, тамоми чараҳои таълим дурусттар ташкил карда мешавад, агар ҳамаи дигар принципҳо бомуваффақият татбиқ карда шаванд.

Барои ноил шудан ба пайдории дониш диққати назаррас ва махсусро ба ҳар як фанни таълимӣ, мунтазамӣ, мафҳумҳои асосӣ, ки асоси дониш ва малакаҳои дар ин соҳа мебошанд, равона сохтан зарур аст. Ба донишҷӯён додани рақамҳо, санаҳо, номҳо, формулаҳо ва ғайра мувофиқи мақсад намебошад. Ба мутахасси оянда омӯختани истифодаи намудҳои гуногуни адабиёти истинодӣ муҳимтар аст.

Ба мустақамкунии дониш низоми омӯзиш ва такрори мавод мусоидат мекунад. Мустақамкунии ибтидоӣ ҳангоми пешниҳоди маводи нав ё баъд аз шиносӣ бо он истифода мешавад. Ҳангоме ки мавод ҳаҷман, калон буда ва хеле мураккаб аст, омӯзгор онро ба қисмҳо тақсим мекунад ва пас аз ҳар як маводи нисбатан ба итмомрасида ӯ нуқтаҳои асосиро такрор карда, ба донишҷӯён савол медиҳад. Хулосаҳо дар охири лексия, тавзеҳоти такрорӣ, корҳои мустақилона дар лексия ва китобҳои дарсӣ пас аз шиносӣ бо мавод низ ба ҷамъбасти ибтидоӣ тааллуқ доранд.

Такрори ҷорӣ ҳангоми баррасии масъалаҳо, ҳалли мушкилот ва гузаронидани корҳои амалӣ дар семинарҳо, корҳои лабораторӣ гузаронида мешавад. Ҷамъбасти такрории тақмили дониш ба низом ва таҳкими минбаъдаи асосӣ (пас аз омӯзиши мавзӯ, бахш, тамоми курс) мусоидат мекунад. Шакли маъмули такрори мафҳумҳои умумӣ ин шарҳи лексияҳо мебошанд.

Танҳо бо истифода аз ҳама намудҳои такрорӣ, таҷдиди мавод, шумо метавонед дониши пойдор ба даст оред. К.Д.Ушинский ҳадафи асосии намудҳои гуногуни такрорро дар пешгирии фаромӯшхотирӣ медонист. «Ин аз барқарор кардани хотираи фаромӯшшуда камтар вақт мегирад. Тартиби хуб фикркардашудаи такрорӣ дар донишгоҳ нисбат ба мактаб бештар муҳим аст. Таълим ва худогоҳии тарбияи хотира (тартиб додани нақша, яқоя кардани андешаҳои инфиродӣ ба қисматҳои калонтари семантикӣ, муқоиса, тасниф, мурааттабии мавод ва ғайра) инчунин тарбияи муносибати масъулиятноки донишҷӯён ба вазифаҳои худ, ташаккули одатҳои ташкилӣ ва дурустии кор аҳамияти бузург доранд» [192].

Донишҷӯён ба ташаккули чунин сифатҳои хотира ба монанди суръат, дақиқӣ, қувват ба муносибати оқилона ниёз доранд. Хотираи ихтиёрӣ ё озодро ташаккул додан лозим аст.

Маҳсулнокии хотираи ихтиёрӣ (қасдан) ба ташаккули ниёзҳо ва манфиатҳои маърифатӣ, огоҳӣ аз аҳамияти амалии дониши пешниҳодшуда ва ғайра мусоидат мекунад.

Хотираи худсарона (истисноӣ, тасодуфӣ) натиҷаи фаъолони, мустақил, шавқи зиёд, таъсири эҳсосии мавод, амали фаъоли донишҷӯён бо ашё мебошад. Он чизе, ки барои инсон аҳамияти ҳаётӣ дорад, ба муддати тӯлонӣ дар хотир нигоҳ дошта мешавад. Хотираи худсарона (истисноӣ, тасодуфӣ) дар заминаи шароити донишгоҳ аксар вақт ноҳақиқат гирифта мешавад.

Аммо он ба таври назаррас баланд бардоштани самаранокии ёдбурдро на танҳо дар кӯдакон, балки дар калонсолон низ имконпазир месозад.

Такрор набояд таҷдиди оддии маводи омӯхта шуда бошад. Ҳангоми ташкили он бояд далелҳои нав амиқтар таҳлил ва ҷамъбаст шуда, ҷанбаҳои нави омӯзиши падидаҳо дохил карда шаванд. Такрори марбут ба истифодаи амалии донишҷӯҳо хеле самаранок мебошад.

Барои донишҷӯён хотираи мантиқӣ муҳим аст, агарчи хотираи механикӣ ҳам зарур аст. Аммо азёдукунӣ набояд ба азхудкунии оддӣ баробар шавад. Мавод бояд танҳо тавассути фаҳмидан ва дарк намудан азхуд карда шавад.

Заминаи мусоид барои азхудкунии боэътимоди дониш бо роҳи дурусти ташкили банақшагирии оқилонаи корҳои илмӣ ва истироҳати донишҷӯён, ба вучуд оварда мешавад. Дар ҷадвал машғулиятҳои, ки дорои хусусияти якхела буда, ҳамон як маводро дар бар мегиранд (масалан, танҳо фанҳои иҷтимоӣ ё техникӣ), набояд паси ҳам дохил карда шаванд.

Комилан возеҳ аст, ки азхудкунии устувори дониш барои фаъолияти сареи маърифати донишҷӯён дар қисми дигари ҷараёни таълим заминаи хуб фароҳам меоранд. Шартҳои татбиқи бомуваффақияти принципи дидактикии мустаҳкакунӣ чунинанд:

- дуруст ташкил намудани тамоми раванди таълим, татбиқи моҳиронаи онҳо дар ҳама низоми принципҳои дидактикӣ;

- қобилияти омӯзгорон ва донишҷӯён дар ифода кардани чизҳои асосӣ, ки дар маводи омӯхташуда муҳиманд ва тамоми василаҳоро барои азхудкунии мустаҳкам ва истифодаи дарозмуддат;

- ба донишҷӯён таълим додани истифодаи маълумотномаҳо, дастурҳои методии гуногун, ва ғайра;

- дар амал ҷорӣ намудани низоми мушаххаси муттаҳидсозии маводи таълимӣ, ки ба пешгирии фаромӯшхотирӣ, аз ҷумла намудҳои гуногуни такрор нигаронида шудааст;

- фароҳам овардани шароит барои хотираи ихтиёрӣ ва худсарона (тасодуфӣ);

- инкишофи хотира ва инкишофи роҳҳои оқилонаи фаъолияти равонӣ;

- интихоби дурусти намудҳои гуногуни фанҳо ва таносуби оптималии машғулиятҳо ва танаффусҳо барои истироҳат.

Дар асоси маълумоти педагогӣ ва психологӣ, ҳангоми муқоисаи таҷрибаи корӣ дар мактабҳои олии ва миёна, як низоми принципҳои таълимиро дар донишгоҳ таъсис додаем ва нақши ҳар яке онҳоро дар баланд бардоштани фаъолияти маърифатии донишҷӯён нишон додаем. Кӯшишҳои пешниҳод кардани дигар принципҳои таҳсил дар донишгоҳҳо низ вуҷуд доранд. Масалан, А.Г.Молибог чунин мешуморад, ки «дар якҷоягӣ бо принципҳои маъруфи дидактикии таҳсилоти олии, принципи истифодаи оптималии вақти таҳсил зарур аст» [140], ки он бо роҳи банақшагирии кори мустақили донишҷӯён ва идоракунии фаъолияти онҳо дар натиҷаи ба роҳ мондани робитаи доимии таълимгирандагон ва таълимдиҳандагон амалӣ карда мешавад. Аммо, қонунӣ будани мавҷудияти чунин принцип аз ҷониби А.Г. Молибог асоснок ва исбот карда нашудааст. Истифодаи оптималии вақт нисбат ба принципи мустақил, яке аз оқибатҳои риояи як қатор дигар шартҳо мебошад.

И. И. Кобилятский бар хилофи бисёр муҳаққиқон, принципҳои дастрасӣ ва мустақкамкунӣ-ро аз низоми принципҳои дидактикӣ дар таҳсилоти олии хориҷ менамояд. Аммо таҳлили мо нишон медиҳад, ки ҳам мазмун ва ҳам механизмҳои амалии ин принципҳо дар муҳити донишгоҳӣ то ҳол аҳамияти ғавқулода доранд. Махсусан дар равандҳои омӯзиш, ки сатҳи омодагӣ, қобилияти дарк ва таҷрибаи амалӣ дар донишҷӯён яқсон нест, ин принципҳо ба сифати шартҳои зарурии таълим баромад мекунанд.

Дар таҷрибаи воқеии донишгоҳҳо риояи принципи дастрасӣ имкон медиҳад, ки маводи назариявӣ ва амалӣ мутобиқ ба сатҳи рушди маърифатии донишҷӯён пешниҳод гардад. Ин ҳолат на танҳо суръати азхудкунии донишро баланд мебардорад, балки ба фаъолияти мустақилона ва худидоракунии маърифатӣ низ такони ҷиддӣ медиҳад.

Ҳамзамон, принципи мустақкамкунӣ дар таҳсилоти олии зарурати хоса дорад. Бидуни такрор, таҳлил, баргардонидан ба маводи гузашта ва татбиқи амалии он, донишҳои донишҷӯён ғавран пароканда мешаванд ва

сатҳи тайёрии касбӣ коҳиш меёбад. Аз ин рӯ, ин принцип яке аз омилҳои асосии ташаккули малакаҳои устувор ба шумор меравад.

Бо назардошти ин далелҳо, истисно кардани ин ду принцип аз системаи дидактикӣ — на танҳо аз нуқтаи назарии назариявӣ баҳсбарангез аст, балки метавонад ба камбудии ҷиддии ташкили равандҳои таълимӣ оварда расонад. Дар шароити донишгоҳ, ки дар он донишҷӯ ба сатҳи касбияти воқеӣ ва масъулияти иҷтимоӣ омода мегардад, безътиноӣ ба ин принципҳо метавонад мушкилоти зеринро ба бор орад: поён рафтани сатҳи азхудкунӣ, ҷудошавӣ байни назария ва амал, паст шудани сифати малакаҳои касбӣ ва суст гардидани ташаккули тафаккури муназзам.

Бо ин ҳисоб, мавқеи Кобилятский ниёз ба бознигарии танқидӣ дорад, зеро дар таҷрибаи педагогикаи олий бе ин принципҳо наметавон раванди омӯзишро ҳамчун низоми муназзами ташаккули дониш, малака ва сифатҳои касбӣ ба роҳ монд.

Принципҳои дидактикӣ қонунҳои объективии раванди таълимро инъикос мекунанд. Онҳо бо ҳам зич алоқаманданд, яқдигарро тақвият медиҳанд ва татбиқи онҳо дар амал ба натиҷаҳои мусбӣ оварда мерасонад. Натиҷаи муҳимтарин ин фаъолсозии фаъолияти маърифатии донишҷӯён мебошад. Пеш аз ҳама, таҷрибаи муосири таълим дар донишгоҳ тавачҷӯҳи ҷиддиро ба таҳия ва риояи принципҳои дидактика дар раванди таълим тақозо менамояд. Дур шудан аз ин принципҳо самаранокии чараёни таълимро коҳиш медиҳад, дар системаи дониш ва малакаи донишҷӯён камбудии ба вучуд меорад.

Муҳтавои ҳам принципҳои дидактикии таҳсилоти олий ва ҳам шароити истифодаи самарабахши онҳо омӯзиши иловагии мукамалро талаб мекунанд.

Иҷтимоишавӣ ҳамчун раванд ва натиҷаи тағирёбии шахсият дар рафти азхуд намудани таҷрибаи ғаникардаи инсоният асос мегардад, ки мақсади фаъолияти муассасаҳои таълимии ҳамаи зинаҳо, зарурати таъмин

намудани мутобиқшавии бомуваффақияти шахс ба муносибатҳои нави иқтисодӣ, тағйирот ва ноустувории арзиш самти чома; афзоиши рақобат дар бозори меҳнат - пеш аз ҳама барои донишҷӯён, талаботи омода намудани шахсияти фаъол дар бозори меҳнат, ки метавонад самаранок бошад ва таҳассуси касбиро истифода баранд.

Таҳлили адабиёти психологию педагогӣ, таҷрибаи амалии кор дар донишгоҳ имкон медиҳад, ки омилҳои муайянкунандаи самаранокии иҷтимоишавии донишҷӯёни донишгоҳҳо ҷудо карда шаванд:

- хусусиятҳои шахсии донишҷӯ (аксиологӣ, амалӣ, ҷанбаҳои ҳавасмандкунанда ва инъикос);

- муносибат ба раванди таълим дар донишгоҳ;

- талаботи донишҷӯ ба худомузӣ ва муносибат ба манбаҳои берунии иттилоот, аз ҷумла таъсири манфӣ ба ҳислати шахс;

- мутобиқ шудан бо муваффақият ба донишгоҳ;

- муносибати байни чараёни таълим ва талаботи касби оянда;

- хусусиятҳои идоракунии раванди иҷтимоӣ дар донишгоҳ;

- нақши баҳодихии берунии муваффақияти иҷтимоӣ (аз рӯйи натиҷаҳо, аз муаллимон, рафиқон ва ғайра);

- зарурияти тезондани иҷтимоишавии аҳоли ва пеш аз ҳама иҷтимоишавии ҷавонон ва насли наврас дар шароити муносибатҳои бозорӣ.

Таҳлили маъхазҳои адабӣ нишон медиҳанд, ки самтҳои анъанавии иҷтимоишавӣ-дохил намудани аҳамияти иҷтимоии бахшҳо дар барномаи таълим ва ташаккули мақсадноки таҷрибаи субъективӣ, дар шароити ҳозираи иҷтимоию иқтисодӣ бояд пурра карда шавад.

Иҷтимоишавии ҷавонон инкишофи маънавии ўро пешбинӣ мекунад. Воситаҳои татбиқи ин самт ташаккули муносибатҳои ахлоқӣ ҳамчун асоси рушди маънавиёт, ошноии шахсият бо арзишҳои умумибашарӣ, ташаккули муносибатҳои психологӣ ба инкишофи маънавиёт мебошанд.

Ташаккули муносибатҳои ахлоқӣ ҳамчун асоси инкишофи маънавӣ, дар рафти қабули инкишофи худидораи шахс, арзишҳои маънавӣ ўро ҳамчун манбаи худшиносӣ таъмин мекунад. Яъне бояд бо зарурати таҳлили амалиёти худ аз нуқтаи назари арзишҳои умумибашарӣ асоснок карда шаванд.

Муаррифии шахсият ба арзишҳои умумибашарӣ дар бораи майли ҳар як фард ба худшиносӣ ва на танҳо аз нуқтаи натиҷаҳои фаъолияти ҳаётӣ, балки аз нуқтаи назари худбаҳодиҳӣ ба меъёрҳои ахлоқӣ-ҷамъиятӣ мувофиқ будани ин натиҷаҳо асос ёфтааст. Дар ин маврид ба донишҷӯ ёрӣ расондан лозим аст, ки сабабҳоро объективона дида барояд, ихтилофот дар баҳодиҳии худ ва роҳҳои ислоҳи онҳоро муайян кунанд.

Ташаккули муносибатҳои психологӣ ба инкишофи маънавиёт дар асоси таҳлили хислатҳои шахсии донишҷӯ гузаронида мешавад, ба рафтори ӯ дар вазъиятҳои гуногун диққат дода мешавад, эҳсоси шахсӣ дар бораи ихтилофи байни натиҷаҳо, фаъолият ва модели намунавӣ ин натиҷаҳо, пешакӣ барномарезӣ шудаанд.

Инкишофи тафаккури эҷодӣ ба воситаи корҳои маҷмӯӣ ба амал меояд, роҳҳои ташкил дар доираи ҷузъи донишгоҳии стандарт мазмуни курсҳо, ки ба иҷтимоишавӣ, ташкили кор бо донишҷӯён мувофиқи манфиатҳои онҳо аз нуқтаи назари амалӣ ба шахсият нигаронида шудаанд.

Масалан, гурӯҳҳои алоҳидаи донишҷӯён ва хизматчиёни ҳарбӣ, ҳадафи асосӣ ва вазифаҳои кори ҳарбӣ-иҷтимоӣ дар Қувваҳои Мусалаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистонро қайд намудан мумкин аст.

Дар ҳомае категорияҳои алоҳидаи донишҷӯён ва хизматчиёни ҳарбӣ вучуд доранд, ки вобаста ба мавқеи хизматӣ, хусусиятҳои психофизиологӣ ва вазъи иҷтимоии худ ба мушкилоти ҷиддии иҷтимоӣ дучор мегарданд. Ин гурӯҳҳо аз дигарон бештар осебпазиранд ва ба дастгирии махсуси давлату ҳома ниёз доранд:

- Хизматчиёни ҳарбӣ, ки дар минтақаҳои дурдаст адои хизмат доранд;

- Хизматчиёни ҳарбӣ, ки дар бахшҳои хатарнок адои хизмат доранд;

- Хизматчиёни ҳарбӣ, ки манзили зист надоранд;

- Оилаҳои серфарзанди ҷавонон;

- Оилаҳои донишҷӯён ва хизматчиёни ҳарбӣ, ки дар ҳайаташон аъзои бемор ё маъҷуб доранд;

- Хизматчиёни ҳарбӣ, ки аз рӯйи даъват як сол хизмат мекунанд;

- Ҷавонондухтарон;

- Афсарони ҷавон ва ғайра;

Солҳои охир дар сиёсат, илм, ҳуқуқ ба масъалаҳои гендерӣ диққати махсус дода мешавад. Теъдоди ҷавондухтарон, дар донишкадаи ҳарбӣ ва хизматчиёни ҳарбӣ дар Қувваҳои Мусаллаҳ ҳар сол зиёд шуда истодаанд.

Масъалаҳои асосии ин гурӯҳҳои ҷавонондухтарон-курсантҳо чунинанд:

- таъсири мушкilotи оилавӣ ба самаранокии фаъолияти хизматӣ;

- афзудани низоъҳо дар коллективҳои ҷавонондухтарон ва хизматчиёни ҳарбӣ бо сабабҳои хусусиятҳои рӯҳии занона;

- вайрон шудани ҳуқуқҳои занон-хизматчиёни ҳарбӣ, маҳдудшавии имтиёзҳо ва кафолатҳои онҳо;

- мавҷуд набудани шароити зарурии иҷтимоӣ, касбӣ, тиббӣ, манзилӣ барои занон-хизматчиёни ҳарбӣ;

• Вазифаи донишҷӯён ва афсарон оид ба кори иҷтимоӣ ва пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳо

Тибқи дастурҳои методӣ афсар оид ба кори иҷтимоӣ ва пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳо ду намуди асосии фаъолиятро иҷро мекунад:

1) таъмин ва ташкили ҳифзи иҷтимоӣ барои донишҷӯён ва хизматчиёни ҳарбӣ, аъзои оилаҳои онҳо ва ҳайати шахрвандӣ дар қисмҳои ҳарбӣ;

2) ташкили кори ҳуқуқӣ ва тарбияи ҳуқуқӣ бо донишҷӯён ва хизматчиёни ҳарбӣ, ташаккули интизомнокӣ ва фарҳанги ҳуқуқии онҳо;

Аз соли 1995 дар Донишгоҳи Ҳарбии Вазорати мудофияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ихтисоси «Кори иҷтимоӣ» ҷорӣ карда шуд. Дар давраи ҳозира дар дахҳо мактабҳои олии ҳарбӣ мутахассисони ҳарбӣ-иҷтимоӣ тайёр карда мешаванд. Кафедраи кори ҳарбӣ-иҷтимоӣ ва таъминоти ахлоқӣ-равонии Донишгоҳи ҳарбии Вазорати мудофияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун пешоҳанги ин ихтисоси нав мебошад.

• Ҳадафи асосӣ ва вазифаҳои корҳои ҳарбӣ-иҷтимоӣ дар Қувваҳои мусаллаҳ

Ҳадафи асосӣ ва вазифаҳои кори ҳарбӣ-иҷтимоӣ фароҳам овардани шароити беҳтари иҷтимоӣ мебошад, ки ба донишҷӯён, хизматчиёни ҳарбӣ ва ҳайати шахрвандон имконият медиҳанд вазифаҳои худро самаранок иҷро намоянд. Дар ин ҷо шароит ба маънои муҳити моддӣ ва маънавӣ, соҳаи ҳарбӣ-иҷтимоӣ фаҳмида мешавад, ки дар он ҳаёту фаъолияти донишҷӯён, хизматчиёни ҳарбӣ ва аҳли оилаи онҳо дар ҷараён мебошанд.

Вазифаҳои кори ҳарбӣ- иҷтимоӣ ба таври умум инҳоянд:

- аз рӯи қонун сари вақт ва пурра таъмин намудани донишҷӯён ва хизматчиёни ҳарбӣ бо тамоми намудҳои таъминот ва неъматҳои моддӣ.

- ташкили амиқи фаъолияти хизматӣ ва маишӣ ҳамаи табақаҳои донишҷӯён ва хизматчиёни ҳарбӣ ба мақсади таъмини имкониятҳо барои худамалисозии касбӣ, баланд бардоштани сатҳи маълумот ва фарҳангӣ, истироҳати хуб ва ҳаёти муътадили оилавӣ;

- дар коллективҳои ҳарбӣ ҷиддӣ риоя намудани принсипи адолати иҷтимоӣ, кафолати ҳифзи ҳар як донишҷӯ ва хизматчиёни ҳарбӣ аз дағалӣ, поймол шудани ҳуқуқи қонунӣ ва паст намудани шаъну шарафи шахсӣ;

- дар сатҳи зарурӣ нигоҳ доштани обрӯву эътибор ва ба воситаи афкори чамбиятӣ ҳамаҷониба ҳифз намудани шарафи ҳарбӣ.

Равияҳои асосии кори ҳарбӣ- иҷтимоӣ:

1) Таҳлили мунтазам ва пешгуйии вазъи иҷтимоӣ, ҳолати руҳӣ-маънавии ҷавонон-хизматчиёни ҳарбӣ ва аҳоли дар ҳудуди қисми ҳарбӣ ва амалиёти ҷангӣ;

2) Таҳлили таъсири вазъи иҷтимоӣ ба ҳолати интизоми ҳарбӣ ва тартиботи ҳуқуқӣ, коркарди пешниҳодҳо барои беҳсозии онҳо;

4) Бунёди базаи маълумот оид ба эҳтиётот ва дархостҳои категорияҳои гуногуни донишҷӯён, хизматчиёни ҳарбӣ ва аъзои оилаҳои онҳо;

4) Таҳлили ҳолати ҳифзи иҷтимоии донишҷӯён ва хизматчиёни ҳарбӣ, аъзои оилаҳои онҳо ва ҳайати шахрвандӣ;

5) Гузаронидани тадқиқоти иҷтимоӣ оид ба масъалаҳои ҳифзи иҷтимоии донишҷӯён ва хизматчиёни ҳарбӣ;

6) Банақшагирии мачмуи инкишоф ва такмили инфрасохтори иҷтимоии шаҳракҳои ҳарбӣ;

7) Омӯштани вазъи кори ҳарбӣ-иҷтимоӣ ва дар амалия ҷорӣ намудани таҷрибаи пешқадам;

8) Баррасӣ ва ҳалли пешниҳодҳо, аризаҳо ва шикоятҳо ва кумак барои барқарор намудани ҳуқуқи поймолшуда;

9) Якҷоя бо мақомоти адлияи ҳарбӣ, комиссияҳои дохилӣ, ташкилотҳои чамбиятӣ санҷидани иҷрошавии қонунҳо ва дигар санадҳои ҳуқуқии муайянкунандаи мақоми донишҷӯён ва хизматчиёни ҳарбӣ;

• Барои таъмини методии кори ҳарбӣ- иҷтимоӣ чӣ бояд кард?

1) Коркард ва пешниҳоди таклифҳо, тавсияҳо ва иловаҳо ба санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, санадҳои меъёрии мақомоти идораи ҳарбӣ, қарорҳои мақомоти маҳаллии ҳокимият, ки ба мақоми иҷтимоии донишҷӯён ва

хизматчиёни ҳарбӣ таъсир мерасонанд ва барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоии онҳо мусоидат менамоянд;

2) Коркарди пешниҳодҳо оид ба масъалаҳои ҳифзи иҷтимоии донишҷӯён, хизматчиёни ҳарбӣ ва шаҳрвандоне, ки хизмати ҳарбиरो хатм карданд ва аъзои оилаҳои онҳо;

3) Таълим ва бозомӯзии сардорон, дигар шахсони муттасадӣ оид ба асосҳои ҳуқуқи фаъолияти хизматӣ барои амалисозии ҳифзи иҷтимоӣ, ҳуқуқ, имтиёзҳо ва манфиатҳои қонунии донишҷӯён ва хизматчиёни ҳарбӣ;

4) Ба роҳ мондани фаъолияти методӣ аз рӯйи масъалаҳои иҷтимоӣ ва расонидани кумаки машваратӣ ба донишҷӯён ва хизматчиёни ҳарбӣ, сардорон, аъзои ситодҳо, мақомоти кори тарбиявӣ аз рӯйи масъалаҳои иҷтимоӣ;

• Вазифаҳои мушаххаси ҳифзи иҷтимоии хизматчиёни ҳарбӣ

1) Коркард, қабули қарор ва ташкили иҷроиши қарорҳои дахлдор оид ба амалисозии ҳифзи иҷтимоии ҷавонон, хизматчиёни ҳарбӣ ва аъзои оилаҳои онҳо, ҳайати шаҳрвандӣ;

2) Иштирок дар ҳалли масъалаҳои марбут ба амалисозии ҳуқуқи ҷавонон, хизматчиёни ҳарбӣ аз рӯйи уҳдадорихои суғуртаи ҳатмии давлатӣ;

3) Дар навбати аввал таъмин намудани кумаки иҷтимоии унвонӣ ба хизматчиёни ҳарбие, ки :

- дар амалиёти ҷангӣ иштирок доранд (доштанд);
- дар қисмҳои хатарнок хизмат доранд;
- серфарзанданд;
- манзили шахсии зист надоранд;
- дар оилашон шахси бемори музмин, маъҷуб доранд;

4) таъмини кафолатҳои иҷтимоӣ ба хизматчиёни ҳарбӣ ва шаҳрвандоне, ки аз хизмати ҳарбӣ ҷавоб шудаанд, аъзои оилаҳои онҳо, ҳайати шаҳрвандии Қувваҳои Мусаллаҳ;

5) Ташкили бозомӯзии касбии ҷавонон ва хизматчиёни ҳарбии аз хизмати ҳарбӣ озодшуда;

6) Ҳамоҳангсозии фаъолияти шахсони масъулиятдор ва мақомоти идораи ҳарбӣ оид ба амалисозии ҳуқуқ ва имтиёзҳои ҷавонон, хизматчиёни ҳарбӣ;

7) Ҳамоҳангсозии фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ дар қисмҳои ҳарбӣ ташкилшуда барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоии ҷавонон, хизматчиёни ҳарбӣ ва аъзои оилаҳои онҳо;

8) Муқаррар намудан ва дастгирии робитаҳои байниҳамӣ, ҳамоҳангсозии фаъолият, шарикӣ бо мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ дар ҳалли масъалаҳои ҷойгиршавии қисмҳои ҳарбӣ, ҳалли масъалаҳои иҷтимоии ҷавонон, хизматчиёни ҳарбӣ, шаҳрвандон, шахсони аз хизмати ҳарбӣ озодшуда, аъзоёни оилаҳои онҳо ва ҳайати шаҳрвандӣ;

9) Намояндагии манфиатҳои коллективҳои хизматчиёни ҳарбӣ, ҳайати шаҳрвандӣ ва аъзои оилаҳои онҳо дар мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ, ҳамкорӣ бо ВАО;

10) Фаъолияти ҳуқуқӣ дар бобати беҳтар намудани ҳифзи иҷтимоии ҷавонон, хизматчиёни ҳарбӣ ва аъзои оилаҳои онҳо;

11) Расонидани кумаки ҳуқуқии инфиродӣ ба гурӯҳҳои гуногуни ҷавонон, хизматчиёни ҳарбӣ ба мақсади ҳалли масъалаҳои мушаххаси иҷтимоӣ- ҳуқуқии онҳо;

12) Таърифи иҷтимоии ҷавонон, хизматчиёни ҳарбӣ, аъзоёни оилаҳои онҳо ва ҳайати шаҳрвандӣ;

13) Ташкил ва гузаронидани тарбияи ҳуқуқии ҷавонон, хизматчиёни ҳарбӣ, ба ҳайати шахсӣ фаҳмондани ҳуқуқ ва санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ оид ба ҳифзи иҷтимоии хизматчиёни ҳарбӣ ва аъзои оилаҳои онҳо;

14) Ташкили чорабиниҳо оид ба риояи қоидаҳои байналмилалӣ пешбурди амалиёти ҳарбӣ, мурочиат бо шахсони ярадоршуда ва бемор, аҳолии ҳудуди фарогири амалҳои ҷангӣ ва асирони ҳарбӣ;

• Шаклҳои (намудҳои) амалияи кори ҳарбӣ- иҷтимоӣ

1) Маҷлисҳои хизматчиёни ҳарбӣ, иттифоқҳои касаба, оилаҳои хизматчиёни ҳарбӣ;

2) Кори қабулгоҳҳои ҷамъиятӣ, қабули хизматчиёни ҳарбӣ, ҳайати шаҳрвандӣ оид ба масъалаҳои шахсӣ аз тарафи роҳбарон (сардорон)-и қисмҳои ҳарбӣ;

3) Ҳифзи судии ҳуқуқи хизматчиёни ҳарбӣ;

4) Санҷиши иҷрошавии ҳуқуқи хизматчиёни ҳарбӣ;

Назорати сатҳи ҳифзи иҷтимоии хизматчиёни ҳарбӣ;

5) Гузаронидани мониторинги вазъи иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҳуқуқии ҷавонон, хизматчиёни ҳарбӣ ва аъзои оилаҳои онҳо;

6) Суғуртаи давлатии ҳатмии ҳаёт ва саломатии ҷавонон, хизматчиёни ҳарбӣ;

Дар кори ҳарбӣ-иҷтимоӣ чӣ гуна технологияҳо истифода бурда мешавад.

Мутобиқан ба сатҳи микроиҷтимоӣ технологияҳои кори ҳарбӣ-иҷтимоӣ дар доираи қисми ҳарбӣ ба ҳалли масъалаҳои ҷудоғонаи ҷавонон, хизматчиёни ҳарбӣ, гурӯҳҳои ҳарбӣ.

Чӣ тавре, ки дар дигар соҳаҳои ҳаёту фаъолият технологияҳои умумӣ, аз ҷумлаи ташҳиси иҷтимоӣ, дармонбахшии иҷтимоӣ, мутобиқшавии иҷтимоӣ, тавонбахшии иҷтимоӣ, ислоҳсозии иҷтимоӣ, суғуртаи иҷтимоӣ, таъминоти иҷтимоӣ ва ғайра фаъолона ва пурра истифода бурда мешаванд, дар қорҳои ҳарбӣ-иҷтимоӣ низ бояд ин

технологияҳо васеъ истифода шаванд. Ғайр аз ин, дар соҳаи ҳарбӣ-иҷтимоӣ инчунин технологияҳои махсуси қори иҷтимоӣ вобаста аз хусусиятҳои масъалаҳои иҷтимоӣ ва гурӯҳҳои хизматчиёни ҳарбӣ низ ба қор бурда мешаванд (қори иҷтимоӣ бо хизматчиёни ҳарбие, ки дар ҳолатҳои мушкили зиндагӣ қарор доранд):

1) Қори иҷтимоӣ бо иштирокчиёни амалҳои ҷангӣ ва муноқишаҳои ҳарбӣ;

2) Қори иҷтимоӣ бо оилаҳои хизматчиёни ҳарбӣ;

3) Хизматчиёни ҳарбӣ - занон ҳамчун объекти махсуси қори ҳарбӣ-иҷтимоӣ;

4) Қори иҷтимоӣ бо хизматчиёни ҳарбие, ки аз хизмати ҳарбӣ руҳсат шудаанд;

5) Қори иҷтимоӣ бо хизматчиёни ҳарбии ҷавоне, ки аз рӯйи даъват хизмати ҳарбӣ доранд, мутобиқсозии онҳо;

6) Қори иҷтимоӣ бо афсарони ҷавон, хатмкунандагони мактабҳои олии ҳарбӣ;

7) Қори иҷтимоӣ бо хизматчиёни ҳарбие, ки бо порчафарҳанги ҷинойтӣ робита доранд;

8) Технологияҳои пешгирии ҳодисаҳои манфии иҷтимоӣ дар гурӯҳҳои ҳарбӣ;

9) Қори иҷтимоӣ барои тавонбахшии гурӯҳҳои гуногуни хизматчиёни ҳарбӣ;

- тавонбахшии иҷтимоӣ-қасбӣ;

- тавонбахшии иҷтимоӣ-равонӣ;

- тавонбахшии иҷтимоӣ-тиббӣ;

- тавонбахшии иҷтимоӣ-педагогӣ;

10) Қори иҷтимоӣ дар бобати пешгирии нашъамандии ҷавонон ва хизматчиёни ҳарбӣ;

11) Кори иҷтимоӣ дар бобати пешгирии майпарастии ҷавонон ва хизматчиёни ҳарбӣ;

12) Кори иҷтимоӣ дар бобати пешгирии худкушиҳои ҷавонон ва хизматчиёни ҳарбӣ;

• Ҷанбаҳои таъминоти ташаккулёбӣ ва рушди кори иҷтимоӣ дар тамоми соҳаи ҳаёту фаъолият

- таъмини меъёрӣ-ҳуқуқӣ
- таъмини молиявӣ
- таъмини моддӣ-техникӣ
- таъмини ташкилӣ-идоранамой
- таъмини илмӣ-методӣ
- таъмини таълимӣ-методӣ
- таъмини кадрӣ
- таъмини иттилоотӣ
- таъмини маънавӣ-равонӣ
- таъмини захиравӣ

1.3. Асосҳои назариявии муайян кардани дараҷаи иҷтимоишавии донишҷӯён

Солҳои охир таваҷҷуҳ ба масъалаи тарбияи шахсияти ҳамаҷонибаи мутахассиси тоҷик, ки қодир аст дар соҳаи истехсолоти моддӣ ва ҳаёти маънавӣ, ки барои баланд бардоштани сатҳи идеявӣ ва назариявии худ, фарҳанги умумӣ ва ихтисоси касбӣ пайваста кор кунад, хеле афзудааст.

Ҳалли бомуваффақияти ин масъала мавҷудияти чунин хусусияти муҳимми шахсият ва фаъолияти хуби маърифатии ташаккулёфтaro талаб мекунад, ки он бояд дар солҳои донишҷӯӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ташаккул ёбад.

Фаъолияти маърифатӣ зухуроти ҳавасмандии донишҷӯён, ҳавасмандии онҳо ба амал ва амалҳои мебошад, ки барои ба даст овардани

дониши ҳаматарафа ба хогири фаъолияти пурсамари ояндаи ҳар як корманд ва алалхусус, омӯзгор нигаронида шудаанд. Хусусияти меҳнатқаринии омӯзгор дар он аст, ки ӯ барои ташаккули маърифати ҳар як хонанда пайваста бояд кӯшиш ба харҷ диҳад. Фаъолияти маърифатии инкишофёфта, ин хусусияти ҷудонопазири шахсияти эҷодии ҳар як корманд ва пеш аз ҳама омӯзгорон мебошад.

Ҷараёни ташаккули маърифати донишандӯзии донишҷӯён ду раванда аст. Он ҳам фаъолияти ҳуди донишҷӯён ва ҳам фаъолсозии хатмиеро дар бар мегирад, ки аз ҷониби мо ҳамчун як ангезае ба назар гирифта мешавад, тавассути усул ва воситаҳое, ки муаллим барои фаъолгардонии ҳавасманд кардани донишҷӯён ба кори фаъол истифода мекунад. Аз ин рӯ, тасаввур кардан ҷоиз аст, ки ҳарчи бештар фаъолияти маърифатии донишҷӯён баландтар бошад, ҳамон қадар самараи азхудкунии донишҳо зиёдтар мешаванд.

Иҷтимоишавӣ на танҳо аҳамияти зарури таълимӣ ва маърифатӣ дорад, балки нуқтаи ибтидоӣ дар ташкили фаъолияти мустақили донишҷӯён, воситаи пуриқтидори баланд бардоштани фаъолияти маърифатии онҳо мебошад. Иҷтимоишавӣ барои фаъолият ва эҳтиёҷоти донишҷӯён ба омӯзиш, ташаккули фаъолияти устувори маърифатӣ ҳамчун муҳимтарин сифати шахсияти мутахассис дар оянда ва дар маҷмуъ омӯзгор мебошад.

«Албатта, шахс дар муҳити иҷтимоӣ фаъол аст. Шахсе, ки дорои фаъолияти маърифатии заиф мебошад, наметавонад шахсияти фаъолро тарбия кунад. Аз ин рӯ, суханони К.Д.Ушинский, ки намунаи шахсии тарбия ин нури офтоб барои ҷони ҷавон аст, ки онро ҳеҷ ҷиз иваз карда наметавонад, ба кормандони мактабҳои олии низ комилан дахл дорад» [192]. Дар доираи муассисаи олии таълимӣ, донишҷӯ барои ҳамчун мутахассиси соҳаи худ, дар ин ё он ҷабҳаи меҳнатӣ омода шудан, тайёри мебинад. Мутахассис, имрӯз ташкилотчии бомаҳорат буда, наметавонад

принсипҳои ташкили илмии меҳнатро дар амал татбиқ намояд. Вай медонад, ки чӣ гуна бо одамон кор кардан мумкин аст, таҷрибаи ҳамкасбонро кадр мекунад, андешаҳои рафиконашро мешунавад ва дастовардхоро интиқод мекунад.

Албатта, мутахассиси муосир шахси дорои маданияти баланд, дониши васеъ аст, дар умум ӯ зехни ҳақиқии ҷомеаи нав, тоҷик аст. Омодасозии мутахассис дар донишгоҳ ин раванди механикии интиқол додани дониши олим ба донишҷӯ нест. Аз ин рӯ, ҳар як қадами назаррас дар илм ва технология бояд дар тамоми ҷараёни таълим ва пеш аз ҳама дар пайванди пешбарандаи он инъикос ёбад.

Иҷтимоишавӣ барои шиносоии донишҷӯён, бедор кардани тафаккури эҷодӣ ва ҷасуронаи ҷавонон, ташаккули боварии амиқ ба илм ва тавоноии шахсии онҳо, ташаккули фарҳанг ва зехни баланди шунавандагони донишҷӯ, ташаккули ҳисси масъулият ва қарзи шахрвандӣ дар байни мутахассисони оянда амалӣ мешаванд. Ба ибораи дигар, «иҷтимоишавии донишҷӯён бо тамоми паҳлуҳои он бояд ба ташаккули сифатҳои муҳимтарини мутахассиси муосири тоҷик равона карда шаванд» [208].

Муболиға нахоҳад буд, агар бигӯем, ки дар донишгоҳҳо ҳама ё қариб ҳамаи принсипҳои асосии иҷтимоишавии донишҷӯён амалӣ карда мешаванд. Мо бо боварӣ гуфта метавонем, ки ҳама шаклҳои корҳои тарбиявӣ вобаста ба хусусият ва сифати дарсҳои таълимӣ муайян карда мешаванд. Ва аслан, дар асоси ин иттилоот дарсҳои амалӣ, амалӣ-истеҳсолӣ (педагогӣ), корҳои курсӣ ва диссертатсияҳо ташкил ва гузаронида мешаванд, ки асосан, ҳамчун роҳнамо мебошанд.

Иҷтимоишавии донишҷӯён майлу хоҳишро ба кори амиқи мустақил бедор мекунад, ба ташаккули сифатҳои мутахассиси оянда таъсири бузург мерасонад, шавқу ҳавасро ба илм ва касби интихобкарда афзун менамояд.

«Иҷтимоишавии донишчӯён дар ташаккули ҷаҳонбинӣ, омӯзиши касбӣ, азхудкунии малака ва рушди минбаъдаи тафаккури эҷодӣ ва ташаккули муносибати демократӣ ба меҳнат нақши муҳим дорад. Бояд дар назар дошт, ки бо рушди инқилоби илмӣ ва техникӣ сол аз сол ҷавонони донишчӯ бештар серташвиш ва серталаб мешаванд. Ин вазъ аз омӯзгорон вазифаҳои зиёдеро талаб мекунад» [190].

Омӯзиши ин масъала чанд сол дар Донишкадаи олии сарҳадии ҚДАМ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мо имкон медиҳад, ки нуқтаи назари се гуруҳи омӯзгоронро бо сохтор ва мундариҷаи кори донишгоҳӣ аниқ ва муайян кунем.

Баъзеҳо чунин мешуморанд, ки дараҷаи иҷтимоишавии донишчӯён бояд дар барнома ва китоби дарсӣ пурра инъикос намояд. Дар амал, чунин ба назар мерасад, ки муаллим тамоми маводи барномаро содиқона омода мекунад (моҳиятан такрори китоби дарсӣ) ва агар ин баён комилан аҷиб ё воқеӣ бошад, пас як қисми донишчӯён аз устод хеле розиянд ва дар якҷоягӣ бо китоби дарсӣ маводи кофӣ барои супоридани санҷишу имтиҳонҳо мегарданд.

Барои гуруҳи дигар муҳаққиқон, меъёри асосии дараҷаи иҷтимоишавии донишчӯён на танҳо мутобиқшавӣ ба муҳити иҷтимоӣ, балки шиносии онҳо бо ҷаҳонбинии илмӣ мебошад. Ба андешаи онҳо, донишчӯ бояд бо фарзияҳо ва назарияҳои гуногуни илмӣ, равишҳо ва усулҳои таҳқиқот ошно гардад, таҷрибаи илмиро аз худ кунад ва қобилияти таҳлили танқидиро рушд диҳад.

Тарафдорони муайянкунандаи дараҷаи иҷтимоишавии донишчӯён, аксаран, маводи барномаро, ки донишчӯёнро бо таҳқиқот ва мушкилиҳои илмии муосир шинос карда, ба корҳои тадқиқотии ҷиддӣ, амиқ ва мустақил роҳнамоӣ мекунанд, пешниҳод менамоянд.

Баъзеҳо чунин мешуморанд, ки донишчӯёни донишгоҳҳо хонандагони мактабҳои миёна нестанд, онҳо таълим намедиханд, балки фанҳои илмиро

азхуд мекунад. Аз ин рӯ, корҳои ҳамаҷузӣ тадқиқотӣ, мустақилона истифода бурдани усули илмӣ-таҳқиқотӣ ва санҷиши онҳо, набояд нақши асосӣ, балки тобеи худро дошта бошанд.

Дар хотир бояд дошт, ки новобаста аз он ки дар ин фан дарсҳои амалӣ ё семинарӣ вуҷуд доранд ё не, дараҷаи иҷтимоишавии донишҷӯён бояд маводи асосии барнома ва китоби дарсиро дар бар гирад. Ҳамзамон бояд шиносоии донишҷӯёнро бо мушкилоти муосир ва таҳқиқоти илмӣ дар мавзӯҳои мушаххас ё саволҳои фанҳои муқарраршударо дар бар гирад. Дараҷаи иҷтимоишавии донишҷӯён бояд на танҳо сатҳи баланди ғоявӣ ва илмидошта бошанд, балки ба талаботи тарбияи мутахассиси оянда низ ҷавобгӯ буда тавонанд.

Аз гуфтаҳои дар боло овардашуда саволе ба миён меояд, ки оё омӯзгорон дар гуфтори худ, бояд ҳамаи унсурҳои барномаро дар назар гиранд?

Барнома як ҳуҷҷати танзимкунандаи давлатӣ мебошад, ки тамоми намудҳои фаъолияти донишҷӯён (лексияҳо, семинарҳо, корҳои лабораторӣ ва ғайра)-ро фаро мегирад. Аз ин рӯ, баъзе масъалаҳои барнома метавонанд танҳо ба машқҳои амалӣ ё корҳои мустақилона гузаронида шаванд. Аммо дар баробари ин, як талаботи хеле муҳимро вайрон кардан лозим нест: машғулиятҳо бояд то ҳадди имкон хусусияти муттасилии худро нигоҳ доранд.

Се нуқтаи дар боло зикршуда дар шуури донишҷӯён низ инъикос ёфтаанд, ки инро баъзе таҳқиқотеро, ки мо оид ба ин масъала гузарондаем тасдиқ мекунад.

Аз соли 2021 сар карда, мо ҳамасола бо мақсади муайян намудани дараҷаи иҷтимоишавӣ ба донишҷӯёни курсҳои II ва III бо дархости посух додан ба саволҳои зерин муроҷиат менамоем:

1. Таълим дар ҳаёти донишҷӯии шумо кадом мавқеъро ишғол мекунад?

2. Талаботи шумо барои дар донишгоҳ таҳсил кардан чист?

3. Талаботи шумо ба устод чист?

Бо саволҳои дар боло зикршуда, ба донишҷӯён муроҷиат кардем, ки андешаи онҳоро дар бораи таълим фаҳмем, то ин ки ки ягонагии зеҳниро байни омӯзгор бо донишҷӯён таъмин кунем. Ин дар навбати аввал буд. Дар навбати дуюм ба назаргирии андешаҳои донишҷӯён ба демократикунони тамоми ҳаёти таҳсилоти олий мусоидат мекунанд. Дар навбати сеюм андешаи донишҷӯён оид ба ташкили чараёни таълим бояд муҳим ва зарур доништа шавад, зеро онҳо на танҳо объект, балки субъекти тарбия низ мебошанд.

Натиҷаҳои омӯзиши мо чӣ гунаанд? Ба саволи: «Таълим дар ҳаёти донишҷӯён кадом мавқеъро ишғол мекунад?» - 230 нафар донишҷӯёни курсҳои II ва III ҷавобҳои зерин доданд:

- мавқеи муҳимтарин ва асосӣ - 92 (40%);
- кори мустақилро роҳбарӣ ва ташкил мекунад, ҷанбаҳои асосӣ ва нақшаи кориро фароҳам меорад-88 (38%);
- мо маводро асосан аз рӯйи лексия ва баъдан, аз китоби таълимӣ меомӯзем -10 (5%);
- дар омодагӣ ба имтиҳонҳо кумак мекунад - 72 (30%);
- асоси манбаи дониш барои фан - 60 (23%);
- иштирок дар лексия бояд озодона бошад - 10 (5%).

Ин маълумот чиро нишон медиҳанд? Ҷавоби донишҷӯён нишондиҳандаи он аст, ки дар ҳаёти худ ба таълим ҷойгоҳи дуруст медиҳанд, ба он ҳамчун воситаи муҳими баланд бардоштани сатҳи маърифатӣ ва омодагӣ ба кори оянда аҳамияти махсус медиҳанд.

Аксарияти изҳорот нишон медиҳанд, ки муайян намудани дараҷаи иҷтимоишавии донишҷӯён дар таълим, ки дорои аҳамияти калони маърифатӣ мебошанд, маҳдуд нашуда, балки ба омӯзиши мустақилона таъкид мекунанд.

Чавобҳои донишҷӯён далели талаботи оқилонаи онҳоро ба донишгоҳҳо нишон медиҳанд. Онҳо пурра қаноатманд набуда, як қатор тавсияҳои муфид медиҳанд.

Дар посухҳои худ, донишҷӯён қайд мекунанд, ки таълим бояд қатъиян, илмӣ бошад, маводро дар он тарзе интихоб кардан лозим аст, ки донишҷӯён дар охир мустақилона хулоса бароранд. Дохил кардани маводи китобҳои таълимӣ ба лексия зарурат надорад, баръакс, далелҳои навро ба лексияҳо ворид кардан лозим аст, ки дар китобҳои дарсӣ нестанд.

Бояд принципҳои асосии назариявии маводи таҳқиқшаванда дода шаванд ва он бояд дорои маводи воқеие, ки ин масъаларо тасдиқ мекунанд, бошанд. Барои дараҷаи иҷтимоишавии донишҷӯён набояд мисолҳои, ки дар ҳаёти ҳаррӯза донишҷӯ вомехӯрад, оварда шаванд.

Шиори машҳури «Авесто» - пиндори нек, гуфтори нек, рафтори нек» қобили ёдоварист ва бо ғояҳои инсондӯстӣ ва ахлоқии баланд пур шудааст. Чӣ тавре, ки устод Рӯдакӣ фармудааст:

«Ин ҷаҳонро нигар ба чашми хирад,

Не б-адон чашм, к-андар он нигарӣ.

Ҳамчу дарёст в-аз накӯкорӣ

Киштие соз, то б-адон гузарӣ».

Принципҳои педагогика, хусусан, дар эҷодиёти классикони мо дида мешаванд. Саъдии Шерозӣ, ки соҳиби шуҳрати ҷаҳонӣ аст, шахс, эътибор ва обрӯи ӯро дар асоси одатҳо, хислатҳои мебинад, таъкид мекунад, ки новобаста аз он ки шумо сарватманд ҳастед, ба кӯдакон бо ақл таъсир кунед, ба онҳо қор карданро ёд диҳед.

Омӯзгори воқеӣ на танҳо ба моҳияти таълимии масъала диққат медиҳад, балки ба паҳлуҳои инсондӯстонаи таълим низ ҷалб карда мешавад.

Ақидаҳои педагогикаи классикии тоҷикӣ форсӣ масъалаи ҷудогона мебошанд. Мо ба хулосае омадем, ки асос ва манбаи педагогикаи миллий

асосҳои педагогии классикони мо - шоирону нависандагони шарк мебошад.

Дар робита ба ин, ҷавобҳои донишҷӯён ба саволи: «Талаботи шумо ба устод чист?» таваҷҷуҳи махсус дорад. Ин талабот дар ҷадвали зерин оварда шудаанд.

Ҷадвали 1.

№	Саволҳо	Шумораи ҷвонон	%
1.	Доштани дониши Ҳамаҷониба, доништани мавзӯ ва дӯст доштани ин мавзӯ	66	28%
2.	Ҳавасманд кардани донишҷӯёро ба илми омӯхташаванада	70	30%
3.	Маводро дар сатҳи баланди идеявӣ ва илмӣ, бо забони адабӣ, шоиста, пурқувват ва ба тариқи эмотсионалӣ пешниҳод кардан	104	45%
4.	Ҳамаро ба фикр кардан водор кардан, на танҳо ба таври расмӣ сабт намудан	36	15%
5.	Чизи асосиро аниқ муайян намуда, маводро дар тӯли вақт тақсим карда, хулосаҳо баровардан	82	35%
6.	Дорои санъати суҳанварӣ будан	48	18%
7.	Шахсияти ҷолиб будан	30	13%
8.	Бо донишҷӯён доштани робитаи зеҳнии доимӣ	38	16%
9.	Дар раванди иҷтимоишавӣ ба интизом ва тартибот ноил шудан	24	10%
10.	Моҳияти иҷтимоишавиро ошкор сохтан	14	6%

Ин рӯйхат талаботро ба сатҳи идеявӣ ва илмии омӯзгорон, омодагии касбӣ ва методии онҳо ва хусусияти муаррифӣ, инчунин сифатҳои шахсии онҳо махсус таъкид мекунад.

Таҳлили андешаҳои донишҷӯён оид ба талабот нисбат ба устодон чунин нишон медиҳад, ки донишҷӯён талаботи худро пурра, возеҳ ва одилона баён мекунад. Аҳамият надодан ба ин талабот нишон додани беъътиной нисбат ба омӯзгорон ва эҳтиром нисбат ба онҳоест, ки муаллим барояшон қор ва зиндагӣ мекунад. Эродҳои донишҷӯён аз он шаҳодат медиҳанд, ки онҳо барои тақмили минбаъдаи ҷараёни таълим дар донишгоҳ нигаронӣ мекунад.

Аз ин чо зарурати омӯзишии тарзи таълими донишҷӯён, ақидаҳои устодон ва андешаҳои онҳо ва таҳлили ҳамачонибаи ин ҳама бо мақсади беҳтар кардани кори таълим бо назардошти хусусиятҳои инфиродии онҳо, бо назардошти суҳанони Ушинский: «Агар педагогика меҳодад шахсро аз ҳама ҷиҳат тарбия кунад, пас пеш аз ҳама вай бояд ўро, бо ҳар роҳ эътироф кунад» [192] пайдо мешавад.

Мо бояд ҳамеша се вазифаи асосӣ: таълимӣ, тарбиявӣ ва рушдро дар хотир дошта бошем. Ин ҳама се вазифа бояд дар шуури донишҷӯён равшан инъикос карда шаванд. Ин амалҳои беҳтарин дар амалия мебошанд, ки аксарияти гуфтаҳои донишҷӯён ба он равона карда шудаанд.

Дар хотир бояд дошт, ки муаррифии илмии иҷтимоишавӣ танҳо он вақт имконпазир мешавад, агар дар асоси дастовардҳои муосири илм ва амалия сохта шавад. Ҳамзамон, иштироки бевоситаи омӯзгор дар рушди илмии фанҳои таълимӣ муҳим аст. Масъалаҳои иҷтимоӣ бояд ба донишҷӯён қобилияти мустақилона кор кардан, хоҳиши фикр рондан ва эҷод намуданро якҷоя бо устод бедор кунанд.

Дарк кардан ин раванди мураккаб аст. «Дар ҷараёни иҷтимоишавӣ бо дарки муҳтавои фаъолияти донишҷӯён таъмин намудани мундариҷаи он, омӯзгор бояд ҳис кунад ва фаҳмад, ки донишҷӯён чӣ гуна корҳои дохилиро аз қабилӣ «чӣ ба ҳосил мешавад», «чӣ ханӯз равшан инъикос нашудааст» ва кадом риштаҳои ҷустуҷӯӣ пайдо намуданро анҷом медиҳанд. Ин барои расонидани кумаки саривақтӣ ба донишҷӯён муҳим аст. Алоқаи омӯзгорон бо аудитория бояд ҳамчун як шарт зарурӣ барои ба донишҷӯён нишон додани фаъолияти маърифатӣ баррасӣ шавад. Барои ин бояд усули дидактикии зеринро ба монанди фикрронии шунаво, ба аудитория бо саволҳо мурочиат кардан ва ғайра анҷом дода шаванд. Барои баланд бардоштани сатҳи маърифати донишҷӯён, омӯзиши амиқи мустақили мавзӯ, ба донишҷӯён бояд саволҳои пешниҳод шаванд, ки онҳо

ҳангоми таҳлили далелҳо ва зухуроти ҳаёт, ҷавобхоро дар адабиёти махсус пайдо кунанд» [123].

Вазифаи омӯзгор аз он иборат аст, ки донишҷӯён ба дарки мафҳумҳои иҷтимоӣ фаъолона расанд. Ин раванди осон нест, онро пайваста ба донишҷӯён таълим додан лозим аст. Ба донишҷӯён барои таъмини устувори диққат кумак кардан лозим аст, зеро ки бидуни онҳо ҷараёни таълим муассир буда наметавонад. Таърихнигор ва устои барҷастаи рус В.О. Ключевский қайд кардаст, ки дар таълим чизи муҳимтарин ва душвор ин ба худ ҷалб кардани таваччуҳи донишҷӯён, ин сайди бесарусомони мурғи илҳоми ҷавонӣ мебошад.

Психология диққатро ҳамчун нигаронию шуури инсон ба ягон объект ё амал муайян мекунад.

Омӯзгори бузурги рус К.Д.Ушинский таваччуҳро ягона даре номидааст, ки тавассути он маводи омӯхташуда ба шуури инсон ворид мешавад. Таваччуҳ ин ҳолати муайяни организм, омодагии он барои дарк, руҳия мебошад. Таваччуҳи донишҷӯёнро ҳамеша бедор нигоҳ доштан яке аз вазифаҳои муҳими омӯзгор аст.

Муносибати фаъолона ба дониш, кор ва фаъолияти ҷамъиятӣ қисми ҷудонашавандаи боигарии равонии инсон мебошад.

Таҳти чунин муносибат, ки дар мактаб ва донишгоҳ таълим дода мешавад, шахс тамоми умр такмил меёбад. Имрӯз мо наметавонем ягон соҳаи фаъолиятро дар ҷойе номбар кунем, ки барои нишон додани зухуроти фаъолияти иҷтимоиву маърифатии он инсонӣ комил талаб карда нашавад.

Донишгоҳ бояд мутахассиси ояндаро барои ҷустуҷӯи мустақили дониш омода созад. Синну соли донишҷӯӣ дорой имкониятҳои бузурги зехнӣ мебошад, ки дар раванди таълим бояд зиёд истифода шаванд.

Донишҷӯён бисёр чизро омӯхтан мехоҳанд ва вақте ки устодони донишгоҳ маводи бисёрро ёд медиҳанд, онҳо баъзан, ноумед мешаванд. Аз захираи калони неруи зехнӣ истифода бурда, ба донишҷӯён аз байн

бурдани тартиби муҳофизати рӯҳияи инсон, ташкили раванди таълимро омӯхтан зарур аст.

Мо ба донишчӯ ҳама чизро таълим дода наметавонем, аммо ба ӯ омӯзонидани худшиносӣ, қобилияти тамоми умр мустақилона гирифтани дониш, рушди фаъолияти маърифатӣ, ки хусусияти муҳимми шахсият, чеҳраи иҷтимоӣ ва фарҳангии шахсро тавсиф мекунад, ҳатмист.

Сатҳи баланди иҷтимоишавӣ бояд ҳатман, возеҳ, боэътимод ва дастрас пешниҳод карда шавад. Он бояд донишчӯёнро ба фикр кардан, воқуниш ва боварӣ ҳосил намудан водор созад.

Барои донишчӯ як соати муоширати зеҳнӣ, рушди тафаккури эҷодӣ, илҳоми тоза, эҳсоси баланди отифӣ, андӯхтани дониш, дарки некӯаҳволӣ ва омодагӣ ба иҷрои вазифаи шахрвандӣ аъмоли баланди маънавӣ мебошад.

Хулосаи боби 1

Таҳлили адабиёти психологию педагогӣ оид ба масъалаи иҷтимоигардонии ҷавонони донишчӯ имкон дод, ки мазмуни мафҳуми иҷтимоишавӣ муайян карда шавад, равишҳои гуногун дар илм барои дарки ин концепсия ҳамчун раванди мураккаби бисёртарафа, яъне нишон додани омилҳо ва воситаҳои иҷтимоӣ, ки бо дараҷаи мутобиқшавии шахс дар ҷомеа ва дараҷаи ҷудошавии ӯ дар ҷомеа алоқамандандошкор гарданд, паҳлуҳои гуногуни ин раванд, аз ҷумла ҷанбаҳои тарбиявӣ, ки дар шароити нави иҷтимоӣ-иқтисодӣ инкишоф наёфтаанд, такмил дода шаванд, масъалаи арзишҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ аҳамиятноки педагогӣ, ғояи миллии иҷтимоӣ ва тарбия баррасгарданд, ки ба қадри кифоя ривоч наёфтани таҳқиқот оид ба ҷиҳатҳои касбии ҷамъиятии ҷавонони донишчӯ нишон дода шавад.

Асоси методологии таҳқиқот мафҳуми рушди маориф дар шароити нави иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ақидаҳо ва назарияҳои фалсафӣ, психологию педагогӣ оид ба дарки моҳияти шахсият ва роҳҳои такмили он, равишҳои

гуногуни дарки раванди иҷтимоӣ ва ҷанбаҳои гуногуни зухуроти он, таъсири зухуроти ғайриҷамъиятӣ ба ҷараён ва мазмуни иҷтимоишавӣ, дар бораи равишҳои инсондӯстӣ, фарҳангӣ, фалсафӣ ва ахлоқии омӯзиши шаклҳо, воситаҳо ва омилҳои самарабахши иҷтимоишавӣ, ҷиҳатҳои объективӣ ва субъективӣ ташаккул ва инкишофи сифатҳои касбии ҷавонон-донишҷӯён мебошад.

Таҳқиқот нишон медиҳад, ки раванди иҷтимоишавии донишҷӯён дар шароити донишгоҳӣ танҳо падидаи худҷорӣ нест; баръакс, он метавонад тавассути тағйир додани муносибатҳо, арзишҳо ва моҳияти фаъолияти таълимӣ ба таври назаррас танзим ва роҳнамоӣ карда шавад. Самаранокии ин раванд ба он вобаста аст, ки то кадом андоза муҳити таълимӣ ба ташаккули шахсият, худшиносӣ ва масъулияти иҷтимоӣ мусоидат менамояд.

Инкишофи иҷтимоӣ осонтар мегардад, агар дар раванд шартҳои зерин таъмин гарданд:

- омӯзиш танҳо ба интиқоли дониш маҳдуд нашавад, балки ба воситаи ташаккули шахсияти мукамал амал намояд;

- донишҷӯ мавқеи иштирокчии фаъолро ишғол намояд, на мавқеи қабулқунандаи бетафовут;

- малакаҳои касбӣ бештар тавассути таҷрибаи шахсӣ, рефлексия ва дарки «ман»-и касбӣ ташаккул ёбанд.

Дар чунин муҳити омӯзишӣ донишҷӯ на танҳо дониш меомӯзад, балки ба доираи худшиносии амиқ ворид мешавад: хусусиятҳои психологӣ, қобилиятҳои инфиродӣ, маҳдудиятҳо ва нерӯҳои пинҳонро дарк мекунад. Ин худшиносӣ, тибқи назарияҳои муосири педагогӣ ва психологияи иҷтимоӣ, шартҳои асосии мутобиқшавӣ ба муҳити касбӣ ва иҷтимоии нав ба ҳисоб меравад.

Натиҷаҳои ин раванд ба таври возеҳ дида мешаванд: донишҷӯён воқеияти атрофро амиқтар дарк менамоянд, ҷойгоҳ ва ҳадафҳои шахсии

худро дар ҷомеаи муосир муайян мекунад, ба қобилиятҳои худ бо назари интиқодӣ ва масъулиятмандона муносибат мекунад. Ҳамин тавр, иҷтимоишавӣ дар сатҳи таҳсилоти олии шахсоне ба ҷомеа месупорад, ки на танҳо мутобиқ мешаванд, балки қобилияти таъсиргузори созида, ташаббуснокӣ ва иштироқи фаъл дар ҳаёти иҷтимоиро низ ба даст меоранд.

Дар асоси таҳлили вазъи имрӯза, барои омода намудани ҷавонон ба шароити таҳсил душвориҳои зиёде муайян карда шуданд (масалан, малакаи сусти қори мустақилона, қайд карда натавонистани андешаҳо, таҳлили миқдори зиёди иттилоот, набудани малакаҳои муошират, фаъолияти сусти эҷодӣ ва таҳқиқотӣ, сусти пайдарпайии таҳсилоти умумӣ ва олии), ки донишҷӯён дар ҷараёни таълим дучор мешаванд. Ин душвориҳо раванди иҷтимоишавии донишҷӯёнро мушкил мегардонанд.

Таҳлили адабиёти илмӣ имкон медиҳад таъкид кунем, ки масъалаи иҷтимоии ҷавонони донишҷӯ дар шароити муосир ба таври кофӣ омӯхта нашудааст, он аз сатҳи дигаргуниҳои муосири иҷтимоию иқтисодии кишвар, ислоҳоти соҳаи маориф, аз ҷумла таҳсилоти олии касбӣ бо назардошти тамоилҳои мусбат ва манфии муҳити таҳсилоти ҷавонон вобаста аст.

БОБИ 2. АСОСҲОИ ПЕДАГОГИИ ИҶТИМОИШАВИИ ДОНИШЧҶҶН ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ

2.1. Методикаи муайянсозии дараҷаи иҷтимоишавии донишчҷҶн дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӢ

Барои он ки дараҷаи иҷтимоишавии донишчҷҶн муайян карда шавад, бояд пеш аз ҳама мафҳуми иҷтимоишавиро дарк кард. Иҷтимоишавии донишчҷҶн ё худ ҷавонон чист? Ин истилоҳ ба ташаккули шахсияти ҷавон дар шароити муайяни иҷтимоӣ, омӯзиши арзишҳо ва меъёрҳои иҷтимоӣ вобаста аст. Натиҷаи ин раванди мураккаб ва гуногунҷанба қабули принсипҳо ва анъанаҳои муассисаҳои таълимии мушаххас аз ҷониби донишчҷҶн мебошад. Ин барои бомуваффақият хондан ва такмили ихтисоси корманд зарур аст. Агар донишчҷҶ талаботи муассисаи таълимиро қабул накунад, ин ба натиҷаҳои таҳсил, муносибат бо дигар донишчҷҶн ва омӯзгорон ва дар оянда ба муваффақияти ӯ ҳамчун мутахассис таъсир мерасонад. Аз ин рӯ, иҷтимоишавӣ на танҳо барои ҳуди донишчҷҶ, балки барои тамоми ҷамъият ҳам аҳамияти калон дорад.

Дар муқоиса бо таълим, ҷомеасозӣ васеътар шарҳ дода мешавад, зеро дар он, шахс объекти ғайрифавол нест, балки нақши фавол дорад. Муҳим аст, ки ҷавонони донишчҷҶ имконият дошта бошанд, то тарзи зиндагӣ ва намунаи ибрати худро мустақилона интихоб кунанд. Самти афзалиятноки иҷтимоишавӣ дар муассисаи таълимӣ азхудкунии донишҳои касбӣ, инчунин ташаккули қобилияти бозомӯзӣ ва эътимод ба рақобатпазирии шахс мебошад.

Иҷтимоишавии ҷавонон барои давраи баъдидипломии онҳо хеле муҳим аст. Дар бозори рақобати меҳнат мутахассисони фавол ва салоҳиятдор талаб карда мешаванд, ки метавонанд ба шароити тағйирёбанда зуд мутобиқ шаванд. Дастгирии педагогӣ ва психологӣ бояд анғезаи худшиносӣ ва худтасдиқии донишчҷҶ гардад.

Дар баробари муошират бо омӯзгорон, ба иҷтимоишавӣ раванди таълим, муошират бо донишҷӯёни дигар, фаъолияти меҳнати барои ҷамъият фойданок ва касбӣ ва дигар омилҳо таъсир мерасонад. Худидоракунии донишҷӯӣ дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоии донишҷӯён нақши муҳим мебозад.

Масъалаи иҷтимоишавии ҷавонон бо мақсади мутобиқшавии бомуваффақият ва рушди ҳамаҷонибаи онҳо дар ҷамъият ҳамеша муҳим ба шумор меравад. Дар ин раванд ҷойи муҳимро муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ишғол мекунад. «Иҷтимоишавии донишҷӯён, ташаккули тамоилҳои арзишӣ, муваффақияти шахсӣ ва касбӣ, инкишофи босуръати иҷтимоӣ, шароити иқтисодӣ, ки рушди бомуваффақиятро бештар муайян мекунад» [126], дар назар дорад. Ин масъала дар шароити тараққиёти ноустувори мамлакат, нарасидани дастурҳои ҳаёти устувор барои ҷавонон аҳамияти махсус дорад. Дар ин бобат масъулияти муассисаҳои таълимии ҳама сатҳҳо барои муваффақияти иҷтимоишавии донишҷӯён зиёд мешавад.

«Иҷтимоишавии донишҷӯён дар муассисаҳои таълимӣ аз иҷтимоишавӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба қуллӣ фарқ мекунад. Дар муассисаҳои таълимии донишҷӯён дар муҳити нави таълимӣ қарор мегиранд ва аксарияти онҳо мушкилоти ҷиддии мутобиқшавӣ доранд. Ин душвориҳо ба раванди азхудкунӣ таъсири манфӣ расонида, аз хондан дар ҳуди мактаби оӣ, азхуд кардани барномаҳои таълимӣ, ҳамкорӣ бо донишҷӯён дар таълим ва коллективи омӯзгорон боиси норухатӣ мегардад. Бе қори мақсаднок дар бобати иҷтимоишавии ҷавонон мушкилоти таълим бо гузариши босуръату баландтар бартараф намешаванд, аммо, чун қоида, ҷамъ мешаванд ва ба оқибатҳои гуногуни манфӣ (вайроншавии рӯҳӣ, тарки таҳсил ва ғайра) оварда мерасонанд. Аз тарафи дигар, бе ташкили дастурҳои устувори ахлоқӣ дар сурати набудани малакаҳо оид ба банақшагирии ҳаёт ва роҳи касбии худ, ҳимоя карда

тавонистани эътиқоди худ хатмкунандагон дар хатти иҷтимоишавӣ душворӣ мекашанд» [105].

«Дар низоми таҳсилоти олии касбӣ-ҳарбӣ то ҳол кӯшиши ҷиддии аз навсозӣ ва ташаккули он дар асоси технологияи нави педагогӣ ва стандартҳои муосири таълим ба таври васеъ амалӣ нашудааст. Ин ҳолат боиси он мегардад, ки зиддиятҳои солҳо ҷамъшуда дар сохтори таҳсилоти олии боқӣ мемонанд ва имкони пурзӯр намудани самаранокии иҷтимоишавии донишҷӯён маҳдуд гардад» [122].

Раванди муосири муайянсозии дараҷаи иҷтимоишавии донишҷӯён бо шиддати минбаъдаи ихтилофот байни ҳаҷми босуръат афзояндаи раванди иҷтимоишавӣ ва вақти нисбатан доимӣ, ки барои аз худ кардани он чудо карда мешавад, тавсиф меёбад. Яқбора шиддат ёфтани ин зиддият, ки ба мушоҳида расид, тақдирҳои ҳаҷми нави ҳалли он гардид ва гарчанде ки таҳқиқот дар ин самт комилан ба итмом нарасидааст, ҳоло бо итминон метавон гуфт, ки ҳалли ин мушкилот бештар ба шиддатҳои минбаъдаи ҷараёни иҷтимоишавӣ вобаста аст.

Мавқеи муҳим дар раванди иҷтимоишавӣ аз тақвияти суръати фаъолияти маърифатӣ вобаста аст.

Ба фаъолсозии тамоми ҷараёни иҷтимоишавӣ, таълим ва ҷузъҳои ҷудоғонаи он диққати зиёд дода мешавад. Аммо то ба ҳол, ҳуди мафҳуми “фаъолсозӣ” пурра ба таври кофӣ дақиқ муайян нашудааст. Дар зери ин мафҳум, дар адабиёти педагогӣ дар амал татбиқ намудани қоидаҳои дидактикии фаъолият дарк карда мешавад. Ҳамзамон, иҷтимоишавӣ ва фаъолиятҳои донишҷӯён бояд дар ташаббускорӣ, худфаъолияткунӣ, кӯшиши азхудкунии амиқи дониш ва малақаҳо зохир карда шавад. Серфаъолиятӣ дар ҷараёни таълим аз тавачҷуҳи устувори доимӣ ба мавзӯи таҳқиқшаванда вобаста аст, ки аз ҷониби тафаккури он донишҳои гирифташуда, ки арзиши олии ӯ арзиши аслии худро доранд, дастгирӣ карда мешавад.

«Иҷтимоишавии ҷавонро метавон дар кори иҷтимоӣ ҳамчун як соҳаи донишҳои илмӣ дар бораи қонуниятҳои идоракунии раванди истифодаи захираҳои дохилӣ ва берунӣ фард, оила ё ҷомеа дар ҳолатҳои ҳалалдоршавии фаъолияти иҷтимоӣ фаҳмидан мумкин аст. Муайян намудани таъсири мутақобилаи кори иҷтимоӣ бо дигар илмҳо хусусияти байнисоҳавии он, инчунин фарқи онро аз чунин соҳаҳои ба ҳам наздики донишҳо, аз қабилӣ ҷомеашиносӣ, психология ва ғайра нишон дод» [125].

Ҳангоми омӯзиши сабабҳои, ки мушкилоти иҷтимоиро ба вуҷуд меоранд, тавсифи равандҳои иҷтимоӣ, муносибатҳои иҷтимоӣ, ҳангоми таҳлили хусусиятҳои гурӯҳҳои иҷтимоӣ, кори иҷтимоӣ ҳамчун илм, ногузирии андешаҳои илмӣ, воситаҳои концептуалии дигар илмҳои ҷамъиятиро истифода мебаранд, ки мавзӯи онҳо ба ҷомеа наздик аст.

Усули илмҳои ҷамъиятӣ: ҷомеашиносӣ, психология, психологияи иҷтимоӣ.

Дар кори иҷтимоӣ, чун дар бисёр намудҳои фаъолият, вазифаҳои таҳқиқотӣ метавонанд бо вазифаҳои таъсиррасонии амалӣ алоқаманд бошанд, бинобар ин, баъзе усул метавонанд мақоми дугона дошта бошанд (ҳамчун усули таҳқиқот ва ҳамчун усули фаъолияти амалӣ), яъне онҳо унсурҳои ҳар ду ро, агар дар як вақт не балки пай дар пай якҷоя карда метавонанд.

- пурсиш: санчиш, мусоҳиба (кушода ва пушида)
- усули баҳодиҳии коршиносӣ;
- сотсиометрия;
- ташхис;
- усули коркарди иттилолот:

Биографӣ (одатан пеш аз он ягон намуди пурсиш гузаронида мешавад); ҷамъоварии маълумот ва коркарди онро рӯзномаҳо, ёддоштҳо, мактубҳо ва ғайра дар бар мегирад;

- автобиографӣ;

- усули биографияи оила;
- усули таҳлили назариявӣ;
- таҳлили мундариҷа (таҳлили муқоисавӣ);
- муносибати системавӣ.

Намунаҳо таҳрир

Гуруҳи якуми қонуниятҳои қори иҷтимоӣ (намудҳои фаъолият ва рушди субъекти қори иҷтимоӣ):

1. Муносибати байни сиёсати иҷтимоии давлат ва мазмуни қори иҷтимоӣ дар ҷамъият.

2. Робитаи байни мақсадҳои рушди иҷтимоӣ ва сатҳи рушди қори иҷтимоӣ (гарчанде ки ин мақсадҳо дар ҳуҷҷатҳои бунёди ифода ёфтаанд, дар асарҳои назариячиён ва қоршиносонон хеле норавшан аст, вале таҳлили фаъолияти ҳадамоти иҷтимоӣ ба мо имкон медиҳад, ки ба ҳуҷҷае оем, ки чунин рушд нигаронида шудааст, аз ҷумла тағйири муайяни афзалиятҳо дар фаъолияти хизматрасонии иҷтимоӣ, ки пеш аз ҳама аз фаъолияти кумак расонидан ба пиронсолон ва маъҷубон оғоз ёфта, дар вақтҳои охир тавваҷуҳ ба қўдакони наврасони овора, оилаҳо дар қўдакони бепарастор рағона қарда шудааст.

3. Вобастагии самаранокии ҳифзи иҷтимоӣ аз муқамаллии сохтори тартиботи мақомоти идорақунӣ ва фаъолияти он.

4. Вобаста будани самарани ҳифзи иҷтимоӣ ба самти иҷтимоии шуур ва фаъолияти кадрҳои мақомоти давлатӣ.

Гуруҳи дуҷуми шаклҳои қори иҷтимоӣ (намудҳои муоширати байни субъектҳо ва объектҳои қори иҷтимоӣ):

Манфиати умумии қорқанди иҷтимоӣ ва муштарӣ ба натиҷаҳои мушаххаси ҳамқорнии онҳо (қарду субъект бояд дар ҳалли мушкилот фаъол бошанд);

- Қорояи салоҳият ва уҳдадорҳои мутақассиси қори иҷтимоӣ;
- Қорояи қарақай умумии инқишофи мутаққаси қори ҷамъиятӣ.

Худ аз худ дониши назариявии намунаҳо истифодаи мунтазамми онҳоро дар амалияи ҳаррӯзаи мутахассисони соҳаи иҷтимоӣ кафолат намедихад. Намунаҳо танҳо баъзе дастурҳое мебошанд, ки мутахассиси кори иҷтимоӣ бояд донанд.

Кори иҷтимоӣ ҳамчун як фанни таълимӣ муаррифии танзимшуда бо ҳадафҳои таълимии назария ва амалияи асосии кори иҷтимоӣ нисбат ба самти муассисаи таълимӣ мебошад.

Вазифаҳои фанҳои таълимӣ аз он иборат аст, ки донишҳои аз ҷониби илм ба даст омада ба донишҷӯён дар шакли қобили қабул ва дастрас пешниҳод гардад.

Ба андешаи мо дар сохтори донишгоҳҳо омодаسازیи ҷавонон ба кори иҷтимоӣ ва иҷтимоишавии онҳо ба шакли берунии низоми таълим дар 3 сатҳ, аз ҷумла 11 қисмати мустақил ҷудо гардад (масалан, шиносӣ бо таҷрибаи ватанӣ ва хориҷӣ, омӯзиш ва таҳлили ҳуҷҷатҳои меъёрӣ, таҳлили барномаҳои гуногун. Вазъиятҳои иҷтимоӣ, таҷрибаомӯзӣ дар хизматрасонии иҷтимоӣ, рушди худ ва ғ.) чараёни иҷтимоишавии онҳоро ба маротиб метезонад.

Омӯзиши иҷтимоӣ ба принципҳои инсондӯстӣ, таҳаммулпазирӣ ва самти амалӣ асос ёфта бошад.

Дар сохтори фанҳои тахассусӣ, ки барои омодаسازیи мутахассисони соҳаи кори иҷтимоӣ таълим дода мешаванд, самтҳои таълимие мавқеи калидӣ доранд, ки ба ташаккули дониш, малака ва қобилиятҳои касбии донишҷӯён таъсири бевосита мерасонанд. Ин самтҳо дорои хусусияти ҳамгирӣ буда, афкор, ҷаҳонбинӣ ва малакаҳои амалии мутахассиси ояндаро ташаккул медиҳанд. Ба ин самтҳо, пеш аз ҳама, гурӯҳҳои зерин дохил мешаванд:

1. Фанҳои умумӣ,
2. Фанҳои гуманитарӣ,
3. Фанҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ,

4. Математикаи умумӣ ва табиатшиносӣ,

5. Фанҳои умумии касбӣ,

6. Фанҳои тахассусӣ.

Дар доираи фанҳои тахассусӣ, донишҷӯён самтҳои зеринро меомӯзанд, ки асоси назариявӣ ва амалии касби кори иҷтимоиро ташкил медиҳанд:

- Таърихи назария ва технологияҳои кори иҷтимоӣ – фанест, ки донишҷӯро бо пайдоиш, эволютсия ва моделҳои илмии кори иҷтимоӣ шинос мекунад;

- Асосҳои иқтисодӣ ва ҳуқуқи кори иҷтимоӣ – ба омӯзиши қонунгузорӣ, политэкономия ва механизмҳои ҳифзи иҷтимоӣ равона шудааст;

- Тарҳрезӣ, пешгӯӣ ва моделсозӣ дар кори иҷтимоӣ – қобилияти таҳлили вазъиятҳо, қабули қарорҳо ва тарҳрезии барномаҳои социалиро ташаккул медиҳад;

- Методикаи таҳқиқот дар кори иҷтимоӣ – донишҷӯро бо усулҳои ҷамъоварӣ, таҳлил ва коркарди маълумот дар фаъолияти иҷтимоӣ мучаҳҳаз месозад;

- Ташкил, идоракунии ва маъмурият дар кори иҷтимоӣ – малакаҳои идоракунии хизматрасониҳои иҷтимоӣ ва кор бо гурӯҳҳои мақсаднокро инкишоф медиҳад;

- Сиёсати иҷтимоӣ – механизми танзими иҷтимоӣ, нақши давлат ва институтҳои иҷтимоиро мефаҳмонад;

- Шуғл – ба омӯзиши бозори меҳнат, роҳҳои дастгирии қишрҳои осебпазир ва механизми рушди шуғл равона мебошад.

Омӯзиши ин фанҳо ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки моҳияти равандҳои иҷтимоӣ, иқтисодии касбии худро ва роҳҳои ҳалли мушкилоти иҷтимоиро дар сатҳи назариявӣ ва амалӣ амиқтар дарк намоянд. Ин гурӯҳи фанҳо, ҳамчун пояи таҳқиқотӣ ва амалии тахассус, нақши муҳимро

дар ташаккули мутахассисони рақобатпазир ва дорои масъулияти иҷтимоӣ бозӣ мекунад.

Барои ҳалли бомуваффақияти як қатор масъалаҳои амалӣ дар раванди таълими донишгоҳҳо тавсеа додани мафҳуми фаъолсозӣ, аз ҷумла, тавсифи иштироқи он механизмҳои психологие, ки идрокро ҳамчун фаъолият ташаккул медиҳанд, тавсия дода мешавад. Ин механизмҳо мураккаб ва гуногун мебошанд. Онҳо равандҳои маърифатӣ, ҳолати эҳсосӣ-ихтиёрӣ, хусусиятҳои амалии системаи марказии асаб ва як қатор омилҳои дигарро дар бар мегиранд. Дар байни ин механизмҳо каналҳои дохилкунии иттилоот ва махсусан, фарогирии он, суръати амалиёти руҳӣ, ҳамчун хотираи фаврӣ, суръати интиқоли иттилоот ба хотираи дарозмуддат, устувории диққат, тамаркузи он, мавқеи махсус доранд. Воқеан, маҳз сифатан ва миқдоран такмил додани хусусиятҳои қорӣ ин механизмҳо, барои тақвияти минбаъдаи фаъолияти маърифати донишҷӯён замина мегузоранд.

То ба имрӯз масъалаи баланд бардоштани дараҷаи фаъолиятнокии ҷараёни таълим дар якҷанд самт баррасӣ шудааст. Ҳамин тавр, баъзе қоршиносон қисман, ҳалли ин масъаларо дар эҷоди робитаҳои қавитар ва муассир бо маводи қаблан омӯхташуда, дигарон онро тавассути эҷоди як низоми муайяни масъалаҳо ҳал карданд ва сеюмин тавассути ташкили муносибатҳои дуруст байни қори гурӯҳӣ ва инфиродӣ диданд.

Ин ва бисёр дигар самтҳои ҳалли ин мушкил сазовори тавачҷуҳи махсус ва истифодаи васеи амалӣ мебошанд. Аммо, масъалаи алоқамандии байнисоҳавӣ ҳамчун омиле, ки ба баланд шудани сатҳи фаъолнокии маърифатӣ мусоидат мекунад, қушода аст.

Нақши иҷтимоишавӣ дар баланд бардоштани фаъолияти маърифатии донишҷӯён аз он иборат аст, ки ҳангоми омӯзиши донишҷӯ, омӯхтани фанҳои давраи равонӣ ва педагогӣ, психологияи умумии таълимӣ,

педагогика, методикаи таълим, инчунин як қатор фанҳои махсус ва иҷтимоӣ зарур мебошад.

Одатан, донишҷӯёне, ки дар донишгоҳҳо таҳсил мекунанд, ба омӯзиши фанҳои махсус тавачҷуҳи амиқ доранд. Ҳамзамон, дар байни онҳо чунин ақидае вучуд дорад, ки тибқи он фанҳои психологӣ ва педагогӣ он қадар аҳамият надоранд, ки ин ақида боиси паст рафтани тавачҷуҳ ба омӯзиши ин фанҳо ва дар натиҷа якбора паст шудани фаъолияти маърифатии донишҷӯён мегардад.

Албатта, ин ба норасоҳои методологӣ, набудани воситаҳои аёни зарурӣ, мураккабии хондани мавод алоқаманд аст, ки дарки он барои донишомӯзони бетачриба душвор аст. Аммо сабаби асосии ин ҳолат, ба фикри мо, ба ҳар ҳол нодуруст фаҳмидани арзиш ва аҳамияти таҳсил дар донишгоҳ мебошад.

Маълум аст, ки арзиши маълумоти гирифташуда мустақиман ба эҳтимоли ноил шудан ба ҳадафи фаъолият пас аз гирифтани маълумот мутаносиб аст. Ба ибораи дигар, самаранокии азхудкунии маводи мушаххас аз арзиши амалии он вобаста аст. Ин мавқеъ ба принципҳои асосии психология комилан мувофиқ аст, ки мувофиқи он манбаи ҳама гуна фаъолияти шахсият (аз ҷумла фаъолияти маърифатӣ) талаботи шахс мебошад. Аммо, эҳтиёҷот танҳо ба воситаи низоми мураккаби ангезаҳо амалӣ ва дарк мегарданд, ки тавассути онҳо коркард мешаванд ва қонеъ гардонидани онҳо ба шароити воқеии ҷаҳон вобаста аст.

Бо назардошти хусусиятҳои амалӣ шинохти фаъол имкон медиҳад, ки на танҳо раванди таълим пурзӯр карда шавад, балки таъсири манфии омили вақтро ба дониш, забон ва малақаҳои забонӣ низ коҳиш диҳад. Ба баланд бардоштани сатҳи фаъолиятнокии маърифатӣ дар ҷараёни таълим танҳо тавассути ба роҳ мондани робитаҳои таълимӣ ноил шудан мумкин аст. Ба роҳ мондани ин гуна робитаҳо имкон медиҳад, ки тавачҷуҳи

донишчӯён ба азхудкунии фанҳо, ҳавасмандӣ ба омӯзиш ба эътидол оварда шуда, ҳамин тариқ сатҳи маърифати онҳо баланд бардошта шавад.

Дар чараёни таълим ин андешаро бо ҳар роҳ таъкид кардан лозим аст, то донишчӯён аҳамияти омӯзиши фанҳоро фаҳманд, ки бидуни дониستاني он азхудкардани дониш имконнопазир аст.

Таъсири таълими фанҳо фаъолияти маърифатиро зиёд мекунад. Шартҳои асосии муваффақияти кор эътироф намудани он аст, ки қонунҳои педагогии омӯхташаванда баъдтар, ҳангоми омӯзиши дигар фанҳои таълимӣ истифода хоҳанд шуд.

Ҳангоми омӯзиш чунин як раванди педагогӣ ба монанди хотира ба таври возеҳ тасаввур кардан лозим аст, ки дониستاني қонунҳои ин падидаи педагогӣ ба мо имкон медиҳад, то раванди ворид кардани воҳидҳои нави муттаҳидсозӣ ва фаъолсозии онҳоро боз ҳам самараноктар созем.

Бояд гуфт, ки қанбаи дигари таъсири фаъолкунандаи донишчӯёнро ба назар нагирифта ғайриимкон аст. Ҳамаи мо медонем, ки раванди таълим як раванди мураккаб ва бисёрҷанбаест, ки ба фарогирии иттилоот аз ҷониби донишчӯ дар шакли маводи таълимӣ нигаронида шудааст. Дар ташкил ва бо суръат пешниҳод намудани ин мавод мафкураи концептуалии омӯзгор фаъолона иштирок мекунад. Чараёни азхудкунии маводи таълимӣ хусусияти эҷодкорона дорад. Қорқарди аввалияи маълумоти воридшаванда дар узвҳои ҳассос оғоз ёфта, аз рӯйи хусусиятҳои онҳо, аз қабилӣ ҳаҷми дарк, самти фаъолияти педагогӣ ва ғайра муайян карда мешаванд. Ташкили дурусти ин раванд аз бисёр ҷиҳатҳо аз донише вобаста аст, ки худ донишчӯ дар раванди омӯзиш гирифтааст. Истифодаи захираҳои калоне, ки дар ин соҳа мавҷуданд, метавонанд фаъолияти маърифатиро ба таври назаррас баланд бардоранд.

Самаранокии маводи омӯзишӣ аз он вобаста аст, ки ин тафовутҳо дар чараёни таълим чӣ тавр ба эътибор гирифта мешаванд. Дар ҳақиқат,

фаъолияти одаме, ки хотираи рамзии ҳукмрон дорад, аз фаъолияти одаме, ки хотираи ҳукмрон надорад дорад, хеле фарқ мекунад.

Тавре ки шумо мебинед, масъалаи муайянсозии дараҷаи иҷтимоишавии донишҷӯён ва баланд бардоштани сатҳи маърифати онҳо як қатор мушкилотро ба миён меорад. Мушкилоти зикршуда набояд монеа дар рушди иҷтимоишавии донишҷӯён бошанд ва ба ҷустуҷӯи минбаъдаи василаҳои фаъолгардонии маърифати донишҷӯён мусоидат кунанд.

Иҷтимоишавии ҷавонон дар муассисаҳои таълимӣ чӣ гуна ба роҳ монда мешавад?

Вазифаи асосии ҳайати омӯзгорон фароҳам овардани шароит барои ташаккулу ва рушди бомуваффақияти ҳамаҷонибаи шахсияти ҷавон ё донишҷӯ мебошад. Ин тарбияи ахлоқию ҳуқуқӣ, инкишоф додани шаклҳои мусбати фаъолияти ҷамъиятӣ, ҳавасмандгардонӣ ба иштирок дар ҳаёти ҷамъиятии муассисаи таълимӣ мебошад.

Масъулияти асосӣ барои иҷтимоишавии ҷавонон дар муассисаҳои таълимӣ ба зиммаи муаллимон ва маъмурият гузошта мешавад. Муаллимонро зарур аст, ки раванди таълимро фардӣ кунанд, усули муосири таълим, технологияи иттилоотиро истифода бурда, усули таълимро такмил диҳанд, дастовардҳои навтарини пешрафти илмию техникро дар соҳаи худ ва тамоилҳои умумии иқтисодӣ назорат кунанд.

Ба худидоракунии фаъолна чалб намудани ҷавонони навкор ва бо кумаки онҳо гузаронидани чорабиниҳои фарҳангӣ ва варзишӣ имкон медиҳад, ки ҷавонони донишҷӯ ба ҳаёти ҷамъиятии муассисаи таълимӣ шавқу ҳавас пайдо кунанд ва раванди мутобиқшавиро ба раванди таълиму зиндагӣ тезонад.

Мавҷуд набудани низоми ҳамаҷонибаи иҷтимоӣ метавонад боиси ғайриҷамъиятӣ гаштани донишҷӯ шавад, аз ҷумла рафтори харобиовар (чанҷолҳо, дарсгурезӣ, кори паст), эътимод надоштан ба қобилияти худ, майл надоштан ба рушд гардад.

Солҳои донишҷӯӣ аз муҳимтарин марҳилаҳои иҷтимоӣ дар ҳаёти инсон ба ҳисоб мераванд. Маҳз дар ин давра шахс ба муҳите ворид мегардад, ки аз ҷиҳати иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва ташкилӣ аз мактаб ба кулӣ фарқ мекунад. Муносибатҳо бо устодон, ҳамкурсҳо, низоми таълимӣ, меъёрҳо ва интизом талаб мекунанд, ки донишҷӯ ба сатҳи дигар — сатҳи масъулияти баландтар ва мустақилияти фикрӣ — расад. Он чизе ки дар мактаб ҳамчун вазифаи рутин қабул мешуд, дар донишгоҳ ба талаботи мустақили омӯختан, кор бо манбаъҳои илмӣ ва қабилити таҳлил табдил меёбад.

Фарқи асосии таълим дар мактаб ва донишгоҳ дар он аст, ки низоми лексияҳо ва семинарҳо донишҷӯро водор месозанд, ки ба омӯзиши мустақилона таъя кунад. Кор бо адабиёти илмӣ, ҷустуҷӯи иттилоот дар манбаъҳои гуногун ва зарурати таҳлил ва хулосабарорӣ ба унсурҳои асосии раванди таълим табдил меёбанд. Ин усули таълим на танҳо донишҳои назариявиро густариш медиҳад, балки асоси ташаккули малакаҳои касбӣ ва иҷтимоиро низ фароҳам меорад.

Бо вучуди ин, раванди мутобиқшавӣ ба муҳити донишгоҳӣ осон нест. Аксари донишҷӯёни соли аввал ба дастгирии бештар ниёз доранд, зеро онҳо бояд дар муддати кӯтоҳ тарзи нави таҳсил, услуби навишт ва тафаккури илмиро аз худ кунанд. Суръати мутобиқшавӣ пеш аз ҳама аз хусусиятҳои инфиродии донишҷӯ вобаста аст: бархе ба осонӣ робитаҳои иҷтимоиро барқарор мекунанд ва бо муҳит созгор мешаванд, дигарон бошанд, ба роҳнамоии бештар ва вақти иловагӣ ниёз доранд.

Бо дарки ҳамин ҳолат, бисёр муассисаҳои таҳсилоти олии барномаҳои махсуси дастгирӣ ва мутобиқсозиро амалӣ мекунанд. Чунин чорабиниҳо — аз қабилӣ семинарҳои шиносӣ, гурӯҳҳои муколама, вохӯриҳои методӣ ва курсҳои «Муқаддима ба ихтисос» — барои он тарҳрезӣ шудаанд, ки донишҷӯёнро ба муҳити нави таълимӣ ворид созанд ва гузаришро аз мактаб ба донишгоҳ осон намоянд. Ин тадбирҳо на танҳо барои кам

кардани стресс ва ноамнии рӯҳии донишҷӯён хизмат мекунанд, балки заминаи устувори ташаккули малакаҳои иҷтимоӣ, худназоратӣ ва масъулияти касбиро низ фароҳам меоранд.

Афзалиятҳои таҳсил дар муассисаи таълимӣ барои ҷавони донишҷӯ чӣ буда метавонад? ДОС КДАМ ҶТ ба иҷтимоишавии донишҷӯён диққати калон медиҳад. Омӯзгорони ботаҷриба медонанд, ки чӣ тавр ба ҳар як донишҷӯ муносибати инфиродӣ барқарор кунанд, то ба онҳо барои пурра дарк намудани қудрату тавоноии худ кумак расонанд, зеро иҷтимоишавӣ дар самтҳои гуногун сурат мегирад.

Раванди таълим.

Дар Донишкадаҳои олиии сохтори КДАМ ҶТ барои донишҷӯён шароити мусоид ва муфиди таълим фароҳам оварда шудааст. Мазмуни барномаи таълимӣ ба он равона мебошад, ки донишҷӯ дар ихтисоси интихобкардааш на танҳо донишҳои назариявӣ, балки маҷмӯи малакаҳои амалӣ, касбӣ ва иҷтимоии заруриро ба даст оварад. Ихтисосҳои пешниҳодшуда бештар ба талаботи бозори меҳнат мутобиқ буда, барои хатмкунандагон имкониятҳои воқеии шуғли устувор ва рушди минбаъдаи касбӣ фароҳам месозанд.

Яке аз хусусиятҳои муҳим ва фарқкунандаи таълим дар ин муассиса имкони омӯзиши ду ихтисос ҳамзамон мебошад. Ин модел ба донишҷӯ имкон медиҳад, ки доираи имкониятҳои касбии худро васеъ кунад ва дар муҳити рақобатпазир бартарии иловагӣ пайдо намояд. Омӯзиши амиқи забони хориҷӣ низ ҳамчун ҷузъи ҳатмии барнома амал мекунад, ки ба донишҷӯён барои идомаи таҳсил ё эътирофи ҳуҷҷатҳои таҳсилот дар кишварҳои хориҷӣ заминаи воқеӣ фароҳам меорад. Дипломи муассиса бо шаҳодатномаи иловагӣ тасдиқ мегардад, ки дар равандҳои байналмилалӣ академӣ аҳамияти хоса дорад.

Таҷрибаи амалии донишҷӯён низ аз дигар ҷузъҳои муҳими раванди таълим аст. Аксар донишҷӯён дар солҳои охири таҳсил ба фаъолияти

меҳнатӣ ҷалб мешаванд, ки ин ба ташаккули малакаҳои касбӣ, қобилияти қабули қарорҳои мустақилона ва дарки таъсири иҷтимоии касб саҳми назаррас мегузорад. Истифодаи низоми ҳавасмандгардонии дохилӣ имконият медиҳад, ки донишҷӯён ба фаъолиятҳои таълимӣ ва касбӣ бо масъулияти ангезаи бештар муносибат кунанд. Ин низом, дар навбати худ, раванди иҷтимоишавии онҳоро суръат мебахшад ва ҳамгирии онҳо ба муҳити касбӣ ва иҷтимоиро мустаҳкам мегардонад.

Фаъолияти илмӣ.

Дар назди донишкада ҷамъияти илмии донишҷӯён фаъолият мекунад, ки ҳамчун платформаи рушди фикрии мустақил, таҳқиқоти илмӣ ва ташаббусҳои эҷодӣ хизмат менамояд. Ин ҷамъият ба донишҷӯён имконият медиҳад, ки:

- дар таҳқиқоти мустақилона иштирок кунанд;
- дар конференсияҳои илмӣ — аз сатҳи донишгоҳӣ то байналмилалӣ — ҳузур ёбанд;
- мақолаҳои илмӣ таҳия ва нашр намоянд;
- дар озмунҳои ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ ширкат варзанд.

Чунин фаъолиятҳо ба донишҷӯён на танҳо малакаҳои таҳқиқотӣ (ҷамъоварӣ, таҳлил ва коркарди иттилоот), балки қобилияти тафаккури системавӣ, таҳлили интиқодӣ ва муносибати илмӣ ба воқеиятро меомӯзанд. Донишҷӯ тадриҷан мефаҳмад, ки таҳқиқоти илмӣ ҷузъи муҳими фаъолияти касбӣ мебошад ва маҳз тавассути он метавонад ба рушди соҳаи худ ва ҷомеа саҳм гузорад.

Қобилияти ворид кардани натиҷаҳои таҳқиқот ба амал — хоҳ дар раванди таълим, хоҳ дар фаъолияти касбӣ — барои донишҷӯ мақоми иҷтимоӣ ва касбии устувортар фароҳам меорад. Аз ин рӯ, фаъолияти илмӣ на танҳо як ҷанбаи иловагӣ, балки ҷузъи ҷудонашавандаи раванди иҷтимоишавии донишҷӯён мебошад, ки ба ташаккули шахсияти касбӣ, худшиносии илмӣ ва иҷтимоии онҳо таъсири амиқ мерасонад.

Шурои донишчӯён.

Ҳар як донишчӯ метавонад ба Шурои донишчӯён муроҷиат кунад, зеро онҳо ҳамеша гӯш мекунад ва кумак мерасонанд. Шуро бо масъалаҳои тарбиявӣ ва иҷтимоӣ машғул шуда, чорабиниҳои варзишию маданӣ мегузаронад, ба амалӣ гардидани ташаббусҳои шавқовар ёрӣ мерасонад. Худидоракуни муҳимтарин хусусияти иҷтимоии донишчӯён мебошад.

Иттиҳодияҳои эҷодӣ. Фаъолияти эҷодӣ бо одамони ҳамфикр як роҳи олии мутобиқ шудан аст. Дар донишкада гурӯҳҳои эҷодӣ амал мекунад, ки одамони боистеъдод ва фаъолро муттаҳид менамоянд. Худи донишчӯён чорабиниҳои фарҳангӣ ташкил мекунад, ки ба донишчӯёни гурӯҳҳои гуногун имкон медиҳанд, то бо ҳамдигар шинос шаванд ва дӯстӣ пайдо кунанд. МЗ (Маҳфили зарифон) хеле маъмул аст. Маҳфили омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ интизори онҳое аст, ки мехоҳанд забон омӯзанд. Дар маҳфилҳои рақсӣ ва дигар иттиҳодияҳои эҷодӣ нишастҳои шавқовар доир мегарданд.

Бахшҳои варзишӣ.

Сифати ҳатмии инсонӣ муосир ин майл доштан ба тарзи ҳаёти солим мебошад, ки бе варзиш ғайриимкон аст. Маҳфилҳои варзишии ҷавонон корро танзим мекунад. Дар ин ҷо бахшҳои-футбол, волейбол, теннисӣ рӯйи миз ва ғайра мавҷуданд. Чорабиниҳои гуногуни спортӣ зуд-зуд гузаронида мешаванд, ки шумораи зиёди ҷавононро ба худ ҷалб мекунад.

Усули гуногуни иҷтимоикунонии донишчӯён ба мо имкон медиҳанд, ки мутахассисони рақобатпазир тарбия намоем.

2.2. Таҳияи амсилаи иҷтимоишавии донишчӯён дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ

Иҷтимоикунонӣ ва ташаккули донишчӯён дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар раванди таълим ташкили амсилаи муайянро пешбинӣ менамояд. Амсиларо ҳамчун тартиби аломатҳои дар шуур таҷассумшуда

ва дар воқеият татбиқгардида, ки муҳимтарин хусусиятҳои амсиларо бозтоб мекунад, фаҳмидан зарур аст.

«Амсила ҳамчун воситаи илмӣ таҳлил имконият медиҳад, ки ҷанбаи педагогии масъала ба таври стандартизатсияшуда бозсозӣ гардад ва маълумоти таҷрибавӣ дар доираи як низоми воҳид таҳлил карда шавад» [30]. Бо ин тарз, амсила танҳо шакли методологии тадқиқот нест, балки ҳамчун асбоби ташаккули идроки илмӣ амал мекунад, ки равандҳои мураккаби педагогиро ба таври возеҳ, фаҳмо ва муқоисашаванда нишон медиҳад.

Дар ин таҳқиқот амсилаи сохторию амалӣ истифода шудааст, ки хусусиятҳои зеринро дар бар мегирад:

а) маҷмӯи сифатҳои асосии ҷузъҳо ва робитаҳои мутақобилаи онҳо, ки сохтори умумии раванди омӯзишро муайян мекунад;

б) муносибатҳои сохторӣ ва вазифавии унсурҳои асосӣ, ки ҳамкориҳои омӯзгор ва донишҷӯро ҳамчун субъектҳои ғайбӣ ва соҳибтаҷриба дар раванди таълим тавсиф менамояд.

Ин амсила дар асоси фаҳмиши маҷмӯи идроки фарҳангӣ бунёд ёфтааст, ки дар он тавозуни миёни шахс ва муҳити иҷтимоӣ ҳамчун шартҳои асосии рушди маърифатӣ ва иҷтимоӣ риоя мегардад. Дар доираи чунин фаҳмиш, мафҳуми «иҷтимоишавии донишҷӯ» ҳамчун раванди ҳамгироии шахс ба муҳити таълимӣ ва касбӣ дарк карда мешавад. Ин раванд бо рушди мустақилият, қобилияти интихоби огоҳона ва масъулияти шахсӣ зич алоқаманд аст. Дар натиҷа, унсурҳои субъективӣ ва объективӣ, омилҳои инфиродӣ ва ҷамъиятӣ ба низоми ягонаи пурмазмун табдил меёбанд.

Амсилаи пешниҳодшуда аз якҷанд бахшҳои бо ҳам пайваста иборат мебошад, ки ҳар кадом ҷанбаи муҳими раванди иҷтимоишавиро инъикос мекунад.

Бахши ҳадафӣ.

донишчӯёнро дар муҳити таҳсилоти олии касбӣ таъмин менамоянд. Ин тамоилот на танҳо як арзиш, балки низоми методологии равандҳои таълимӣ ва тарбиявиро муайян мекунад. Онҳо бар маҷмӯи равишҳои назариявии муосир — системавӣю фаъолиятӣ, ба шахс нигаронидашуда, аксиологӣ, иртиботӣ ва салоҳиятнокӣ — таъя менамоянд, ки ҳар кадоми онҳо барои инкишофи шахсият ва иҷтимоишавии босифати донишчӯён аҳамияти низомӣ доранд.

1. Моҳияти инсондӯстӣ ҳамчун асоси методологӣ

Инсондӯстӣ (гуманизм) дар методология ҳамчун принсипи асосии муносибати педагогӣ амал мекунад, ки инсонро ҳамчун арзиши оӣ, субъекти фаъоли фаъолияти маърифатӣ ва иҷтимоӣ эътироф менамояд. Мояи чараёни иҷтимоишавӣ дар ҳамин тасаввур аст: донишчӯ на чун объекти таъсир, балки ҳамчун шахси соҳибхитӣёр, дорои эҳсос, арзиш, ҳадаф ва қобилияти интихоби мустақилона дида мешавад.

Инсондӯстӣ ба чанд қанба мусоидат мекунад:

- ташаккули ахлоқи ботинӣ ва ҳисси масъулияти иҷтимоӣ;
- инкишофи қобилияти ҳамкорӣ, мулоқот ва ҳамёриҳо;
- эҳтироми ҳуқуқ, шаъну эътибори шахсӣ ва озодии зеҳнӣ;
- тавоно сохтани донишчӯ барои дарёфти мавқеи худ дар ҷомеа ва амал ба манфиати умум.

Ин равиш дар амал муносибатҳои инсонӣ–педагогиро ба сатҳи баланд мебарад, зеро омӯзгор доимо вазифадор аст, ки имкониятҳои шахсии донишчӯро дастгирӣ кунад ва ба рушди он равона созад.

2. Нақши равишҳои методологӣ дар таҳкими иҷтимоишавӣ

Методологияи таҳқиқ ба маҷмӯи равишҳои муосир таъя мекунад, ки ҳар яке равандҳои иҷтимоишавиро ба таври мушаххас танзим менамояд.

– Равиши системавӣю фаъолиятӣ

Донишчӯ ҳамчун субъекти фаъол дарк мегардад, ки тавассути фаъолият (омӯзиш, амалия, таҳқиқ) ба таҷрибаи иҷтимоӣ ворид мешавад.

Ин равиш робитаҳои байни ҳадаф, муҳит, раванди омӯзиш ва натиҷаи иҷтимоӣ-кадриро тавзеҳ медиҳад.

– Равиши ба шахс нигаронидашуда

Дар марказ — шахсият, эҳтиёҷ, қобилият, имконият ва шахсияти инфиродии донишҷӯ. Омӯзгор вазифадор аст, ки раванди таълимиро мутобиқи хусусиятҳои ҷисмонӣ, психологӣ ва иҷтимоии донишҷӯ созмон диҳад. Ин равиш худшиносӣ ва худтакмилдиҳиро тақвият медиҳад.

– Равиши аксиологӣ

Ин равиш низоми арзишҳои маънавӣ ва иҷтимоиро ташаккул медиҳад:

- ватандӯстӣ,
- масъулият,
- адолат,
- эҳтироми қонун,
- фарҳанги муошират.

Донишҷӯ на танҳо дониш меомӯзад, балки арзишҳои меомӯзад, ки ӯро ба субъекти масъули ҷомеа табдил медиҳанд.

– Равиши иртиботӣ (коммуникативӣ)

Муоширати самаранок, ҳамкорӣ, ҳамдигарфаҳмӣ ва мубодилаи таҷриба шартҳои асосии иҷтимоишавӣ мебошанд. Донишҷӯ дар муҳити таълимӣ робитаҳои иҷтимоӣ барқарор мекунад, тавассути гуфтугӯ фикри худро баён мекунад ва малакаҳои дастаҷамъиро рушд медиҳад.

– Равиши салоҳиятноки

Салоҳият танҳо дониш нест; он:

- қобилияти татбиқи дониш,
- таҷриба,
- арзишҳо
- малакаҳои амалӣ дар вазъиятҳои воқеӣ.

Ин равиш донишчӯро барои зиндагӣ ва фаъолияти касбӣ омода месозад, на танҳо барои азхуд кардани маводи назариявӣ.

3. Ҷабҳаҳои иҷтимоишавии донишчӯён

Иҷтимоишавии мазкур тамомияти унсурҳои иҷтимоӣ, маънавӣ ва касбии шахсиятро дар бар мегирад. Он бар принсипи ҳамгироӣ ва тамомияти фаъолиятҳои маърифатӣ, арзишӣ ва амалӣ асос ёфтааст. Дар ин шакл:

- раванди тарбия воситаи ташаккули худшиносӣ,
- раванди омӯзиш воситаи рушди худмуайянкунӣ,
- воситаи худтакмилдиҳист.

Дар ин раванд, арзишҳои миллӣ, таҷрибаи таърихӣ ва фарҳанги анъанавии тоҷикон ҳамчун манбаи устувори шаклгирии худшиносии иҷтимоӣ амал мекунанд. Иҷтимоишавии мазкур ба он равона шудааст, ки донишчӯ ҳамчун шахси дорои арзиш, масъулият ва қобилияти амали созанда ба ҷомеа ворид гардад.

Равиши системавӣ фаъолиятӣ (А. Г. Асмолов [2], А. А. Бодалев [26], Л. С. Божович [28], Л. В. Виготский [36], А. Н. Леонтев [114] ва дигарон) «яке аз пояҳои назариявии асосии ин тадқиқот мебошад. Мувофиқи ин равиш, системаҳои педагогӣ дар асоси принсипҳои умумият, пайдарҳамӣ, марҳилавият ва ҳамбастагии дохилӣ амал мекунанд. Таълим ва тарбия як низоми ягона мебошанд, ки унсурҳои он дар ҳамбастагии диалектикӣ рушд мекунанд ва ба якдигар таъсир мерасонанд» [167, с. 112]. Аз ин нигоҳ, ҳар гуна тағйир дар як зинаи низом ба тағйири тамоми низом меорад.

«Раванди иҷтимоишавӣ хусусияти марҳилавӣ дошта, азхудкунии пайдарпайи нақшо ва таҷрибаи иҷтимоиро дар бар мегирад» [144, с. 22]. «Дар шароити таълими муосир донишчӯ ҳамчун субъекти фаъол баромад намуда, дар ташкили раванди таълим нақши муҳим мебозад» [90, с. 3]. «Ин раванд тавассути пайдарҳамии зинаҳо — идрок, арзёбӣ, амал, таҷриба, худшиносӣ — татбиқ мегардад, ки ҳар кадоми онҳо бо зинаҳои қаблӣ ва

баъдӣ робитаи табиӣ доранд. Хамин тавр, фаъолияти таълимӣ воситаи асосии воридшавии шахс ба муҳити иҷтимоӣ ва азхудкунии таҷрибаи ҷамъиятӣ мебошад» [143, с. 18].

Равиши ба шахс нигаронидашуда

«Равиши ба шахс нигаронидашуда, ки дар таҳқиқоти Б. Г. Ананев [6], О. С. Газман [44], А. Н. Леонтев [114], В. В. Сериков [178], С. Т. Шатский [205], Н. Е. Шуркова» [211] ва дигарон инкишоф ёфтаанд, шахсиятро ҳамчун арзиши оӣ, ҳадаф ва маркази тамоми фаъолияти педагогӣ муаррифӣ мекунад. Ин равиш таълимро равандест мекунад, ки дар он шахсият бо эҳтиёҷ, қобилият, таҷриба ва арзишҳои худ фаъолона иштирок мекунад.

Мувофиқи ин равиш:

- омӯзгор на танҳо манбаи дониш, балки ташкилдиҳанда, роҳнамо, мотиватор ва ҳамкор аст;

- донишчӯ бошад, қабулқунандаи пасив нест, балки ҳаммуаллифи раванди маърифатӣ, иштирокчии фаъол ва субъекти ташаккули таҷрибаи инфиродӣ мебошад.

Ин равиш ба рушди инфиродӣ, худифодакунӣ, худназорат ва худмуайянкунӣ равона буда, донишчӯро қодир месозад, ки ҳадафҳои иҷтимоӣ ва касбии худро дар ҳамбастагӣ бо талаботи ҷомеа муайян кунад.

Мулоҳизаҳои умумии методологӣ

Аз ҳамгирии ин ду равиш як катор хулосаҳои методологӣ бармеоянд, ки барои фаҳмиши моҳияти иҷтимоишавӣ аҳамияти калидӣ доранд:

1. Самтгирӣ ба рушди фард

Ин раванд така ба омодагии психологӣ, иҷтимоӣ ва маънавии донишчӯён мекунад, ки дар он малакаҳои муошират, идоракунии эҳсосот, ирода, қобилияти худназорат ва фаъолияти эҷодӣ ҷузъи муҳими рушди иҷтимоӣ мебошанд. Фаъолиятҳои эҷодӣ, таҳлилӣ, таҳқиқотӣ ва иртиботӣ дар ин марҳила асоси иҷтимоишавии муваффақро ташкил медиҳанд.

2. Эътирофи хислатҳои инфиродӣ ва арзишҳои шахсӣ

Самтгириҳои ҳаётӣ, ангезаҳои дарунӣ, принципҳои ахлоқӣ, хислатҳои маънавӣ ва таҷрибаи шахсӣ ҳамчун пояи ташаккули иҷтимоишавӣ эътироф мегарданд. Ин ҷанба имкон медиҳад, ки ҳар як донишчӯ дар раванди иҷтимоишавӣ роҳ ва воситаи хоси худро пайдо кунад.

3. Муносибати инсонгароёна дар робитаҳои педагогӣ

Таълими инсонгароёна ба баробарӣ, эҳтироми мутақобил, озодии интихоб, муоширати ҳасана ва ҳамкорӣ таъям мекунад. Омӯзгор бо эҷоди фазои дастгиркунанда имконият медиҳад, ки донишчӯ имкони:

- худифодакунӣ,
- эҷод,
- ташаббус,
- иштироки фаъол дар ҳаёти иҷтимоӣ (А. В. Иванов [76, с.54–58], В. А. Караковский [86], В. О. Кутев [106] ва дигарон).

Механизми ботинии иҷтимоишавӣ

Донишчӯён дар раванди таҳсил донишро дар сатҳҳои гуногун азхуд карда, ба он маъно ва арзёбӣ медиҳанд. Самаранокии ин раванд аз он вобаста аст, ки то кадом андоза донишчӯ қодир аст:

- эҳсосот ва рафтори худро идора кунад,
- ҳодисоти иҷтимоиро таҳлил намояд,
- мавқеи шахсии худро муайян кунад,
- арзишҳо ва ангезаҳои худро ба низом дарорад.

Ин ҷараён механизми ташаккули принципҳои ахлоқӣ — ростқавлӣ, масъулият, ҳамдардӣ, эҳсоси қарз, меҳнатдӯстӣ — мегардад ва шахсиятро ҳамчун субъекти пурравақи иҷтимоӣ ба вучуд меорад.

Арзёбии иҷтимоишавӣ

Бо назардошти ин чанбаҳо, арзёбии дараҷаи иҷтимоишавии донишчӯён набояд танҳо ба дониши назариявӣ ё малакаҳои касбӣ маҳдуд гардад. Он бояд чанбаҳои:

- қисмонӣ (фаъолиятнокӣ, нуруи иродавӣ),
- ҳиссӣ (фаҳмиши эҳсосӣ, ҳамдardӣ),
- маънавӣ (арзишҳо, принципҳо, масъулият),
- иҷтимоӣ (муошират, ҳамкорӣ, худифодакунӣ),
- фикрӣ (таҳлил, бозбинӣ, хулосабарорӣ.)

Танҳо дар ин сурат мо метавонем сатҳи воқеии мутобиқшавӣ, рушд ва омодагии шахс ба зиндагӣ ва фаъолияти касбӣ дар ҷомеаи муосирро муайян намоем.

Муносибати аксиологӣ, ки дар қорҳои Б. И. Додонов [63], М. С. Каган [82], Д. А. Леонтев [114], Д. С. Лихачёв [119], Н. Никандров [154] ва дигарон рушд ёфтаанд, арзиши инсонро ҳамчун ҳадафи ниҳоии рушди иҷтимоӣ ва фарҳангӣ дар маркази раванди тарбия қарор медиҳанд. Аз ин дидгоҳ, иҷтимоишавӣ танҳо интиқоли дониш нест, балки тафаккурсозии арзишҳо, ташаккули эътиқод ва хулқу атвори ботинии шахсият мебошад. Маҳз дар доираи ин равиш донишчӯ аз истифодабарандаи дониш ба эҷодкунандаи арзишҳои ахлоқӣ, фарҳангӣ ва иҷтимоӣ табдил меёбад. Ба ибораи дигар, аксиология ба раванди иҷтимоишавӣ мазмуни маънавӣ медиҳад ва онро аз марҳилаи мутобиқшавӣ ба марҳилаи масъулият, ҳамдardӣ ва хулосабарории арзишӣ мебарад.

Муносибати иртиботӣ (муколамавӣ), ки аз ҷониби В. В. Давидов, В. С. Библер ва Е. И. Пасов асоснок шудааст, ба ҳамзистии фарҳангӣ ва муколамаи баробарҳуқуқ ҳамчун механизми аслии иҷтимоишавӣ таъяс мекунад. Дар ин равиш муошират танҳо воситаи омӯзиш нест — шакли зиндагии маънавӣ ва ҳамкориҳои инсонӣ мебошад. Муколама аз донишчӯ қобилияти шундан, эҳтиром ба мавқеи дигарон, таҳлили танқидӣ, ҳамдardӣ, қудрати баҳс ва ташаккули хулосаи мустақилро талаб мекунад.

Ҳамин тавр, таҷрибаи муколамавӣ шахсро ба фаъолияти чамъиятӣ омода карда, ҳамзамон малакаҳои муҳими зиндагӣ — муоширати созанда, масъулият ва қобилияти ҳалли низоъ —ро ташаккул медиҳад.

Муносибати босалоҳият (А. Г. Асмолов [2], В. В. Давидов, Г. К. Селевко [175], А. В. Хуторской [199]) низоми амалии иҷтимоишавиро ташкил медиҳад. Ин равиш ба он равона шудааст, ки донишчӯ дониши назариявиро ба таҷрибаи амалии иҷтимоӣ пайваст намояд. Салоҳият дар ин ҷо маҷмӯи дониш, малака, тафаккур, ҳислатҳои ахлоқӣ ва таҷрибаи инфиродӣ мебошад, ки шахсро барои рафтор ва қарорҳои масъулона омода месозад. Дар доираи ин равиш:

- дониш ба амал табдил меёбад,
- малакаҳо ба таҷрибаи устувор мубаддал мешаванд,
- арзишҳо ба анғезаи дохилии рафтор табдил меёбанд.

Ҳамин тавр, муносибати босалоҳият ҷанбаҳои арзишӣ, рафторӣ ва амалиро ба низоми ягонаи рушди шахсият пайваст мекунад.

Принсипҳои асосии ташаккули иҷтимоишавии донишчӯён

Бо тақя ба равишҳои аксиологӣ, иртиботӣ ва салоҳиятнокӣ ва мувофиқи мантиқи тадқиқоти диссертатсионӣ, принсипҳои зерин ҳамчун заминаи назариявӣ амалии ташаккули иҷтимоишавӣ муайян карда мешаванд:

1. Фароҳам овардани шароити мусоид барои иҷтимоишавӣ

Ин принсип бар он асос ёфтааст, ки рушди шахс дар муҳите имконпазир мегардад, ки дар он ҳамкорӣ, эҷод, озодии фикр, муколамаи фарҳангӣ ва таҷрибаи иҷтимоӣ мавҷуд бошад. Муҳити омӯзишӣ бояд иттилоотӣ, фарҳангӣ ва маънавӣ бошад ва ба донишчӯ имкони дарки нақши худ дар ҷомеа ва рушди масъулияти иҷтимоиро фароҳам оварад.

Муҳим он аст, ки муҳит ҳамчун «мактаби иҷтимоӣ» амал кунад, ки дар он:

- донишчӯ таҷрибаи ҳамкорӣ ба даст меорад,

- фаъолиятҳои фарҳангӣ ва ихтиёрӣ ҳамчун воситаи иҷтимоишавӣ хизмат мекунад,

- арзишҳои ахлоқӣ тариқи амал, на танҳо тариқи омӯзиш ташаккул меёбанд.

2. Принсипи воридсозии фард ба коллектив

Коллектив ҳамчун муҳити иҷтимоӣ-таҷрибавӣ таъсири амиқ ба ташаккули шахсият дорад. Дар он донишҷӯ:

- малакаи кор дар гурӯҳ,
- эҳсоси масъулият,
- қобилияти шунидани дигарон,
- қобилияти раҳбарӣ,
- эҳсоси ҳамбастагӣ ва ҳамдардӣ

ба даст меорад.

Дар ин раванд омӯзгор нақши ҳамоҳангсоз ва роҳбаладро дорад, ки муколама, ҳамкорӣ ва эҳтироми мутақобилро ҳамчун арзиши марказӣ ташвиқ мекунад.

3. Самтгирӣ ба арзишҳои ҳаётӣ ва меъёрҳои иҷтимоӣ

Ин принсип ба ташаккули ҷаҳонбинӣ, худшиносӣ ва масъулияти ахлоқии донишҷӯён равона мебошад. Арзишҳои адолат, ростқавлӣ, меҳнатдӯстӣ, ҳамдардӣ ва ватандӯстӣ дар раванди таълим ва муҳтавои фаннӣ ҳамчун ҷузъи муҳими иҷтимоишавӣ ворид карда мешаванд.

Дар ин ҷо таълим аз интиқоли дониш ба тафаккурсозӣ ва ташаккули ҳулосабарории ахлоқӣ табдил меёбад.

4. Принсипи ҳамгирии талабот ва эҳтиром ба фард

Дар асоси андешаҳои А. С. Макаренко, «муваффақияти таъсири педагогӣ аз тавозуни байни:

- интизоми одилона,
- эҳтироми шахсият

вобаста аст. Талаби аз ҳад зиёд фишор меорад, эҳтироми беинтизом бошад — масъулиятро коҳиш медиҳад. Муносибати муваффақ танҳо дар ҳолати мутаносиб сохтани ин ду омил шакл мегирад.

Омӯзгор бояд талаботро:

- ба имконоти инфиродӣ,
- ба шароити донишҷӯ,
- ба хусусиятҳои психологӣ

мутобиқ созад, то ки эҳсоси эътимод ва масъулияти дӯрониба ба вучуд ояд» [129].

5. Принципи истифодаи вижагиҳои мусбати шахсият ҳамчун пояи тарбия

Ин принцип ба гуманизм ва эътимод ба нерӯҳои созиандаи инсон така мекунад. Ҳар як донишҷӯ дорои нерӯҳои мусбати ботинӣ — эҷодкорӣ, некбинӣ, заҳматдӯстӣ, ирода ва масъулият — мебошад. Раванд бояд ба кушодан, фаъол кардан ва рушд додани ҳамин нерӯҳо равона карда шавад.

Омӯзгор на ба камбудихо, балки ба:

- муваффақиятҳо,
- қобилиятҳои инфиродӣ,
- нерӯҳои эҷодӣ.

Тавре ки Л. С. Выготский ва В. А. Сластенин қайд мекунанд, ин равиш шартӣ ташаккули «ман»-и иҷтимоӣ ва маънавии устувор мебошад.

Ҳамаи панҷ принцип — муҳити мусоид, воридсозӣ ба коллектив, арзишҳо, тавозуни талабот ва эҳтиром, истифодаи нерӯҳои мусбат — низоми ягонаи педагогии иҷтимоишавии донишҷӯёнро ташкил медиҳанд, ки ба ташаккули:

- шахсияти фаъол,
- некбин,
- масъулиятшинос,
- арзишманд,

- омода ба зиндагии мустақил дар ҷомеа.

Дар таҳқиқоти олими шинохтаи тоҷик Ф. Гулмадов махсусан бар он таъкид мешавад, ки: «таъсири педагогӣ бояд ба хислатҳои мусбати шахсияти донишҷӯ асос ёбад. Мувофиқи равиши таҷрибавии ӯ, ҳадафи иҷтимоишавӣ ошкор, инкишоф ва мукамалсозии ҳамин хислатҳо мебошад, на мубориза бо камбудихо. Камбудихо на мушкилоти шахс, балки натиҷаи набудани шароити дурусти рушд мебошанд» [59].

Дар ҷараёни ташаккули иҷтимоишавии донишҷӯён маҷмӯи принципҳои зикршуда барои дақиқ намудани вазифаҳо, муайян кардани таркиб, шакл, усул ва воситаҳои фаъолияти омӯзгор аҳамияти ҳалкунанда доранд. Сифати таълим ва самаранокии раванди иҷтимоишавӣ дар он сурат коҳиш меёбад, ки яке аз ин принципҳо бар дигарон бартарӣ ёбад ё аз назар дур монда шавад. Зеро онҳо дар маҷмӯъ низоми ягонаи педагогӣ-ро ташкил медиҳанд, ки ба рушди ҳамачонибаи иҷтимоии донишҷӯён дар муҳити таҳсилоти олӣ равона мебошад.

Бахши сохтори муҳтавоӣ унсурҳои асосии амсилаи иҷтимоишавии донишҷӯёнро фаро мегирад. Вижагиҳои ин унсурҳо дар заминаи инкишофи ҳиссиёт, кирдор ва шуур арзёбӣ мешаванд. Ҳар як унсури амсила — ангезавию эҳтиётотӣ, отифавӣ, маърифатӣ, иртибототӣ, фаъолиятӣ ва худбаҳодихӣ — ҷузъи ҷудонашавандаи раванди ташаккули иҷтимоишавӣ ба ҳисоб меравад ва дар якҷоягӣ сохтори ботинии шахсияти иҷтимоишудаи донишҷӯро шакл медиҳад.

1. Унсури ангезавию эҳтиётотӣ

Ин унсур маҷмӯи ангезаҳои берунӣ ва дохилии донишҷӯёнро дар бар мегирад ва хоҳиш, ҳадаф ва эҳтиётоти шахсиро муайян мекунад. Принципҳои ахлоқӣ ҷанбаи устувори соҳаи ангезавиро ташкил медиҳанд, зеро онҳо ғояҳо, ормонҳо ва тамоилҳои фаъолияти инсонро нисбат ба ҷаҳони беруна ва ботинӣ ифода менамоянд.

«Ангезаҳо донишчӯёнро водор месозанд, ки принципҳои иҷтимоишавиро дар амал амалӣ кунанд, барои таҳсил, муошират, ҳамкорӣ ва иштирок дар фаъолияти ҷамъиятӣ сабӣ варзанд. Онҳо манбаи аслии фаъолияти иҷтимоӣ буда, бо намудҳои гуногуни фаъолият — таълимӣ, фарҳангӣ, эҷодӣ ва меҳнатӣ — пайванди мустақим доранд» [119]. Аз ин ҷост, ки ангезаи шахсӣ бояд устувор, дохилӣ ва бо ҳадафҳои иҷтимоӣ ва ахлоқӣ ҳамроҳанг бошад.

2. Унсури отифавӣ (ҳиссӣ)

Ин унсур ба ҳолати эҳсосии донишчӯён вобаста буда, хассосият ва таъсирпазирии онҳоро нисбат ба воқеият, муҳити иҷтимоӣ ва арзишҳои ахлоқӣ ифода мекунад. Тавре ки Л. С. Виготский таъкид менамояд: «эҳсос ва отифаҳои шахсӣ волотарин шакли таҷрибаи инсон буда, бо низоми арзишҳои иҷтимоӣ ва ахлоқӣ саҳт пайванд доранд» [36].

Тадқиқоти Б. И. Додонов [63], Е. П. Илин [77], С. И. Маслов [131] ва дигарон нишон медиҳанд, ки эҳсосот зербинои инкишофи фард буда, неруи эҷодиро бедор мекунад, ба қарорҳои ахлоқӣ шакл медиҳад ва ба таҷрибаи маънавӣ таъсири дарозмуддат мерасонад. Ҳодисаҳое, ки дар заминаи эҳсосӣ таҷриба мегарданд, дар хотираи отифавӣ боқӣ монда, ба ҷаҳонбинии донишчӯ таъсири устувор мегузоранд.

Аз ин рӯ, идроки бошуурокаи эҳсосот ва ҳолатҳои рӯҳӣ шартӣ муҳимест барои он ки донишчӯ воқеиятро арзёбӣ кунад, аз таҷрибаи гузашта сабақ бигирад ва муносибатҳои ахлоқии мувофиқ ба меъёрҳои иҷтимоӣ ташаккул диҳад.

3. Унсури маърифатӣ

«Унсури маърифатӣ азҳудкунии дониш, мафҳумҳо ва арзишҳоро дар бар мегирад, ки тавассути омӯзиш ва таҷрибаи шахсӣ дар шуури донишчӯ ҷой мегиранд. Он дарки маъно ва моҳияти падидаҳо, фаҳмиши арзишҳои умумии инсонӣ — монанди адолат, ростқавлӣ, ҳамдардӣ, уҳдадорӣ — ва қобилияти фарқ гузоштан байни неку бадро таъмин менамояд» [151].

Ин унсур ба рушди тафаккури интиқодӣ ва малакаҳои фаъолияти универсалии таълимӣ мусоидат мекунад. Донишҷӯ тадричан кодир мегардад, ки амалҳои худро арзёбӣ намояд, афзалиятҳоро муайян кунад ва дар асоси меъёрҳои ахлоқӣ қарор қабул кунад. Ба ин васила, соҳаи маърифатӣ чун пуле байни дониш ва рафтори воқеӣ амал мекунад.

4. Унсури иртибототӣ

Ин унсур ба ташаккули системаи дуҷумлаи огоҳкунӣ таъкиқ карда, ҳамчун яке аз манбаҳои асосии иҷтимоишавии донишҷӯён баромад мекунад. Он ба рушди малакаҳои муошират, ифодаи озодонаи андеша, ҳимояи мавқеи шахсӣ ва ҳамзамон эҳтиром ба мавқеъ ва ҳуқуқи дигарон нигаронида шудааст.

«Методҳои иртиботӣ бояд дар асоси меъёрҳои ахлоқӣ — эҳтиром, дӯстӣ, ҳамкорӣ, дастгирии мутақобил ва фарҳанги муошират — амалӣ карда шаванд» [76]. Маҳз чунин шакли иртибот муҳити солими иҷтимоиро дар гурӯҳи донишҷӯён таъмин намуда, ҳисси ҳамбастагӣ, масъулият ва эътимоди байниҳамдигариро тақвият медиҳад.

5. Унсури фаъолиятӣ

Ин унсур ба ифодаи сифатҳои ахлоқии дарунӣ дар сатҳи амалҳои беруна марбут аст. Ба гуфтаи Л. И. Божович ва А. С. Макаренко, «рафтори инсон натиҷаи робитаи устувори ангезаҳои ботинӣ бо шароити иҷтимоии фаъолияти ӯст» [28]. Нуқтаи назаре, ки: «С. Л. Рубинштейн низ дастгирӣ мекунад, бар он аст, ки ҳар амал дар муҳити иҷтимоӣ «лаҳзаи интиқоб» буда, ба ташаккули ҷаҳонбинӣ ва мавқеи шахсӣ таъсир мерасонад» [173].

Аз ҳамин сабаб, унсури фаъолиятӣ на фақат иҷрои амал, балки интиқоби шууронаи он, худназорат ва масъулияти шахсӣ-ро дар бар мегирад. Дар ҳамин раванд донишҷӯ меомӯзад, ки донишҳои ахлоқӣ ва иҷтимоиро на дар сатҳи сухан, балки дар сатҳи рафтори воқеӣ татбиқ намояд.

6. Унсури худбаҳодиҳӣ

Ин унсур шакли олитарини шуури иҷтимоии донишчӯ ба шумор меравад. Он қобилияти арзёбии худ, дарки маъноӣ амалҳои шахсӣ, муқоисаи рафтор бо меъёрҳои умуминсонӣ ва иҷтимоиро дар бар мегирад. Худбаҳодиҳӣ робитаи байни таҷрибаи дохилӣ ва арзёбии берунӣ мебошад, ки дар натиҷаи он мавқеи ботинӣ ва ҷаҳонбинии шахсият ташаккул меёбад.

Воқуниш ва худбаҳодиҳӣ имконият медиҳанд, ки донишчӯ:

- мавқеи ботинии худро муайян кунад;
- андеша ва рафтори худро бо назар ва интизориҳои ҷомеа муқоиса намояд;
- дар асоси ин муқоиса ҳулосаи шахсӣ барорад.

«Маҳз ҳамин раванд ба ташаккули ҷаҳонбинии устувори ахлоқӣ ва иҷтимоӣ мусоидат мекунад ва қадами муҳим дар роҳи ба субъекти ҷавобгӯи муносибатҳои иҷтимоӣ табдил ёфтани донишчӯ ба ҳисоб меравад» [167].

Баҳши равандӣ ва татбиқ

Баҳши равандӣ маҷмӯи методҳо, шаклҳо ва усулҳои амалии фаъолияти педагогиро дар бар мегирад, ки тавассути онҳо мақсади асосии таҳқиқот — ташаккули сифатҳои ахлоқии донишчӯён дар раванди таълим ва иҷтимоишавӣ — амалӣ мегарданд.

Дар ин замина, бо ҳадафи таҷрибавӣ барномаи муаллифии “Иҷтимоишавии донишчӯён” таҳия гардид, ки ба ташаккули принципҳои иҷтимоишавӣ ва рушди шахсияти донишчӯён равона мебошад. Вижагии ин барнома дар он аст, ки:

- сохтори раванди таълим ва тарбияро мутобиқ месозад;
- иттилооти мавҷударо аз нав созмон медиҳад ва ба низоми ягона меорад;

- усулҳои инноватсиониро дар кор бо унсурҳои ангежавӣ, маърифатӣ, иртибототӣ, фаъолиятӣ ва худбаҳодиҳӣ татбиқ менамояд.

Ин барнома ҳамчун модели амалии ҳамгирии назария ва таҷриба дар самти рушди иҷтимоии донишҷӯён дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ хизмат мекунад. Он имконият медиҳад, ки амсилаи назариявии пешниҳодшуда дар раванди воқеии таълим санҷида, такмил ва ба талаботи воқеии муҳити иҷтимоӣ мутобиқ гардонда шавад.

Дар самти иҷтимоишавии донишҷӯён модели равандӣ–ичроии таҳияшуда аз якҷанд марҳилаи пайдарпай иборат буда, ҳар яки онҳо ба таври мантиқӣ ҳамдигарро пурра месозанд. Ин пайдарҳамӣ гузариши донишҷӯёнро аз шинохти ибтидоӣ то худидроқ ва худидоракунии арзишманд таъмин менамояд.

I. Марҳилаи таҳлилӣ

Ҳадафи марҳилаи таҳлилӣ аз он иборат аст, ки принципҳои иҷтимоишавии донишҷӯён дар муҳити таълим пешниҳод, баҳс ва қабул шаванд. Дар ин марҳила муҳокима, тавзеҳ ва асосноккунии назариявӣ сурат мегирад; донишҷӯён бо моҳият, замина ва мақсади ин принципҳо ошно мегарданд, дар бораи онҳо мулоҳиза мекунанд ва мавқеи шахсии худро нисбат ба онҳо ташаккул медиҳанд. Ин марҳила ҳамчун заминаи маърифатӣ ва арзишӣ барои марҳилаҳои минбаъда хизмат мекунад.

II. Марҳилаи фаъолиятӣ

Марҳилаи фаъолиятӣ ба шиносоии амалӣ бо он фаъолиятҳо ва таҷрибаҳои равона шудааст, ки азхудкунии принципҳои зикршударо имконпазир месозанд ва онҳоро ба сатҳи ботинии идроқ интиқол медиҳанд. Дар ин замина, фаъолиятҳои таълимӣ, эҷодӣ, иҷтимоӣ ва лоихавӣ ҳамчун муҳити таҷрибавӣ амал мекунанд. Донишҷӯ на танҳо дар бораи арзишҳо ва меъёрҳои иҷтимоӣ маълумот мегирад, балки онҳоро дар раванди ҳамкорӣ, ташаббус, иҷрои вазифаҳо ва лоихаҳои мушаххас таҷриба мекунад.

III. Марҳилаи вокунишӣ

Натиҷаи мантикии ду марҳилаи пешин — инкишофи мустақилият ва худидроқӣ мебошад. Дар ин марҳила:

- худтахлили андеша ва амал ба як унсури доимии рафтор табдил меёбад;
- донишҷӯ нақши чузъи ахлоқиро дар қарорҳои худ дарк менамояд;
- асосноккунии интиҳоби рафтор аз нуқтаи назари арзишҳои иҷтимоӣ ва меъёрҳои ахлоқӣ ба вучуд меояд;
- ҳавасмандии дохилӣ барои амалҳои андешидашуда ва масъулони ташаккул меёбад.

Ба ин тарз, вокуниш на танҳо посух ба муҳит, балки шакли худтанзимкунӣ ва худидоракунӣ рафтор мегардад.

Ду сатҳи ташкилии раванди таълим

Ташкили фаъолияти таълимӣ дар модел ду раванд ё ду сатҳи ҳамзамон амалкунандаро фаро мегирад:

1. Сатҳи берунию фаъолиятӣ (таҳти назорати беруна)

Дар ин сатҳ ташаккули раванди иҷтимоишавӣ асосан дар сатҳи амалҳои намоён сурат мегирад. Тақия бештар ба унсурҳои иртиботӣ, отифавӣ ва фаъолиятӣ мебошад. Амалҳои беруна, ҳамкорӣ, иштироқи гурӯҳӣ, иҷрои вазифаҳо ва лоихаҳо мақоми асосӣ доранд. Омӯзгор дар ин сатҳ роҳнамо ва ташкилдихандаи муҳит аст.

2. Сатҳи ботинӣ (ядроӣ шахсӣ)

Дар сатҳи дуюм, бештар унсурҳои ангезавию эҳтиётотӣ, маърифатӣ ва худбаҳодихӣ рушд меёбанд. Дар ин ҷо таъсири омилҳои беруна ба ташаккули арзишҳои маънавӣ, ҷаҳонбинӣ, худидроқ ва мавқеи шахсӣ кавист. Донишҷӯ на танҳо «чӣ бояд кард», балки «барои чӣ» ва «чунин» будани рафторро мефаҳмад.

Маҳз ҳамоҳангии ин ду сатҳ имкон медиҳад, ки раванди иҷтимоишавӣ ҳам дар сатҳи рафтори намоён ва ҳам дар сатҳи ботинии шахсият устувор гардад.

Бастаи технологияҳои педагогӣ барои татбиқи марҳилаҳо

Барои амалӣ гардидани марҳилаҳои амсила маҷмӯи технологияҳои педагогӣ истифода мешавад, ки ҳар кадоми он ба ҷанбаҳои гуногуни рушди иҷтимоӣ–ахлоқӣ ва ақлонии донишҷӯён нигаронида шудааст:

1) Равиши марҳилавӣ ба инкишофи рафтори зеҳнӣ

Тибқи коркардҳои «П. Я. Галперин, А. Н. Леонтев, К. А. Москаленко, С. Л. Рубинштейн ва дигарон, идрок ва кирдор ҳамчун раванди марҳилавӣ ташаккул меёбанд: аз амалҳои моддӣ ва беруна ба амалҳои ботинӣ ва зеҳнӣ мегузаранд» [47; 114; 161; 173].

Коршиносон ҷузъи калидии ин раванд — Асоси самтгиришудаи амал (АСА)-ро ҷудо мекунанд, ки дар бар мегирад:

- дараҷаи кофӣ ё нокофии иттилоъ дар бораи ҷанбаҳои объективие, ки ба сифати амал таъсир мерасонанд;

- тасаввури пурра ё нопурра аз моҳият, самт ва қадамҳои амал.

«Ҳаракати пайдарпай аз берун ба дохил (аз моддӣ ба зеҳнӣ) фаҳмиширо ба қоидаҳои ботинӣ ва эътиқодӣ табдил медиҳад» [47]. Ин равиш шароити гузар аз рафтори зоҳирӣ ба мавқеи устувори дохилиро фароҳам меорад.

2) Технологияи ҳалли мушкилот (технологияи проблемавӣ)

Дар асоси корҳои И. Я. Лернер ва В. А. Ситаров, «мавзӯҳои проблемавӣ дар донишҷӯён хоҳиши мулоҳиза, баҳогузорӣ, омӯзиш ва эҷодкориро бедор менамоянд» [118; 179]. Ҳаллу фасли мушкилот, одатан дар шакли муҳокима ё кор дар гурӯҳ, арзишҳои маънавию зерӣ таъсири афкори коллективӣ тақвият дода, самти иҷтимоишавиро ба сӯи қарорҳои масъулona ва асоснок равона месозад.

3) Технологияи лоихавӣ

Бо истинод ба андешаҳои Д. Дюи, В. Х. Килпатрик, М. В. Крупенина, Е. С. Полат ва дигарон, «лоихаҳо аз донишҷӯ интихоби мустақили воситаҳо, захираҳо ва тарзи амалро тақозо мекунанд» [161; 168].

- Дар лоихаҳои инфиродӣ чунин сифатҳо рушд меёбанд: мустақилият, суботкорӣ, масъулият, эҷодкорӣ, худифодакунӣ.

- Дар лоихаҳои гурӯҳӣ бошанд: ёрии мутақобила, мусоидат, худидоракунӣ, эҳсоси ҳуқуқ ва уҳдадорихои иҷтимоӣ.

Ҳар ду шакл ҳавасмандиро ғайб сохта, «ман»-и иҷтимоии донишҷӯро рушд медиҳанд ва таҷрибаи воқеии ҳамкорӣ ва масъулиятро ташаккул медиҳанд.

4) Ташаккули тафаккури интиқодӣ

Тадқиқоти И. О. Загашев, Б. Т. Лихачёв, К. Мередит, И. В. Муштавинская, Ч. Стил, Ч. Темпл ва дигарон нишон медиҳанд, ки ин «технология қобилияти баҳодихӣ, далелсанҷӣ ва хулосабарории мустақилро боло мебарад» [94]. Аз технологияи проблемавӣ фарқ карда, ин равиш на танҳо таҳлили мушкилот, балки ташкили меъёрҳои шахсии баҳодихӣ-ро низ дар бар мегирад. Дар натиҷа, масъулият, интизом, муташаккилӣ ва қобилияти ҳимояи мавқеи шахсӣ афзун мегарданд.

5) Ҳамкории омӯзгор ва донишҷӯ

Мафҳуми марказии равиши ба шахсият нигаронидашуда (Ш. А. Амонашвили, А. В. Иванов, С. Н. Лисенкова ва дигарон) ҳамкорӣ ҳамчун арзиш ва технология мебошад [5; 76; 121]. Кор дар гурӯҳҳои хурд ва калон, муоширати инсонгароёна, иштирок дар қарорҳо ва масъулияти муштарак ба донишҷӯён имконият медиҳад, ки мушкилоти барои фард «беҳал» дар сатҳи ҳамкорӣ ҳал шаванд. Дар ин раванди якҷоя, хислатҳои инсонгароӣ — идрок, самимият, адолат, эҳтиром, дилсӯзӣ, коллективизм — тадриҷан устувор мегарданд (А. В. Иванов [76, с.54–58]; С. А. Шмаков [207]).

Технологияи ҳамкорӣ ҳамчун муҳити афзалиятнок

«Дар корҳои Б. Г. Ананев, Э. Берн, Ч. Пиаже, О. С. Газман, С. А. Шмаков ва дигарон, ҳамкорӣ ҳамчун шакли афзалиятноки рушди иҷтимоӣ арзёбӣ шудааст» [6; 22; 44; 161; 207]. Вазифаҳои калидии он иборатанд аз:

- иҷтимоӣ–фарҳангӣ — воридсозии донишҷӯён ба фазои иҷтимоӣ–фарҳангии ҷомеа;

- фароғатӣ — тавлиди таассуроти гуворо, ташаккули манфиатҳо ва завқҳои созанда;

- иртиботӣ — омӯзиши меъёрҳои рафтори иҷтимоӣ ва фарҳанги муошират;

- байнимиллатӣ — дарки қоидаҳои умумiahлоқӣ ва муоширати байнифарҳангӣ;

- худамалисозӣ — дастгирӣ дар ҳалли мушкилот ва бартараф кардани душвориҳои шахсӣ ва иҷтимоӣ;

- пешгирӣ — муайян кардани инҳироф аз меъёр, фароҳам овардани шароит барои худтахлил ва ислоҳи рафтор.

Шаклҳои асосии ташкилӣ ба ҳадаф ва натиҷаҳои интизоршуда мутобиқанд ва бо тадриҷ ҳалқаи иҷтимоии донишҷӯро васеъ мекунанд:

- «Омӯзгор – донишҷӯ» (курси 1): воридшавӣ ба муҳит, шиносӣ бо қоидаҳо, меъёрҳо, усулҳои асосии фаъолияти таълимӣ;

- «Донишҷӯ – ҳамкурс(он)» (курсҳои 2–3): ҳамкорӣ, масъулият, лоиҳаҳои гурӯҳӣ, муколама, тақсими вазифаҳо;

- «Донишҷӯ – ҷомеа (субъектҳои иҷтимоӣ)» (курсҳои 3–4): таҷрибаомӯзӣ, хизматрасонии иҷтимоӣ, ташаббусҳои шахрвандӣ, иштирок дар сохторҳои амалӣ.

Ин пайдарҳамӣ шароити табиӣ васеъшавии нақшҳои иҷтимоиро таъмин намуда, гузариш аз муҳити нисбатан муҳофизатшудаи аудитория ба муҳити воқеии иҷтимоиро осонтар месозад.

Меъёрҳои интихоби методикаҳо

Интихоби методикаҳо бо дарназардошти:

- хусусиятҳои раванд ва марҳилаҳои иҷтимоишавии донишҷӯён;
- сатҳи дониш, таҷрибаи иҷтимоӣ ва ҷаҳонбинии онҳо;
- мазмун ва ҳадафҳои барномаи таълимӣ

сурат мегирад. Бо тақия ба меъёрҳои равиши ба шахсият нигаронидашуда (О. С. Газман [44], В. В. Сериков [178], Г. И. Шукина [210] ва дигарон), афзалият ба он методикаҳое дода мешавад, ки ба шароити воқеии зиндагӣ, зарфияти инфиродӣ ва ниёзҳои аслии донишҷӯён мутобиқ мебошанд. Ин равиш имкон медиҳад, ки натиҷаҳои пешбинишуда на дар сатҳи назария, балки дар сатҳи таҷрибаи воқеии рафтор ва муносибат ба даст оварда шаванд.

Ядрои ботинӣ: нақши ангега, эҳсос ва иртибот

Дар ҷамъбаст, метавон гуфт, ки дар асоси раванди ботинӣ унсурҳои зерин нақши калидӣ доранд:

- «Ангегазавию эҳтиёҷотӣ — ҳадафмандӣ ва устувории дарунӣ, ки ҷаъолияти иҷтимоиро қувват мебахшад» [119];

- «Отифавӣ — зербинои таҷрибаи маънавӣ ва эҷодӣ; хотираи отифавӣ дар ташаккули ҷаҳонбинӣ ва муносибати шахсӣ ба воқеият нақши муҳим мебозад» (Л. С. Виготский [36]; ҳамчунин [63; 77; 131]);

- «Маърифатӣ — азхудкунии арзишҳо, ҷаъолияти универсалии таълимӣ, фарқгузориҳои неку бад ва асосноккунии амали интиҳобӣ» [151];

- «Иртибототӣ — фарҳанги муошират, ифодаи мавқеи шахсӣ бо эҳтиром ба дигарон, риояи қоидаҳои ахлоқии муошират» [76];

- «Ҷаъолиятӣ — тарҷумаи арзишҳои ботинӣ ба амалҳои беруна; рафтор ҳамчун лаҳзаи интиҳоб ва масъулият» (Л. И. Божович; А. С. Макаренко [28]; С. Л. Рубинштейн [173]);

- «Худбаҳоидихӣ — воқуниши арзишманди ботинӣ: муқоисаи худ бо меъёрҳои умумииinsonӣ, ислоҳи рафтор, ташаккули мавқеи устувори шахсӣ» [167].

Амсилаи бисёрмарҳила — таҳлилӣ → фаъолиятӣ → воқунишӣ — бо ду сатҳи ташкилии берунию ботинӣ ҳамоҳанг гардида, тавассути бастаи технологияҳои муосир (марҳилавӣ, проблемавӣ, лоиҳавӣ, тафаккури интиқодӣ, ҳамшарикӣ ва ҳамкорӣ) амалӣ мешавад. Шаклҳои татбиқ аз «омӯзгор – донишҷӯ» то «донишҷӯ – ҷомеа» тадриҷан васеъ мегарданд.

Ин низом ба таври мутаносиб ангега, эҳсос, маърифат, иртибот, амал ва худбаҳодиҳиро рушд дода, ба ташаккули шахсияти масъулиятшинос, арзишманд ва омода ба иҷрои нақшҳои мухталифи иҷтимоӣ мусоидат мекунад.

Ҷадвали 1- Вобастагии байниҳамдигарии шаклҳои ташкили раванди иҷтимоишавӣ ва натиҷаҳои бадастомада

Натиҷаҳо	Сатҳи ҳамкорихон мутақобила	Шаклҳои ташкили раванди иҷтимоишавӣ
Андешаҳои ташаккулёфта дар бораи ҷомеа, дарки аввалияи равандҳои иҷтимоӣ ва ҳаёти ҳаррӯза	омӯзгор – донишҷӯ	Муколама - мулоҳизаронӣ
Ташаккули таҷрибаи таҳаммул дарки мусоиди принципҳои асосии ҷамъиятӣ ва равандҳои иҷтимоии ҳаёти инсон	омӯзгор – донишҷӯ – ҳамкурсон	Саҳнаи бисёрнақшӣ, саёҳат ва муҳокима, ҷамъшавӣ
Ташаккули таҷрибаи рафтори мустақилонаи иҷтимоӣ	омӯзгор – донишҷӯ – ҳамкурсон – ҷомеа (субъектҳои иҷтимоӣ)	Лоиҳаи ҷамъиятӣ, баромади шаҳрвандон, мусоҳибаҳо, бозиди концертҳо, варзишҳо, майдонҳои санъати театрӣ, озмунҳо, сафарҳои илмӣ ва сайёҳӣ

Дар асоси тадқиқоти Л. В. Байбородова ва М. И. Рожков «методҳои педагогӣ метавонанд вобаста ба самти таъсир ба сохторҳои ботинии шахс ба се гурӯҳ ҷудо карда шаванд:

1. Методҳои таъсир ба зеҳн, ки ба омили эътиқодмандӣ таъяс доранд;
2. Методҳои таъсир ба эҳсос, ки ба илқо ва таъсири отифавӣ асос меёбанд;
3. Методҳои таъсир ба зухури ирода, ки ба талабот ва ангегаи фаъолият тааллуқ доранд» [17].

Дар раванди кори мо, ба ғайр аз ин низомбандии классикӣ, як қатор методҳои муосир низ ҷорӣ гардиданд, ки минтақаҳои маънавӣ,

ҳавасмандгардонӣ, худидоракунӣ ва рушди шахсиятро дар чараёни иҷтимоишавии донишчӯён фаро мегиранд. Ин усулҳо пеш аз ҳама ба таҳкими унсурҳои калидии амсилаи иҷтимоишавӣ – ангезавию эҳтиёҷотӣ, отифавӣ, маърифатӣ, иртибототӣ, фаъолиятӣ ва худбаҳодихӣ – равона шудаанд ва ба мо имкон медиҳанд, ки раванди ташаккули иҷтимоӣ на танҳо дар сатҳи рафтор, балки дар сатҳи ботинии шахс арзёбӣ гардад.

Гурӯҳҳои асосии методҳо

1. Методҳои ангезавию сохторкунанда

Ин гурӯҳ бо соҳаи ҳавасмандгардонии шахс алоқаманд аст ва ба рушди унсури ангезавию эҳтиёҷотӣ хидмат мекунад. Вазифаи асосии чунин усулҳо аз он иборат аст, ки муҳите офарида шавад, ки дар он донишчӯ имкони интиҳоб, фаъолият ва дарёфти роҳҳои гуногуни дарки воқеияти иҷтимоиро тавассути таҷрибаи шахс ба даст оварад. Ба ин гурӯҳ методҳои ҳавасмандкунӣ, эҷоди муҳити мусбат, дастгирии мутақобила, ташвиқ ва эътирофи муваффақиятҳои шахс ва гурӯҳӣ дохил мешаванд. Ин навъи таъсир барои он муҳим аст, ки ангега ба шакли устувор, дарунӣ ва бо ҳадафҳои иҷтимоӣ мувофиқ ташаккул ёбад.

2. Методҳои рушди соҳаи отифавӣ (эҳсосот)

Ин усулҳо ба ташаккули эҳсосоти иҷтимоӣ, инсонгароӣ, ҳамдардӣ, масъулият ва ҳисси зебоӣ равона шудаанд. Маҳз чунин методҳо муҳити ахлоқии муассисаи таълимиро ғанӣ месозанд ва ба донишчӯ имконият медиҳанд, ки таҷрибаи эҳсосии худро бо арзишҳои иҷтимоӣ пайванд диҳад. Ба ин гурӯҳ метавон қорҳои тарбиявӣ, воҳӯриҳои маънавӣ, муҳокимаи асарҳои адабӣ ва ҳунари, чорабиниҳои фарҳангӣ, мулоқот бо шахсиятҳои маъруфи илмӣ ва ҷамъиятиро мансуб донист. Дар ин раванд эҳсосот ба унсури муҳимми худшиносии ахлоқӣ табдил меёбад.

3. Методҳои инкишофи шуур ва зехн

Ин гурӯҳ ба унсури маърифатӣ таъя карда, ба инкишофи тафаккури мантиқӣ, таҳлили интиқодӣ ва қобилияти дарки иҷтимоии воқеият

нигаронида шудааст. Дар ин чо усулҳои кор бо матни илмӣ, мулоҳизаҳои назариявӣ, муҳокимаи ҳолатҳои мушаххаси иҷтимоӣ, таҳлили мисолҳои таърихӣ, кор бо сарчашмаҳои гуногун ва иҷрои лоиҳаҳои амалӣ ҷой мегиранд. Ҳадаф на танҳо азхуд кардани иттилоъ, балки ташаккули қобилияти муқоиса, умумисозӣ, баҳодихӣ ва ҳулосабарории мустақилона мебошад.

4. Методҳои ташкиливу рафторӣ

Ин усулҳо бештар ба ташаккули рафтори иҷтимоӣ ва фаъолияти берунии донишҷӯён равона мебошанд. Онҳо ангезаи ботиниро ба амал табдил дода, малакаҳои рафтори масъулиятнокро шакл медиҳанд. Ба ин гурӯҳ усулҳои амалӣ, кор дар гурӯҳ, машқҳои ахлоқӣ, таҷрибаомӯзии иҷтимоӣ, фаъолияти ихтиёрӣ, ташаббусҳои худидоракуни ва идоракунии гурӯҳҳо дохил мешаванд. Вазифаи онҳо аз он иборат аст, ки донишҷӯён арзишҳои иҷтимоиро на танҳо дар шакли дониш, балки дар шакли рафтори устувор таҷассум кунанд.

5. Методҳои рушди қобилияти худидоракуни

Ин гурӯҳ бештар ба унсуре иртибототӣ таъяс мекунад ва мақсадаш ташаккули қобилияти идора кардани рафтор, муошират ва муносибат бо дигарон мебошад. Методи ин навъ ба донишҷӯ кӯмак мекунад, ки нақши шахсии худро дар гурӯҳ ва ҷомеа дуруст дарк намояд, қадамҳои худро бо масъулият баҳо диҳад, низоъҳоро бо усулҳои созанда ҳал кунад ва ба муҳити иҷтимоӣ мутобиқ гардад. Мулоҳиза, худназорат, худташҳис ва худтанзимкуни унсурҳои муҳими ин раванд мебошанд.

6. Методҳои тақмили соҳаи маънавӣ

Ин усулҳо бо унсуре худбаҳодихӣ зич алоқаманданд ва ба рушди ҳислатҳои маънавӣ — вичдон, адолатпарастӣ, поквичдонӣ, ҳисси масъулияти шаҳрвандӣ ва эҳтиром ба арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ равона шудаанд. Дар ин чо суҳбатҳои ахлоқӣ, муҳокимаи вазъиятҳои арзишӣ, таҳлили ҳолатҳои дилеммаҳои ахлоқӣ, навиштани иншоҳои

тафаккурӣ ва худанализ чой доранд. Ин усулҳо ба он мусоидат мекунанд, ки донишҷӯ меъёрҳои ахлоқӣ ва арзишҳои инсонӣ–миллиро на танҳо эътироф, балки ҳамчун пояи рафтори шахсӣ қабул намояд.

Ҳамин тавр, истифодаи низомбандии пешниҳодгардидаи Л. В. Байбородова ва М. И. Рожков бо ҳамроҳии гурӯҳҳои методии иловагӣ, ки дар ҷараёни таҳқиқи мо ташаккул ёфтаанд, имкон медиҳад, ки раванди иҷтимоишавии донишҷӯён дар тамоми сатҳҳои зехнӣ, эҳсосӣ, иродавӣ ва маънавӣ фаро гирифта шавад. Ин равиш амсилаи пешниҳодшудаи иҷтимоишавиро пурра дастгирӣ намуда, имкон медиҳад, ки таъсири педагогӣ ба таври низомӣ, ҳамгиро ва босамар амалӣ гардад.

Амсилаи 2. - Робитаи мутақобил: «ҷузъҳо - методҳо - шаклҳо»

Бо дарназардошти сохторҳои ботинии шахсият ва вазифаҳои пажӯҳиши мо, дар баробари низомбандии усулҳои педагогӣ маҷмӯи воситаҳои махсуси таъсиррасонӣ низ истифода гардид. Ин воситаҳо на танҳо имкони таъсир ба зехн, эҳсос ва рафторро фароҳам оварданд, балки

мухитеро сохтанд, ки раванди иҷтимоишавӣ табиӣ, пайдарпай ва фарҳангӣ асоснок сурат гирад.

1. *Воситаҳои шифоҳӣ*. Методҳои шифоҳӣ — муколама, муҳокима, мубоҳиса, маърузаи муфассал — имкони шарҳи амиқи арзишҳо, меъёрҳо ва қоидаҳои иҷтимоиро медиҳанд. Ин воситаҳо:

- мавқеи муаллиф ва омӯзгорро ба таври возеҳ айён месозанд;
- муҳити муколамаи фарҳангиро ташаккул медиҳанд;
- донишҷӯро ба ҳимояи мавқеи худ ҳавасманд месозанд;
- барои мубодилаи андешаҳои арзишӣ ва ахлоқӣ шароити солим муҳайё мекунанд.

2. *Воситаҳои иттилоотӣ*. Кор бо сарчашмаҳои илмӣ, ҳуҷжатҳои меъёрӣ, далелҳои амалӣ ва мисолҳои воқеии миллӣ воситаҳои асосии пайвастанӣ дониш ба воқеияти иҷтимоӣ мебошанд. Ин гурӯҳ:

- донишро аз сатҳи назариявӣ ба сатҳи амалӣ мебарад;
- ҳаҷонбинии иҷтимоиро бо дарки воқеиятҳои маҳаллӣ муттаҳид мекунад;
- имкони таҳлили муқоисавӣ, муқтазои иҷтимоӣ ва шарҳи танқидиро фароҳам меорад.

3. *Воситаҳои ғайришӯҳрона (ғайривербалӣ)*. Имову ишора, оҳанги муносибат, фазосозии синфу донишгоҳ, намоиш, коллаж, перформанс ва дигар шаклҳои ифоданокии бадеӣ ба ҷузъи отифавӣ ва фарҳангии таҷриба таъя мекунанд. Онҳо:

- таъсири эҳсосиро пурқувват мекунанд;
- фазои эмотсионалӣ ва эстетикиро месозанд;
- муҳити таълимро ба муҳити зиндаи иҷтимоӣ табдил медиҳанд.

Рашишҳои равонтасҳеҳӣ барои такмили ядроӣ шахсӣ

Барои коҳиши монеаҳои дохилӣ, баланд бардоштани қобилияти дарк ва рушди устувори худшиносӣ, рашишҳои равонтасҳеҳӣ (психокоррексионӣ) ҷалб карда шуданд:

- релаксатсия – паст кардани фишори эҳсосӣ ва баланд бардоштани кобилияти идрок;

- васеъкунии каналҳои худзохиркунӣ (мусоҳиба, санъаттерапия, эссе) – интихоби шакли мувофиқи ифодаи «ман»;

- истимоъи ҳамдардона – шунидани фаъол, ташаккули эмпатия;

- худмуайянкунӣ дар чомеа – таҳияи стратегияи шахсии рушд (individual trajectory);

- инкишофи муносибати мусбат ба ҷаҳон – рушди муошират, фурӯравии отифавӣ, худшиносӣ ва худтанқид.

Ин силсила як «занҷири худтакмилёбӣ» месозад, ки тавассути таҷриба, таҳлил ва ислоҳи рафтор ба устувории арзишҳои иҷтимоӣ мусоидат мекунад.

Методҳои психологӣ: такмили таҷрибаи зиндаи иҷтимоӣ

Бо мақсади мукамал намудани «ядроӣ ботинӣ», як қатор методҳои психологӣ истифода шуданд:

- озодкунии ҳиссӣ, ҳаракатӣ ва маърифатӣ (бозихҳои иҷтимоӣ, таҷрибаҳои озод) – вусъат додани таҷрибаи бевосита;

- муоширати озодона (тренингҳои коммуникативӣ, нақшофарӣ) – инкишофи малакаҳои иртиботӣ;

- санъат ҳамчун воситаи педагогӣ (театри форум, перформанс, вазифаҳои визуалӣ) – тарҷумаи арзишҳо ба таҷрибаи зинда;

- фаъолияти гурӯҳӣ (мусобикаҳо, баромадҳо, маҳфилҳои эҷодӣ) – устувор кардани нақшҳои иҷтимоӣ;

- харитаи нақшҳо ва идоракунии эҳсосот – муайян кардани мавқеи шахсӣ дар чомеа.

Ин воситаҳо муҳити омӯзиширо «майдони зиндаи иҷтимоишавӣ» мегардонанд.

Мушоҳидаи педагогӣ ҳамчун воситаи арзёбӣ ва танзими раванд

Мушоҳида яке аз асоситарин механизмҳои идоракунии раванди иҷтимоишавӣ мебошад, зеро:

- ба таҳлили таркиби ботинии донишҷӯ вобаста ба фаъолияти воқеии ӯ така мекунад;

- ангезаҳои амалро ошкор месозад, ки решаи натиҷаҳои иҷтимоишавӣ маҳсуб мешаванд;

- интихоби методҳо ва равишҳоро мутобиқ ба ҳадаф ва индикаторҳои раванди иҷтимоишавӣ танзим менамояд.

Мушоҳида имконият медиҳад, ки тағйироти ботинӣ — ангеза, эҳсос, муносибат, худбаҳодиҳӣ — дар заминаи фаъолияти беруна пайгирӣ карда шаванд.

Принсипҳои татбиқи натиҷаҳои таҳқиқот

1. Интихоби метод ва равиш бояд танҳо аз ҳадаф ва индикаторҳои иҷтимоишавӣ барояд.

Интихоби тасодуфӣ ё умумӣ натиҷаи устувор намедиҳад.

2. Методҳои бидуни асоси назариявӣ ва мутобиқсозӣ ба беҳбуди натиҷа намерасанд.

Низоммандӣ шартӣ ҳатмии самаранокӣ мебошад.

3. Пайдарҳамии тадриҷӣ (scaffolding) муваффақияти раванди иҷтимоисозиро таъмин менамояд.

Гузариш аз кӯмак ба худидоракунии бояд марҳилавӣ бошад.

Матни мазкур ба модели амсилавии иҷтимоишавӣ ҳамгирой ва асоснокии илмию методологиро медиҳад. Бо ҷалби воситаҳои педагогӣ, равонтасҳеҳӣ, психологӣ ва мушоҳидаи илмӣ, тафовути сатҳҳои ботинии донишҷӯён — ангеза, эҳсос, маърифат, иртибот, амал ва худбаҳодиҳӣ — бо ҳам пайваस्त шуда, ба таври низомӣ рушд меёбанд.

Ба андешаи А. Ж. Овчинникова, «таҷрибаи шахсии донишҷӯ дар гурӯҳ на танҳо ҷузъи иҷтимоӣ, балки омили пурқуввати маърифатӣ низ ба шумор меравад. Маҳз муҳите, ки имкони интихоби дуруст, масъулиятнок

ва арзишманд дорад, ба таҷрибаи маърифатии фард таъсири устувор мерасонад. Амсиласозии чунин муҳит ба донишчӯён имкон медиҳад, ки дар чараёни ёрии мутақобила, мубодилаи андеша ва таҳлили муштарак меъёрҳои арзёбии фаъолияти гурӯҳиро коркард намоянд» [19]. Ҳамин тавр, донишҳо ва тасаввурот дар бораи принципҳои иҷтимоишавӣ ба сатҳи идроки ботинӣ мегузаранд ва дар шуури донишчӯ ҳамчун арзишҳои шахсӣ ҷой мегиранд.

Меъёрҳои арзёбии дараҷаи иҷтимоишавии донишчӯён

Бар асоси таҳлили назариявӣ ва талаботи раванди иҷтимоишавӣ, се меъёри интегралӣ арзёбӣ муайян гардид:

1. Сатҳи дарки отифавӣ (ангезавӣ; отифавию арзишӣ)

Нишонаҳо:

- ҳавасмандии ботинӣ ба таълим ва ҳамкорӣ;
- қуввати ирода, устувории арзишӣ;
- таҷрибаи эҳсосии арзишҳои иҷтимоӣ (одоб, ҳамдардӣ, масъулият).

2. Сатҳи шуур (маърифатӣ; худшиносӣ)

Нишонаҳо:

- донишу тасаввурот оид ба принципҳои иҷтимоишавӣ;
- малакаи тафриқасозӣ ва муқоисаи арзишҳо;
- қобилияти асоснок кардани интихоби рафтор ва қарор;
- ташаккули ҷаҳонбинии иҷтимоӣ-ахлоқӣ.

3. Сатҳи рафтор (рафторӣ; иртибототӣ)

Нишонаҳо:

- воридшавӣ ва иштирок дар равандҳои иҷтимоӣ;
- ташаккули малакаҳои муоширати фарҳангӣ;
- таҷассуми амалии принципҳои иҷтимоӣ — ҳамкорӣ, муколама, дастгирӣ;
- фаъолияти устувор дар гурӯҳ.

Сатҳҳои рушд дар раванди иҷтимоишавӣ

Бар пояи меъёрҳои зикршуда чор сатҳи рушди иҷтимоӣ муайян шуд:

1. Сатҳи олий — маърифатӣ

Донишҷӯ арзишхоро дар сатҳи шуурии баланд дарк ва асоснок мекунад, рафтори устувори иҷтимоӣ нишон медиҳад.

2. Аз миёна болотар — тарбиявӣ

Донишҷӯ меъёрхоро қабул мекунад, вале устувори ботинӣ ҳанӯз сифатан ташаккул наёфтааст.

3. Миёна — итоаткор

Рафтор асосан таҳти таъсири муҳит ташкил мешавад; худтаҳлил ва худичодакунӣ маҳдуд мебошад.

4. Паст — ноустувор

Арзишҳо дар сатҳи ботинӣ ҷой нагирифтаанд; рафтор ноустувор, ангега заиф ва ҳамкорӣ мушкил аст.

Бахши натиҷавӣ–баҳодиҳӣ

Ин бахш тағйиротро мутобиқи меъёрҳо пайгирӣ мекунад:

- рушди эҳсосоти иҷтимоӣ – нишонаи шаклгирии сифатҳои мусбати инсонӣ;

- рушди шуур – аломати болоравии сатҳи маърифат ва ҷустуҷӯи ҳақиқат;

- рушди амалҳои иҷтимоӣ – нишонаи фаъолшавии мавқеи фардӣ ва омодагӣ ба амал.

Амсилаи таҳияшуда ба воҳидии раванди таълим ва иҷтимоишавӣ таъяс намуда, муҳити мусоиди ҳузур, ҳамкорӣ ва худамалисозии донишҷӯёнро таъмин мекунад. Ҳар як донишҷӯ мавқеи инфиродии худро ҳифз намуда, траекторияи шахсии рушдро тай мекунад.

Имкониятҳои амсила барои амалияи педагогӣ

Амсила ба омӯзгорон шароит фароҳам меорад, ки:

- фанҳои умумӣ ва иловагиро ҳамгиро созанд;

- шаклҳои инкишофдиҳандаи фаъолиятро татбиқ намоянд;
- усулҳои таълимро дар асоси коркардҳои назариявӣ ва тавсияҳои амалӣ интихоб кунанд.

Барои татбиқи амалии амсила барномаи муаллифӣ «Иҷтимоишавии донишчӯён» таҳия гардид. Афзалияти он дар тақия ба фаъолияти эҷодӣ, варзишӣ, техникӣ ва фарҳангӣ мебошад. Ин фаъолиятҳо нишондиҳандаҳои раванди иҷтимоишавиро баланд карда, омӯзиши фанҳои асосиро тақвият медиҳанд.

Компоненти инноватсионӣ

Амсила санҷиш ва воридсозии барномаҳои нави таълимиро дар муассисаҳои статутӣ ҷумҳуриявӣ дар бар мегирад. Ҳар ду навъи натиҷаҳо — фанӣ ва шахсӣ — баҳогузорӣ мешаванд. Ҳадаф ин аст, ки:

- таълими босифат барои ҳама дастрас гардад;
- принципҳои иҷтимоӣ бо равиши ба шахсият нигаронидашуда рушд ёбанд;
- хислатҳои инфиродӣ дар муҳити ҳамкорӣ тақвият ёбанд.

Стратегияи асосӣ — ҳамроҳсозии иҷтимоишавӣ бо хусусиятҳои ташаккули шахсият ва ҷаҳонбинии донишчӯён мебошад.

Ҳолатҳои эҷимолии мушкил ва роҳҳои дастгирӣ

Дар модел се ҳолати мушкил пешбинӣ шудааст:

1. таҷрибаи манфӣ дар муошират, паст шудани худбаҳодихӣ ва нобоварӣ ба худ;
2. мунҳазиршавӣ аз гурӯҳ, эҳсоси мардудият;
3. муносибати дифоӣ, интизори хусумат ё интиқоди беасос.

Дар ин ҳолатҳо омӯзгор бояд:

- ҷаҳонбинии донишчӯро дуруст хонда тавонад;
- стратегияи инфиродии дастгирии иҷтимоишавиро интихоб намояд;
- равандро аз стихиявӣ ба қонунманд ва идорашаванда табдил диҳад.

Хулосаи боби 2.

Таҳлили манбаъҳои муосири илмии педагогика нишон дод, ки мавзӯи иҷтимоишавии донишҷӯён дар маркази тавачҷуҳи муҳаққиқон қарор дошта, дорои табиати бисёрҷабҳа ва робитаи мураккаб бо принципҳо, меъёрҳои иҷтимоӣ, арзишҳои миллӣ, ҷанбаҳои маърифатӣ ва ҳуқуқӣ мебошад. Муқоисаи мавқеъҳои назариявӣ исбот намуд, ки арзишҳои миллӣ ҳамчун пояи устувори ташаккули сифатҳои диққатҷалб — ростқавлӣ, инсондӯстӣ, меҳнатдӯстӣ, масъулиятшиносӣ, эҳсоси қарзи иҷтимоӣ ва муҳаббат ба Ватан — дар муҳити таълимӣ ба таври мунтазам ва қонунманд ташаккул меёбанд.

Раванди азхудкунии ин арзишҳо вобаста ба хусусиятҳои психологӣ ва таҷрибаи инфиродии донишҷӯён дар ду сатҳ — маърифатӣ ва отифавӣ — сурат мегирад. Дар ҳамин замина, қобилияти худидоракунии, идоракунии эҳсосот, интихоби рафтори мувофиқ ва таҳлили ахлоқӣ дар онҳо тадриҷан ташаккул меёбад. Иҷтимоишавӣ ҳамчун низоми ҳамкории шахс бо муҳит ва коллективаш бар пояи муқоиса ва ҳамоҳангсозии уҳдадорихо, талабот ва имкониятҳои иҷтимоӣ амал мекунад. Тағйироти мусбат дар ин раванд аз шаклгирии қобилияти таҳлили афкор, чандирии маънавӣ, огоҳии ахлоқӣ, ҳамдардӣ ва омодагии донишҷӯён ба ҳамкорӣ гувоҳӣ медиҳад.

Дарки мазмун ва механизми принципҳои иҷтимоишавӣ дар ин тадқиқот бо мақсадҳои омӯзиши мактаби педагогии Л. Н. Толстой ҳамоҳанг мебошад, ки дар он се ҷузъи асосӣ — хирад (идроқи мантиқӣ), эҳсос (таҷрибаи отифавӣ) ва мустақилият (озодии интихоби шахсӣ) — ҳамчун решаҳои рушди инсоният ва шартҳои асосии ҳамкории солим байни инсон ва муҳит арзёбӣ мегарданд. Аз ин дидгоҳ, ташаккули принципҳои иҷтимоишавӣ раванди рушди мустақили шахсият, таҳкими неруи маънавӣ, инкишофи қобилияти эҷодӣ ва ғайбсозии имкониятҳои ботинии донишҷӯён мебошад.

Муайян карда шуд, ки рушди сифатҳои ахлоқии донишҷӯён дар чараёни иҷтимоишавӣ дорои хусусияти марҳилавӣ мебошад ва ин марҳилаҳо пайдарпай чунин чараён мегиранд:

1. ташаккули ангеаҳои ботинӣ барои дарки арзишҳои ахлоқӣ;
2. ташаккули шуур ва ҷаҳонбинии иҷтимоӣ ҳамчун заминаи интихоби маърифатии рафтор;
3. татбиқи амалии арзишҳо дар фаъолияти иҷтимоӣ ва рафтори инфиродӣ.

Таҳлил нишон дод, ки самаранокии раванди мазкур аз сатҳи дастгирии педагогӣ, ангеаи дохилии донишҷӯён ва муҳити иҷтимоии муассиса вобастагии мустақим дорад. Дар ин асос, амсилаи иҷтимоишавии донишҷӯён ҳамчун сохтори бисёрқабатаи методологӣ муайян гардид, ки бахшҳои мақсаднокӣ, методологӣ, сохторию муҳтавоӣ, равандӣ–ташхисӣ ва натиҷавию баҳодихиро дар бар мегирад.

Ҳамин тавр, амсилаи таҳияшуда на танҳо дар сатҳи назариявӣ аҳамият дорад, балки ҳамчун механизми амалӣ барои таъмин ва ҳавасмандсозии раванди иҷтимоишавии донишҷӯён дар муҳити таҳсилоти олии касбӣ хизмат мекунад. Он шароити мувофиқро барои рушди ҳамзамони сифатҳои маърифатӣю иҷтимоӣ фароҳам оварда, имкони тарҳрезии фаъолияти педагогиро дар сатҳи босифат таъмин менамояд.

мешаванд. Ҳамзамон, ба назар гирифта мешавад, ки ҳуди ҳаёт омӯзгори муосирро ба наздик кардани таълиму тарбия ба воқеият, таҷрибаи иҷтимоӣ, омӯхтани маҳалли худ даъват менамояд, то донишҷӯёнро бо муҳаббат ва омодагӣ ба дигаргунсозии эҷодӣ дар ватани худ тарбия кунад.

Бо мақсади таълим ва тарбияи донишҷӯён дар ҷустуҷӯи мустақили эҷодӣ барои дониш, шаклҳои зерин: иншо ва эссеҳои педагогӣ оид ба мавзӯҳои додашуда ва озод интихобшуда; рӯзномаҳои мушоҳидаҳои психологӣ ва педагогӣ дар муассисаҳои таълимӣ; маърузаҳо дар мавзӯҳои иҷтимоӣ ва мушкилоти иҷтимоишавӣ ҷавонон гузаронидани таҳқиқоти хурд ва омода намудани мавод барои конференсияҳои илмӣ ва амалии донишҷӯён; гузаронидани таҷрибаи умумии педагогӣ; ба донишҷӯён хондани лексияҳо ва бо онҳо гузаронидани сухбатҳо дар бораи рушди фарҳангу маънавият; сарпарастӣ ҳамчун воситаи рушди манфиатҳои донишҷӯён истифода мешаванд.

Барномаи 36-соатаи семинари махсус оид ба мушкилоти педагогии таҳқиқоти таърихи маҳал, шиносӣ бо таърихи минтақа, иқтисодиёт, фарҳанг, табиат, вазифаҳои мустақили таҳқиқ, мушкилоти мушаххаси таърихшиносӣ, ҳалли ҷустуҷӯҳо ва ғайраро пешбинӣ мекунад.

Барои ҳар соли таҳсил ба донишҷӯён семинарҳои махсус, мавзӯҳои махсус барои маъруза пешниҳод карда мешаванд. Дар ин мавзӯҳо диққати махсус ба муассисаҳои таълимии Тоҷикистон, иқтисод ва фарҳанги муосири тоҷик, ки дар онҳо донишҷӯён таҳсил мекунанд, дода мешаванд. Шаклҳои номбаршуда донишҷӯёни курсҳои I-III-ро бо таъсири назаррас фаро гирифта, корҳои аудиторӣ, беруназаудиторӣ, назариявӣ ва амалиро дар бар мегиранд. Дар чараёни таҳқиқот онҳо маводи фаровони маърифатӣ ҷамъ мекунанд. Масалан: 161 маъруза дар чараёни семинарҳои махсус, 14 маъруза дар конференсияҳои илмӣ донишҷӯён, 114 корҳои

курсӣ ва 18 корҳои дипломӣ, ки дар асоси таҳқиқоти мустақил навишта шудаанд.

Мавзӯҳои ин асарҳо доираи васеи методологияи таҳқиқи иҷтимоишавии ҷавонон, кор дар муассисаҳои таълимиро ташкил медиҳанд. Дар як қатор аз ин маърузаҳо таҷрибаи ҷамъбасти корҳои маҳаллии омӯзгорон ва беҳтарин кормандони муассисаҳои таълимиро ҷамъбаст карданд. Бисёри аз ин маърузаҳо таҳқиқотҳои илмӣ мебошанд, ки ба муассисаҳои таълимии таҳсилоти олии бахшида шудаанд. Амалияи иҷтимоишавии ҷавонон бо кори ғоиданоки иҷтимоӣ алоқаманданд. Масалан, донишҷӯён ба аҳолии суҳбат гузаронидан, лексияҳо хондан, дар матбуоти маҳаллӣ мақолаҳо, мукотибаҳо, шеърҳо менависанд, гурӯҳҳои ҷавонро роҳбарӣ карда, саёҳатҳо бо донишҷӯён ташкил намуда, маводро оид ба таърихи диёр ва ғайра коркард ва ҷамъоварӣ менамоянд.

Ин таҳқиқот нишон медиҳад, ки иҷтимоишавӣ танҳо раванд ё мавзӯи илмӣ набуда, балки воситаи муассири рушди шахсияти донишҷӯ мебошад. Масъалаҳои маърифатие, ки иштирокчиён дар ҷараёни омӯзиш ҳал мекунанд, ба инкишофи шуури иҷтимоӣ ва фаъолияти амалӣ робитаи мустақим доранд. Ҳар донишҷӯ ин масъалаҳоро бо таъҷаб ба сатҳи омодагии зеҳнӣ ва хусусиятҳои инфиродӣ, дар заминаи таҳлили таърихиву педагогӣ баррасӣ менамояд.

Ҷалби донишҷӯён ба ҷустуҷӯи илмӣ раванди камолоти маърифатиро тезондааст: қабули тахминҳо, арзёбии далелҳо, интихоби роҳи оқилона ва санҷиши ҳулосаҳо ба ташаккули тафаккури мустақил ва эҷодӣ мусоидат мекунад.

Истифодаи усулҳои ҷустуҷӯӣ ва таҳлилии қобилияти маърифатии донишҷӯёнро фаъол намуда, дарки воқеияти иҷтимоӣ, илмӣ ва фарҳангиро тақвият медиҳад. Дар натиҷа, донишҷӯ аз қабулқунандаи дониш ба субъекти фаъол ва масъули худомӯзӣ табдил меёбад — ки ин яке аз

нишондихандаҳои асосии иҷтимоишавии муваффақ дар шароити таҳсилоти олий мебошад.

Чунин кори душвор аз муҳаққиқони ҷавон талаб мекунад, ки бо пиронсолон, муаллимон ва донишҷӯён мулоқоту суҳбатҳои зиёде кунанд, шиносӣ бо иқтисод ва фарҳанги деҳа, ноҳия, шаҳр, кори таълимии мактабҳо ва ғайра. Чунин кори мураккаб аз муҳаққиқони ҷавон талаб мекунад, ки бо пиронсолон, муаллимон ва донишҷӯён мулоқоту суҳбатҳои зиёде карда, бо корҳои таълимӣ мактабҳо, иқтисод ва фарҳанги деҳаҳо, ноҳияҳо, шаҳрҳо ва ғайра шинос шаванд.

Дар ҷараёни таълим, донишгоҳ шахсияти дорои нерӯи созандаи назаррасро ташаккул медиҳад. Барои чунин шахс, дониш, маърифат ва таҳсилот, як воситаи табдил додани воқеияти гирду атроф, беҳтар кардани зиндагии одамони дигар, воситаи эҷоди боигарии иҷтимоӣ мегардад.

Кори илмӣ донишҷӯён он «фазои» психологиро дар гурӯҳҳои академикӣ фароҳам меорад, ки муносибати педагогӣ, услуб, оҳанги корӣ ва сатҳи баланди фарҳанги донишҷӯёнро муайян мекунад. Барои ташкили чунин «фазо» мавқеи донишҷӯ, аз ҷумла дар корҳои тадқиқотӣ - ҷустуҷӯӣ аҳамияти ҷиддӣ дорад. Инҳо якчанд мисолҳои мебошанд, ки худи донишҷӯён дар ин мавқеъ пешниҳод кардаанд:

Чизе, ки ба ҳаёлотӣ як ҷавон таъсир намерасонад, ба монанди намунаҳои рафиқони калонсол; донишҳои илмӣ муттаҳид карда шудаанд, ки онҳо ҳама канорҳои сарзамини ватанро фаро мегиранд ва ташаккули шуури демократии ҷаҳонӣ ва маърифатиро ҳавасманд мекунанд; натиҷаҳои таҳқиқот воситаи тарбияи ватандӯстӣ мебошанд; онҳо ҷаҳонӣ ҷамъиятии ғоибаноки донишҷӯёнро, ки дар як достони давомдор инъикос шуда, ба онҳо саҳт таъсир расонида, самти ҳиссиёти онҳоро амиқ тағйир медиҳанд.

Корҳои донишҷӯён асосан бо мушаккилияти эҷодии худ фарқ карда, сатҳи ҷаҳонӣ маърифатии муаллифони тавсиф мекунанд. Иштироки

донишчӯён дар таҳқиқоти илмӣ на танҳо фаъолияти маърифатиро инкишоф медиҳад, балки онҳоро итминон медиҳад, ки худро барои тарбияи насли наврас, ки барои тақвият ва афзоиш додани анъанаҳои халқӣ, низомӣ ва меҳнатии гузаштагонӣ худ пешбинӣ шудааст, таълим дода, нигоҳ дорад. Онҳо ба таври возеҳ таъсири анъанаҳои ватандӯстии наслҳои калонсолро ба ҷавонон нишон медиҳанд. Дар ҷараёни омӯзиши таърихи ватанӣ, муҳаққиқони ҷавон муқоиса ва гузаштаи онҳоро бо замони ҳозира дида, маводи ҷолиб гирифта, дурнамои рушди ҷомеаро мебинанд, масъулият ва қарзи шаҳрвандии худро хубмефаҳманд.

Таҷрибаи дирӯза ва ҳозира ин заминаест, ки дар он қувва ва қобилияти маърифатии устодон ва иштирокчиёни амалияи таҳқиқотӣ ташаккул меёбанд. Имкониятҳои номаҳдуди маърифатӣ-эҷодӣ ва таълимӣ-тарбиявӣ аз Ватан, ки бо таърихи он зиҷ алоқаманданд, кушода мешаванд. Инро тавассути омӯзиш ба осонӣ метавон собит кард.

Дар таърихи Тоҷикистон бисёр номҳо ва рӯйдодҳои барҷаста, далелҳои зуҳури анъанаҳои беҳтарини халқи тоҷик, истеъдодҳои дурахшон, устодони барҷастаи адабиёт, санъат, илм, фармондеҳон ва инқилобчиёни халқӣ, подшоҳон ва шахсиятҳои сиёсӣ дар рушди ватанамон Тоҷикистони азиз саҳми арзанда доштанд.

Қалб кардани тавачҷуҳ ва нерӯи эҷодии донишчӯён ба масъалаҳои ҳаёти ҷамъиятию сиёсии кишвар ва фаъолияти мардуми тоҷик тавассути омӯзиши таърихи ватани худ яке аз шартҳои рушди ҳамаҷонибаи ҷавонон, тарбияи идеявӣ ватандӯстии онҳо мебошад.

Таҳқиқоти илмӣ-амалии мазкур исбот намуд, ки донишгоҳҳо ба ҷавонон донишҳои зеринро дода метавонанд?

1. Амалияи таҳқиқотӣ дар байни донишчӯён заҳматҳои саҳтро инкишоф медиҳад, эҷодкориро меомӯзонад, ки қобилияти истифодаи усули умумичаҳонии фаъолияти раванӣ, интиқоли дониш ва малакаро ба ҳолатҳои нав, ҳалли вазифаҳои нав ва ғайримуқаррарӣ зиёд мекунад.

2. Амалияҳои таҳқиқотӣ-илмиро худомӯзии воқеии донишҷӯён меомӯзонад, дониш ва таҷрибаи онҳоро васеъ ва амиқтар, фаъолияти маърифатиро фаъол, диққатро ба муҳити атроф ҷалб карда, хоҳишро барои изҳори озодаи шахсияти худ муайян ва мукамал карда, боиси ғояҳои нав, фикрҳо, эҳсосот ва орзуҳои ояндаро муайян мекунад.

3. Амалияҳои таҳқиқотӣ-илмии донишҷӯён таҷрибаашонро ташаккул дода, эътимоди амиқи иҷтимоӣ-сиёсӣ ва ояндабинияшонро таҳрик медиҳад.

4. Иштирок дар таҳқиқот, донишҷӯёнро ба ҷустуҷӯи ҳақиқат ва некӣ ҳавасманд карда, дар онҳо қобилияти баён кардани муносибати ахлоқӣ ба ҷаҳон ва одамонро ташаккул медиҳад.

Таҳлили таҷрибаҳои мо нишон доданд, ки таҳқиқот оид ба иҷтимоишавӣ ҷавонон бояд ҳадафи возеҳ, мундариҷаи мушаххас, самти ҷустуҷӯи мушкilot ва мустақилияти пешбинишудаи амалро дошта бошанд.

Иҷтимоишавии ҷавонон метавонанд ба як ё якҷанд далелҳои боэътимод асос ёбанд, ки бояд ошкор ё бо далелҳои нав илова карда шаванд, ки дар асоси он метавон тасвири пурраи объекти таҳқиқшударо ташаккул дод. Ё баръакс, агар далелҳои марбут ба ин масъала овардашуда, шубҳаоваранд бояд аниқ омӯхта ва шарҳ дода шаванд.

Иҷтимоишавӣ бояд донишҷӯёнро ба ҷустуҷӯи мустақилонаи ҳамаҷонибаи дониш ба ҳалли масъалаҳо аввал бо роҳи осон сипас, торафт мураккабтар шудани онҳо равона кунанд; ба донишҷӯён корбарии эҷодкоронаи донишро дар амалия, мутобиқ бо таҷрибаҳои ҳаёти донишҷӯён омӯзонад; муносибати эҷодкоронаро нисбат ба фаъолияти маърифатӣ ва амалӣ тарбия кунад. Мустақилият, ки хусусиятҳои зеҳнии шахсро инъикос мекунад, бидуни муносибати эҷодӣ ба кор ғайриимкон аст, зеро ки меъёри асосӣ ва умумӣ барои ҳама намуди фаъолиятҳо дар иҷтимоишавӣ ҷавонон мебошад. Ин меъёр кори ҷавононро дар муайян ва

муносибати фарқкунанда нисбати таълими манфиатҳо ва эҳтиёҷоти ӯ, тарҳрезии орзуҳои касбии ояндаи онҳо осон менамояд. Ҳамзамон, ин омили ахлоқӣ низ мебошад, ки ба баҳодихии воқеъбинонаи кори ҷавонон, аз таҷрибаи онҳо хориҷ кардани ҳама ҷизҳои "бегона", тақлидӣ, нусхабардорӣ ва ташвиқи онҳо, ба падидаҳои "нав" ва "аслӣ" имкон медиҳад.

Дар асарҳои А.В.Мудрик иҷтимоишавии шахсият ҳамчун раванди ташаккули инсон дар шароити муайяни иҷтимоӣ, азҳуд кардани таҷрибаи иҷтимоӣ ва азҳуд кардани арзишҳои худ, ба таври интихобӣ дохил намудани ин меъёрҳо ва намунаҳое, ки дар ҷомеа қабул шудаанд, дарҷ гардидааст.

Дар таҳқиқоти В.С. Ананева, Н.В. Кузмина, Ю.Н. Кулюкина, А. Реана ва Э.И. Степанова, П. Просетский, В. Сластенин донишҷӯёнро ҳамчун субъекти фаъолияти таълимӣ аз мавқеи иҷтимоӣ-психологӣ ва равонӣ-педагогӣ тавсиф намуда, ҳамчун категорияи махсуси иҷтимоӣ, ҷомеаи мушаххаси одамоне ҳисобида мешавад, ки аз ҷониби муассисаи таҳсилоти олии касбӣ ташкил карда шудааст.

Натиҷаҳои таҳқиқот аз он шаҳодат медиҳад, ки:

- дараҷаи фаҳмиши донишҷӯ дар бораи касб (ба таври мувофиқ - нокифоя) бевосита ба дараҷаи он вобаста аст, ки донишҷӯ ҳар қадар дар бораи касбу кор кам донанд, ба таълим камтар муносибати мусбат дорад;

- дар ҷанбаи иҷтимоӣ-психологӣ муқоиса гардид, ки донишҷӯён аз дигар гурӯҳҳои аҳолии бо дараҷаи маълумотнокӣ, фарҳанг ва сатҳи баланди ҳавасмандии маърифатӣ хеле фарқ мекунанд;

- донишҷӯи фаъол, шахсан мустақилона фаъолияти субъектҳои ҳамкориҳои педагогиро ташкил мекунад, ки барои ҳалли масъалаҳои мушаххас ба вазифаҳои касбӣ қадом самтҳои хоси фаъолияти маърифатӣ ва иртиботӣ нигаронидашудаанд;

- таҳсил дар донишгоҳ - марҳилаи инкишофи донишҷӯён, ташаккули истиқлолияти нисбии иқтисодӣ, аз хонаи падару модар дур шудан ва баъзан ба таълиму тарбия оилаи худ алоқаманд аст;

- давраи донишҷӯӣ давраи марказии рушди инсон ва дар маҷмуъ шахсият мебошад, зухуроти манфиатҳои гуногун: варзишӣ, бадеӣ, техникӣ ва илмӣ муваффақиятҳо, иқтимоишавии доимӣ ва ғаёлонаи одам барои оянда, кор, касб, омӯзгор, ҳалли масъалаҳо, мазмун ва техникаи ташкили ғаёолияти таълимӣ ва алоқаи педагогӣ дар донишгоҳ ба назар гирифта мешавад.

- синну соли донишҷӯӣ давраи мураккабтарини рушди зеҳнӣ, ки хеле фардӣ ва тағйирёбанда аст, сохторбандӣ мегардад. Ин маънои онро дорад, ки супоришҳои таълимӣ бояд ҳамеша дар як вақт иҷро карда шаванд ҳам ба фаҳмидану дарк кардан ва ҳам аз ёд кардан нигаронида шуда, дар хотираи донишҷӯ маводи пешниҳодшуда ҳифз ва навсозии мақсаднок шуда бошад. Масъалаҳои таълимию методӣ, мавод дар асоси муттасилии фаҳмидан, дарк ва мустаҳкам намудани маълумоти таълимӣ дар хотираи донишҷӯ, ҳангоми ҳалли масъалаҳои проблемавӣ бояд инъикос карда шаванд.

- ғаёолияти донишҷӯ ҳамчун субъекти ғаёолияти таълимӣ қадрдонӣ гардида, оид ба дастовардҳои маърифатӣ ҳавасмандкунӣ муайян карда мешавад. Ҳавасмандии маърифатӣ асоси тарбия мебошад. Ғаёолияти маърифатии шахс, ки ба хусусиятҳои ғаёолияти равонии ӯ, ки дар вазъияти проблемавӣ дуруст инкишоф меёбад ва дар робитаи мутақобила дар муносибатҳои байни донишҷӯён ва муаллимон бештар мувофиқ аст. Ҳавасмандии дастовардҳо дар раванди таълим вобаста аст ҳавасмандии маърифатӣ ва касбӣ.

- донишҷӯ ҳангоми таҳсил дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ асоси меҳнати худро инкишоф медиҳад, яъне донишҳое, ки дар омӯзиш ба даст

оварда шудаанд, дар амал татбиқ мегарданд. Қобилият ва маҳорат дигар мавзуи омӯзиш нестанд, фаъолияти касбӣ омӯхта мешавад.

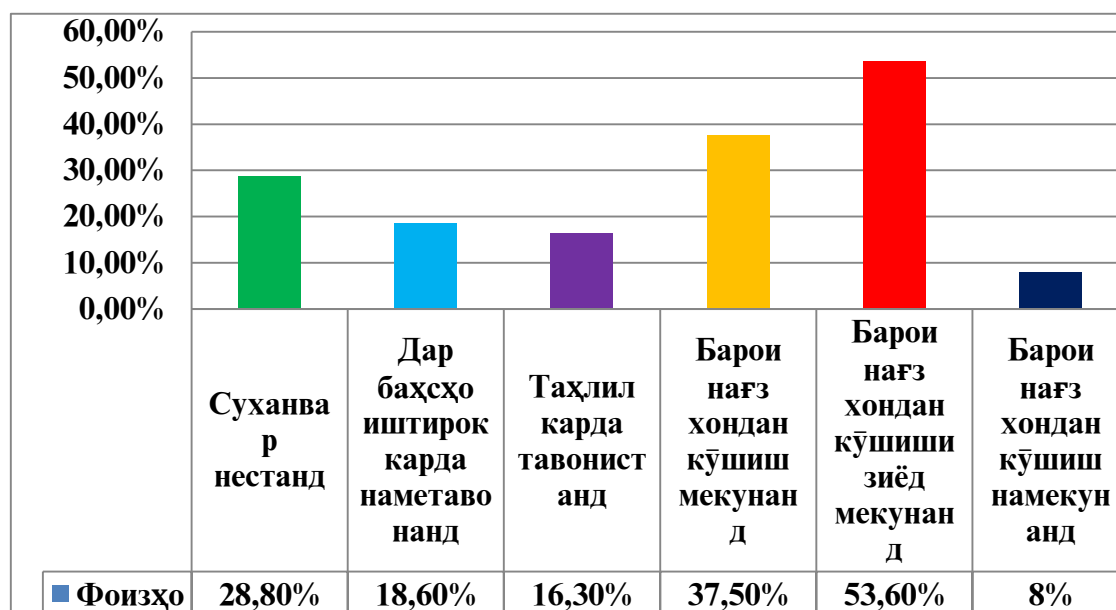
- нишондиҳандаи назарраси фаъолияти донишчӯ ҳамчун субъект ба фаъолияти тарбиявӣ, қобилияти иҷрои ҳамаи талаботи барномаи кор хизмат мекунад. Аммо, на ҳама донишчӯён маҳорату қобилияти кифоя доранд. Онҳо дуруст наметавонанд дар бораи лексияҳо ва адабиёти илмию методӣ қайдҳо гиранд (дар аксар мавридҳо фақат 18—20 фоизи маводи лексия қайд карда мешавад), чӣ тавр сухан ронданро наметавонанд (28,8 %), рафтор, баҳс (18,6%), баҳои таҳлилӣ ба мушкилот (16,3%) медиҳанд. Дар маводи таҳқиқоти нишон дода шудааст, ки 37,5 фоизи донишчӯён барои нағз хондан кӯшиш мекунанд, 53,6 фоиз ҳамеша кӯшиш мекунанд ва 8 фоизашон кӯшиш намекунанд, ки хуб хонанд кунанд.

Чадвали 2.

Нишондиҳандаи назарраси фаъолияти донишчӯ ҳамчун субъекти фаъолияти таълимӣ

1.	Суханвар нестанд	28,8%
2.	Дар баҳсҳо иштирок карда наметавонанд	18,6%
3.	Таҳлил карда тавонистанд	16,3%
4.	Барои нағз хондан кӯшиш мекунанд	37,5%
5.	Барои нағз хондан кӯшиши зиёд мекунанд	53,6%
6.	Барои нағз хондан кӯшиш намекунанд	8%

Диаграммаи 1.

Ҳамин тавр, аз таҳлили таҳқиқоти дар боло овардашуда маълум мегардад, ки дар назди омӯзгор масъулияти психологию педагогии ниҳоят муҳим меистад ва вазифаи ташаккули шахсияти донишчӯ хамчун субъекти фаъолияти таълимӣ, ки пеш аз ҳама зарурати омӯхтани қобилияти банақшагирии фаъолияти худро ташкил намуданро дорад.

Дар баробари ин, намунаи татбиқи ин амалҳоро бояд ҳуди омӯзгор бо назардошти душвориҳои мавҷуда давраи мутобиқшавии таълимро барои донишчӯёни курси яқум нишон диҳад. Таъсири бебаҳои омӯзгор ба хусусияти азхуд кардани самтҳои нави арзишманди дониши донишчӯён, ҳавасмандии онҳо ва чунинхосиятҳои инфиродӣ, монанди изтироб, эҳсос ва ғайра мебошанд.

Ташаккули ҷаҳонбинии донишчӯ маънои инкишофи инъикоси худ, дарки худ хамчун субъекти фаъолият, барандаи арзишҳои муайяни иҷтимоӣ, ғоиданоки ҷамъиятии шахсият мебошад. Ин дар навбати худ барои муаллим зарурати пурзур намудани ташкили махсуси муоширати педагогӣ, фароҳам овардани шароит барои донишчӯён барои ифодаи фикру мулоҳизаҳо, нуқтаҳо ва принсипҳои худ.

Дар баробари хатарҳои иҷтимоӣ ва умуман мушкilotи ҳосси ҷавонон, ки дар асарҳои Вишневский Ю.Р. ва Шапко В.Т. андешаҳо ба як қатор хусусиятҳои раванди иҷтимоӣ пешниҳод гардидаанд:

- беҳамтоии соҳаҳои фаъолият (мустақилияти нисбӣ аз волидайн), муошират (васеъ кардани доираи муошират, амиқ донишҷӯи шахси дигар) ва худшиносӣ (фаҳмидани шахси дигар мансубияти иҷтимоӣ, нақши ҷомеа, ташаккул ва худбаҳодиҳӣ);

- як навъ механизми иҷтимоӣ, ки ба раванди иҷтимоишавии ҷавонон хос аст. Дар паси концепсияи асосие, ки механизми иҷтимоиро шарҳ медиҳад. Дар ин асар назарияи «худӣ оина»-и Ч.Кули, ки мувофиқи он ҳар як шахс «ман»-и худро дар асоси дарк ё ақсуламали одамони дигар, ки бо онҳо тамос мегирад, дорост;

- табиати агентҳои иҷтимоӣ (аз ҷумла гурӯҳҳои истинод), ки ҳама ҳамсолони донишҷӯён мебошанд. Дар қорҳои С.И.Самигин се ангезаи асосии муттаҳидшавиро нишон медиҳад: гурӯҳи ҳамсолон (хоҳиш ба мақом, ҳамроҳшавӣ ширкат, барои муошират бо ҳамсолон, бо назардошти қабул дар қоидаҳо ва стандартҳои рафтори ширкат; дифоъ аз мустақилият - хоҳиши мустақилият аз калонсолон ва умуман қабулшудаи стандартҳои иҷтимоӣ) ва чор намуди гурӯҳҳои референти ҷавонон зерфарҳангҳо: коллегиялӣ (тамоюли асосӣ ба муошират, ҳамкорӣ бо ҳамсолон, ҷаъолиятҳои иҷтимоӣ, варзиш, якҷоя бо таваҷҷуҳи паст ба таҳсил); касбӣ (тамоюли асосӣ ба қори оянда, ғайрат дар омӯхтани фанҳои амалӣ бо муносибати умумии хунукназарона нисбат ба меҳнат, дарсҳо, қори иловагӣ вақти зиёдро мегирад); академикӣ (ба таҳсил нигаронидашуда, хеле васеъ, дар оянда — илм омӯхтан); ғайриконформист (тамарқуз ба зеҳнӣ арзишҳо, барои қорабиниҳои гуногуни фароғат, аксар вақт манфиатҳои берун аз донишгоҳ).

Дар донишгоҳ, таъсири ҷунингурӯҳҳои иҷтимоӣ ба фарди иҷтимоӣ зиёд мегардад ва амалан тамоми таъсироти дигарро пахш мекунад. Ва аз ин дам гурӯҳҳои иҷтимоӣ як қатор хислатҳои мусбат доранд (ҷаъолият, ташаббус, ҳаракат, шахспарастӣ) ва манфӣ (ғурури ҷавонӣ, хашмгинӣ, эътирози иҷтимоӣ, тамоили инфиродӣ ва ғ.), пас, ин хусусиятҳоро дар оянда ҷаъолона дарқ карда, ҳаёти инсон мустаҳкам ва амалӣ мегардад.

Дар раванди иҷтимоишавӣ ҳар як донишҷӯ бо ҳатарҳои муайян дучор мешавад. Ин ҳам барои ҷомеа ва ҳам барои ҷомеашиносӣ муҳим аст ва шахсони алоҳида ин ҳатарҳои иҷтимоиро ба назар мегиранд ва пешгирӣ мекунанд.

Таҳқиқот маълум кард, ки раванди иҷтимоишавии донишҷӯёни донишгоҳҳо, назар ба онҳое, ки дар он ҷо таҳсил намекунанд, зудтар ва шадидтар ба амал меояд.

Дигар маълумоти бадастомада низ қолибанд, масалан:

- 74% пурсидашудагон ба фарҳанги ҷавонон ва 30% онҳо тарафдори муносибати арзишҳои иҷтимоии классикӣ ва анъанавӣ мебошанд, 16 Ҷоизи пурсидашудагон дар таҳсил Ҷаъолна иштирок мекунад, 84% аз ҷиҳати иҷтимоӣ ғайриҶаъол мебошанд;

- аксарияти пурсидашудагон (74%) дар муқоиса бо дигарон аз вазъият вобастагӣ доранд, онҳое ки бояд худашонро таъмин кунанд — 16%;

- 35% пурсидашудагон онро боқимондаи амалисозии меъёрҳои ахлоқ ва арзишҳои ҷомеа медонанд, арҷгузори ба анъанаҳо ё умуман, кӯшиши онҳоро иҷро намудан доранд; боқимонда (65%) майл доранд, ки ҷомеа онҳоро шартӣ зарурии мавҷудият ҳисоб кунанд;

- 53% пурсидашудагон қайд карданд, ки онҳо бештар мустақил шуданд, 42% қайд карданд, ки таҷрибаи худтаъминкунӣ пайдо мекунад дар давоми будубоши худ дар давраи донишҷӯӣ, 28% пурсидашудагон воқеан худро мустақилона таъмин кардан — кор кардан шуруъ карданд;

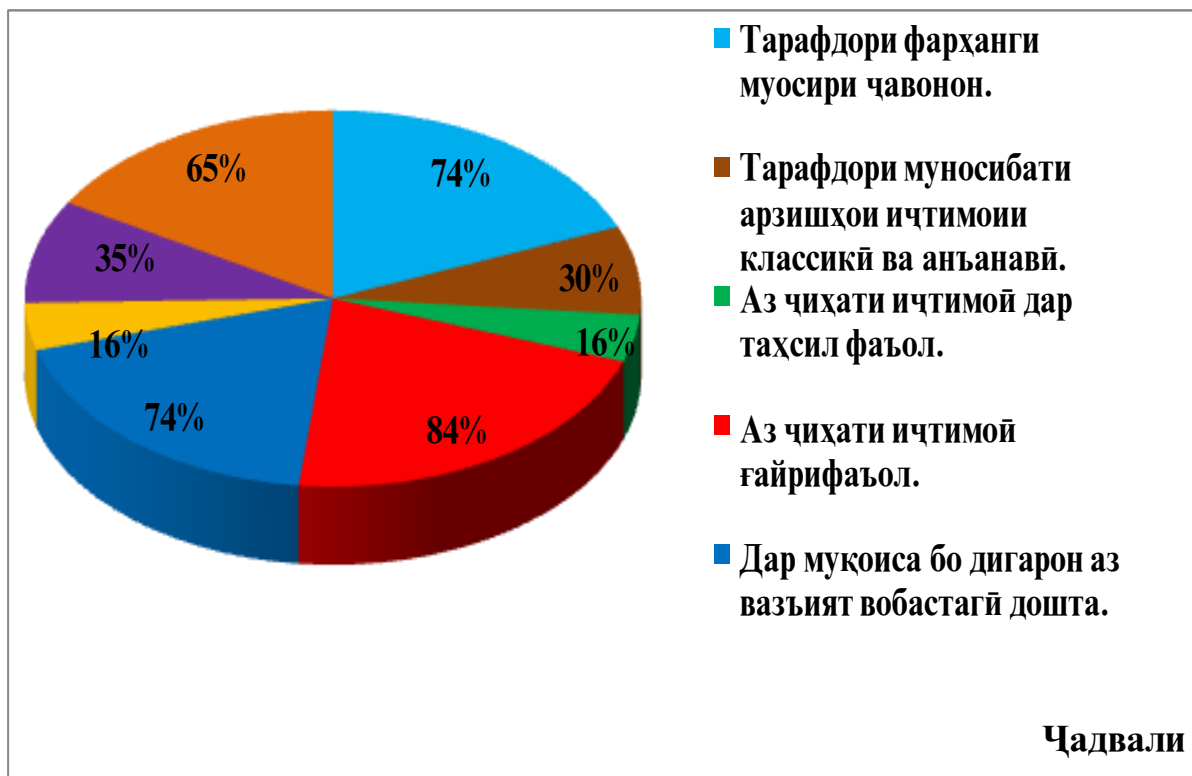
- 53% пурсидашудагон изҳор доштанд, ки онҳо бештар интизомнок шудаанд дар вақти таҳсил дар донишгоҳ, дар айни замон 16% аз одатҳои бад даст кашиданд, 16% ба хондан оғоз карданд;

- 51% ба вақтхушӣ ва муошират бештар вақт ҷудо карданд. 56% пурсидашудагон қайд карданд, ки таҷрибаи муошират ва муомила бо одамонро пайдо карданд, аммо танҳо 28% таҳаммулпазир буданд, таҳаммулпазирӣ нисбат ба нуқтаи назари шахси дигар.

Ҷадвали 3.

1.	Тарафдори фарҳанги муосири ҷавонон	74%
2.	Тарафдори муносибати арзишҳои иҷтимоии классикӣ ва анъанавӣ	30%
3.	Аз ҷиҳати иҷтимоӣ дар таҳсил Ҷаъол	16%
4.	Аз ҷиҳати иҷтимоӣ ғайриҶаъол	84%
5.	Дар муқоиса бо дигарон аз вазъият вобастагӣ дошта	74%
6.	Онҳое, ки бояд худашонро таъмин кунанд	16%
7.	Тарафдори амалисозии меъёрҳои ахлоқ ва арзишҳои ҷомеа, арҷгузори ба анъанаҳо	35%
8.	Тарафдори он, ки ҷомеа онҳоро шартӣ зарурии мавҷудият ҳисоб кунанд	65%

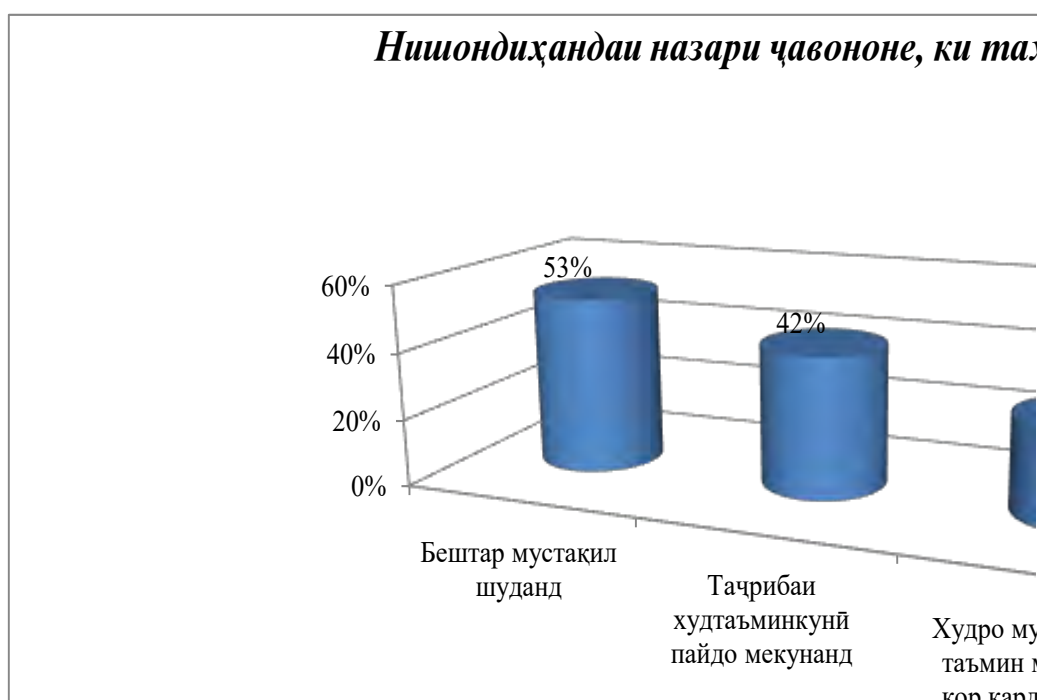
Диаграммаи 2.

Нишондиҳандаи назари ҷавононе, ки таҳсил намеkunанд

1.	Бештар мустақил шуданд	53%
2.	Таҷрибаи худтаъминкунӣ пайдо меkunанд	42%
3.	Худро мустақилона таъмин меkunанд, кор кардан шуруъ карданд	28%

Диаграммаи 3

Чадвали 5.

Нишондиҳандаи назари донишҷӯён, ки таҳсил мекунад ва худро мустақил мешуморанд

1.	Бештар боинтизом шудаанд	53%
2.	Аз одатҳои бад даст кашиданд	16%
3.	Ба хуб хондан оғоз карданд	16%

Диаграммаи 4

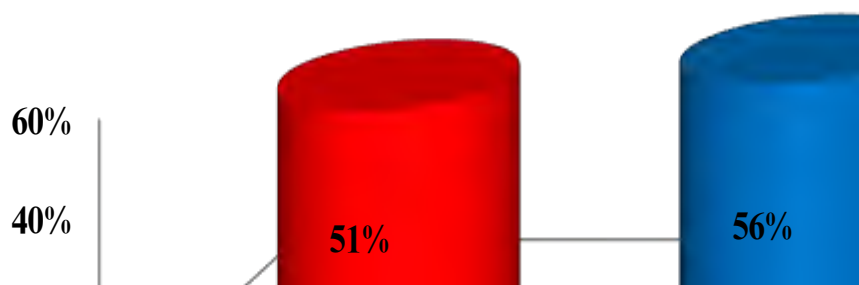

Чадвали 6.

Нишондиҳандаи назари донишҷӯён дар раванди таҳсил

1.	Ба вақтхушӣ ва муошират бештар вақт ҷудо карданд	51%
2.	Таҷрибаи муошират ва муомила бо одамонро пайдо кардан	56%
3.	Таҳаммулпазирӣ нисбат ба нуқтаи назари шахси дигар	28%

Нишондиҳандаи назари донишҷӯён

Ҳамин тариқ, донишҷӯён аз назорати калонсолон озод шуданд, имкони ҳисоб надодан ба аъмоли худро пайдо кардаанд, аммо қобилияти масъулиятшиносӣ барои рафтори худро на ҳама ба даст овардаанд. Бешубҳа, раванди иҷтимоишавии донишҷӯён дар донишгоҳ назар ба берун аз он тезтар ба амал меояд. Аммо ҳар кас бояд ба ҷиҳатҳои манфии иҷтимоишавии ҷавонон диққати махсус диҳад.

Хулосаҳои В.Г. Маралова дар бораи яке аз хислатҳои ҷавонони ҳозира: «ба донишҷӯён озодфикрӣ ва дӯст доштани озодӣ хос аст, ки ин махсусан, дар ифодаҳои равшан зоҳир мегардад. «Ман он чизеро, ки ман мехоҳам, мекунам!», дар натиҷа, аксар вақт чунин мешавад, ки донишҷӯ аввал корро мекунад ва баъд фикр мекунад. Дар раванди инкишофи рефлексивӣ тадричан ҳамвор кардани чунин ҳодиса, ки боиси он мегардад, ки шахс аввал фикр мекунад ва баъд корро анҷом медиҳад, ба амал меояд.

Мулоҳиза барои донишҷӯ - муҳимтарин қобилияте, ки ба равандҳои таълим таъсир мерасонад ва раванди бомуваффақияти иҷтимоишавиро дар ҷомеа метезонад. Оё ҳар як донишҷӯ ҳадафи рушди инъикосро дар худ дорад? Тадқиқот нишон дод, ки:

- аз се ду ҳиссаи пурсидашудагон маънои дақиқи ин истилохро наметонанд «инъикос», моҳият ва маънои ин мафҳумро дарк накардан,

нақши инъикосро дар инкишофи онҳо кам баҳо медиҳанд. 80% онҳо боварӣ доранд, ки онҳо бояд инъикосро дар худ инкишоф диҳанд;

- сатҳи инкишофи инъикоси донишҷӯён умуман, суст аст, аксари вазифаҳои дорои хусусияти рефлексивӣ, аз қабилӣ таҳлили рафтори одамони дигар, анҷом додани кори оғозкарда, корхоро то охир иҷро кардан, тафаккур ва банақшагирӣ ба андозаи кофӣ инкишоф наёфтаанд;

- тақрибан 60% донишҷӯён одатҳои бад доранд: тамокукашӣ - 22%, машрубот менӯшанд - 38% ва 40% пурсидашудагон эътироф кардаанд хеле танбаланд.

3.2. Таҳқиқ ва озмоиши таълимии иҷтимоишавии донишҷӯён дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ

Фаъолияти маърифатии донишҷӯён дар ҷараёни таълимии иҷтимоишавии онҳо бояд ҳамчун муносибати маҷмӯӣ ба падидаҳои ҳаёт ва санъат, ҳамчунхоҳиши омӯхтан ва фаҳмидани ҷанбаҳо ва намунаҳои илмию иҷтимоӣ дар зухуроти мухталифи воқеият, ҳамчунфаъолияти зеҳнии ба даст овардани дониш бо ҳисси қаноатмандӣ тавсиф карда шавад.

Фаъолияти маърифатӣ дар ҷараёни иҷтимоишавии донишҷӯён аз рӯйи эҳтиёҷоти шахс, ки ба эҳтиёҷоти олии маънавии ӯ марбут аст, муайян карда мешавад. Ҳамин тавр, барои таҳкими маърифати донишҷӯён зарур аст, ки ниёзҳои иҷтимоӣ, мавқеъ ва нақши онҳо дар муҳити таълимӣ ҳамчун омилҳои асосии ангезиш ба ҳисоб гирифта шаванд. Маҳз ҳамин омилҳо ангезаҳои устуворро ба вуҷуд меоранд, ки донишҷӯро ба фаъолияти маърифатӣ ва иҷтимоии фаъолона ҳидоят карда, ӯро ба қабул ва дарки арзишҳои таълимӣ омода месозанд.

Масъалаи ташаккули ниёзҳои маънавий диққати бисёр олимонро ба монанди Б.Т.Добринин, Г.И.Шукин, П.Я.Якобсон, В. Н. Колбановский,

В.С.Илин, Ю.В.Шаров ва дигарон ба худ чалб кардааст. Аммо, назарияи эҳтиёҷоти иҷтимоӣ - муайян кардани мафҳум, таснифи эҳтиёҷот, ҳавасмандӣ ва ангезақое, ки эҳтиёҷоти иҷтимоиро инкишоф медиҳанд, робита ва вобастагии манфиатҳо, завқу идеалҳо, роҳҳо ва усули ташаккули онҳо - ба қадри кофӣ рушд накардаанд.

Чанбаи ташаккул ва рушди иҷтимоишавии донишҷӯён, муайян кардани моҳият ва хусусиятҳои онҳо бениҳоят рушд наёфтаанд.

Классикҳо хусусияти ҳавасмандкунандаи иҷтимоишавиро таъкид мекунанд, ки амал, рафтор ва фаъолияти инсонро муайян мекунад. Бисёре аз муҳаққиқон навиштаанд, ки қореро бидуни иҷрои он дар айни замон барои ҳама гуна эҳтиёҷоти худ, талаботе, ки дар ӯ эҳсос мешавад, тавассути дарки охир эҷод мешавад. Худи ҳамин робитаи табиӣ низ ба иҷтимоишавӣ, истехсол ва истеъмоли онҳо хос аст.

Иҷтимоишавӣ ҳамчун як раванди муқаррарнамоӣ ҳисобида мешавад, ки дар он объект ва мавзӯ ба ҳам алоқаманданд. Муқаррароти назариявиро таҳлил карда, хусусиятҳои муҳими иҷтимоишавиро чунин қайд кардан мумкин аст:

- пайдоиш ва рушди ҷомеа ва инсон хусусияти табиӣ доранд ва бо тартиби иҷтимоӣ, истехсолоти моддӣ ва маънавии ҷомеа, фарҳанг ва санъат муайян карда мешаванд;

- мавзуи иҷтимоишавӣ ба пайдоиш ва тағйир додани ҷомеа ва шахс мусоидат мекунад;

- дар навбати худ, ба рушд ва тағйири иҷтимошавии шахс таъсир мерасонад;

- ҷомеа ва шахс дар зери роҳу василаҳои қонунгардонидани худ инкишоф ва ташаккул меёбад;

- дар навбати худ, ҷомеа одамро ба фаъолияти маърифатӣ, эҷодӣ ва бадеӣ илҳом мебахшад ва ҳамчун манбаи шаклҳои гуногуни фаъолияти шахсият хизмат мекунад.

Аз ин рӯ, зарур аст, ки чанбаҳои объективӣ ва субъективии иҷтимоишавиро фарқ карда, хусусият ва муносибати ҳар яки онҳоро омӯзем.

Ба андешаи мо, муайян кардани иҷтимоишавии донишҷӯён самарбахш аст. Иҷтимоишавӣ ҳамчун шароити ба дарки арзишҳои маънавӣ водоркунанда ва мутобиқат ба қонунҳои ҳаёт, назар ба сохтор ва фарҳанги иҷтимоии ҷомеа, инчунин хусусиятҳои гурӯҳҳо ва шахсони алоҳида арзёбӣ мегардад.

Иҷтимоишавии донишҷӯён эҳсоси эстетикӣ, завқ, идеалҳоро муайян мекунад. Дар навбати худ, завқи маърифатӣ ташаккулёфта, ба ниёзҳои ҷамъиятӣ таъсир мерасонанд, онҳоро тағйир медиҳанд, манфиатҳо ва эҳтиёҷоти навро бедор мекунанд.

Хусусияти хосси иҷтимоишавии донишҷӯён дар он аст, ки онҳо бо ҳисси лаззат, алоқаманд буда, ҳамеша эҳсосӣ мебошанд.

Ҳисси ҳаловат ва лаззати рангини ҳаёти инсон (ҷараёни меҳнат, қаноатмандӣ аз мавзӯи ба даст оварда ва натиҷаи меҳнат), иртибот бо табиат ва намудҳои гуногун иҷтимоишавӣ мебошанд. Ҳамин тавр, мо ба театр, кино, галереяи тасвирӣ, концерт, хондани адабиёти бадеӣ пеш аз ҳама, аз он ки мо робита бо санъати лаззатро интизорем.

Аммо И. Кант дарки арзишҳои ҳаётиро аз таъсири омилҳои беруна ҷудо доништа, онро зуҳури шуури ахлоқии инсон мешуморад. Баръакс, К. Маркс нишон медиҳад, ки манбаи лаззат, эҳсоси қаноат ва ниёзҳои инсонӣ бо сохтори иҷтимоӣ, низоми истеҳсолот, идеологияи табақаҳо ва мавқеи иҷтимоии шахс пайванди мустақим доранд.

Дар шароити муосир, ин саволҳо дорои ҷаҳонбинии бунёдӣ мебошанд: оё шахс дар ҷомеа баланд муошират карданро дӯст медорад ё дар сатҳи паст ва расмӣ қаноатманд мешаванд.

Дар шароити кунунӣ ҳамзистии осоиштаи кишварҳо бо тартиби гуногуни иҷтимоӣ, таблиғоти идеологӣ нақши муҳим дорад. Тарафдорони

чанги сард махсусан дар соҳаи фарҳанг ва санъат фаъоланд. Он барои оммаи васеъ як «индустрияи фароғатӣ» -ро эҷод мекунад, ки барои махдуд кардани фаъолияти иҷтимоии онҳо, аз фарҳанги ҳақиқӣ бегона кардани онҳо ва фароҳам овардани шароит барои «фирор кардан ба фароғат» пешбинӣ шудааст. "Саноати фароғатӣ" дар байни мардум "санъати оммавӣ" –ро ба монанди асарҳои адабиёти таблиғӣ, филмҳои чангӣ, филмҳои даҳшатбор, ҳаҷвиёт ва ғайраро таблиғ мекунад.

Аммо, иҷтимоишавии донишҷӯён дар ҷомеа фавран ба эҳтиёҷоти шахсе табдил намеёбад, ки ба туфайли онҳо ангезаҳои фаъолият ташаккул меёбад. Аз ин рӯ, масъалаи табдил додани иҷтимоишавии донишҷӯён дар ҷомеа ба муҳити шахсии инсон, ба ангезаҳои фаъолият ва афзалиятҳои ӯ ниҳоят муҳим аст.

Хусусияти навбатии талаботи иҷтимоишавӣ дар он аст, ки онҳо интихобӣ мебошанд.

Ҷомеа барномаи арзишҳои иҷтимоишавии ҷавонро, ки аз табиати низоми муайяни иҷтимоӣ бармеояд, пешниҳод мекунад. Ин ҷо сухан дар бораи тарбия ва ташаккули шахсияти ҷавонон дар арзишҳои ахлоқӣ, зебописандӣ, фарҳангӣ ва бадеӣ меравад.

Маҳз аз ин рӯ, мушкилоти озодии интихоби афзалият, аз як тараф, шароити воқеӣ ва шартҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, фарҳанг ва санъат, аз тарафи дигар, баррасии хусусиятҳои инфиродии шахс, ҳисобро талаб мекунад, ки дар таълим ва ташаккули шахсият ниҳоят муҳим аст.

Раванди қаноатмандии шахсиро ба вучуд овардан, муносибати онро ба фаъолият тағйир додан ба рушди эҳтиёҷоти маънавии он таъсир расонидан иҷтимоишавиро ба вучуд меоварад. Раванди қонеъ кардани ниёзҳои инсон, қайд менамояд А.Н.Леонтев, «... вай итминони худро танҳо дар соҳаи субъекти фаъолият ба даст меорад: вай, тавре ки ҳаст, бояд дар он бошад, итминони он танҳо дар мавзуи фаъолият: он бояд, тавре ки бошад, дар он пайдо шавад» [115].

Шартан, чор гурӯҳи талаботро фарқ кардан мумкин аст: хушнудӣ, шинохтан, рафтор, эҷодкорӣ. Дар рушди онҳо донишҳои илмӣ оид ба иҷтимоишавии ҷавонон аҳамияти калон доранд. Ҳар қадар фаъолияти маърифатӣ амиқ ва мунтазам рушд ёбад, ҳамон қадар дарки талабот ва роҳҳои қонеъсозии онҳо низ васеътар шуда, ба сатҳи шууроноӣ идрок мерасад. Ҳатто аз хушнудӣ, тавре ки К.Маркс изҳор дошт, дониш аҳамияти махсус дорад: «Агар шумо хоҳед, ки аз санъат лаззат баред, пас шумо бояд шахси бомаърифати адабӣ бошед» [161]. Бо назардошти хусусиятҳои шахс дар иртибот бо фаъолияти маърифатӣ, мо метавонем хулосаҳои зеринро барорем: эҳтиёҷоти шахс бо роҳи рушди воқеии ҷомеа, рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ-сиёсӣ ва фарҳангии он, аз ҷониби вазифаҳои таълимӣ, ки барои ташаккули як намуди муайяни шахсият, аз як тараф, муайян карда мешаванд. Аз тарафи дигар, талаботи шахс бо синну сол, хусусиятҳои психологӣ, сатҳи маълумотнокӣ, рушди зехнии онҳо, дониши илмӣ ва ниёзҳои таҳияшудаи идрок муайян карда мешаванд. Иҷтимоишавии шахсият интихобӣ буда, нишондиҳандаҳои воқеии самти арзиши он мебошанд, ки натиҷаи тартиби муносибатҳои байни объект ва субъект мебошад. Аз ин рӯ, барои таҳия ва фаъолсозии маърифати шахсият, масалан, донишҷӯён дар ҷараёни таълим, бояд шароити муносиби объективии донишгоҳро мучахҳаз кунанд (таҷҳизоти ҷараёни таълим, мундариҷаи барномаи таълимӣ ва фанҳо, усули рушд, густариши фаъолияти маърифатӣ ва ғайра) ва хусусиятҳои субъективӣ (муносибат, ҳолати шавқу завқи эстетикӣ, сатҳи дониши илмӣ, истеъмоли арзишҳои маънавӣ, сохтори ҳавасмандкунӣ ва ангезаҳои самти фаъолияти маърифатӣ) ба назар гирифта шаванд.

Таҳлили сатҳи дониши донишҷӯён дар соҳаҳои гуногун ба он оварда мерасонад, ки ташаккули маърифатӣ ва тарбияи донишҷӯёни донишгоҳҳои олий нокифоя аст.

Аксари донишчӯён (76%) камбудиашонро дар надоштани малакаҳои иҷтимоишавӣ эътироф мекунанд. Аммо, ин то ҳол эътимоди онҳо ва ангезаи амалҳо барои рафъи камбудии иҷтимоишавии ҷавонон нест. Аз ин ҷо ташаккул додани шахсияти донишчӯён, ташаккули ангеза, мақсад ва муносибати онҳо ба фаъолияти маърифатӣ ва худшиносии миллӣ равона карда шудааст. Таҳқиқоти мо нишон дод, ки ангезаҳои пешбарандаи дониши иҷтимоӣ инҳоянд: шавқ ба фаъолияти ҷамъиятӣ (58%); хоҳиши азхудкунии дониш (47%); дарки он, ки ҷомеа олами маънавии шахсро бой месозад, дар фаҳмидани олами атроф ва ба худ ворид шудан кӯмак мекунад (42%); аҳамияти донишҳои илмӣ барои таълим, фаъолият (36%). Вазъияти кунунӣ дорои камбудии ҷиддӣ мебошад.

Омӯзгорон дар омӯзиши фанҳои таълимӣ, дар корҳои беруназсинфӣ хеле кам фаъолият мебаранд. Аммо, муваффақияти таълими насли наврас, тамоми аҳолӣ, асосан аз дониш, захираҳои таълимӣ ва ниёзҳои ташаккулёфтаи маърифатии ӯ вобаста аст.

Аз ин рӯ, дар муассисаҳои таҳсилоти олии бояд муҳити мусоиду созанда фароҳам оварда шавад, то рушди фаъолияти маърифатӣ, тарбияи иҷтимоӣ ва ташаккули мутахассисони соҳибмаҳорати оянда таъмин гардад.

Таҳлили нақша ва барномаҳои таълимӣ дар фанҳои дар донишгоҳҳо гузаронидашуда моро мутмаин месозад, ки фанҳои таълимӣ дар онҳо мавқеи ночизро ишғол мекунанд: асосҳои фарҳанги иҷтимоишавии ҷавонон, дар донишгоҳҳо омӯхта намешавад, гарчанде ки гузаронидани дарсҳои интихобӣ аз омӯгор ин донишҳоро комилан талаб мекунад. Донишгоҳ бояд ҳамчун «муҳити иҷтимоӣ» ҳисобида шуда, дастаи ибтидоӣ, ки шароитро муайян ва ташаккул дода, барои фаъолияти маърифатӣ, эҷодии донишчӯён имконият фароҳам меорад. Ин савол, агар барои ҳама маълум набошад ҳам, барои аксарияти донишгоҳҳои кишвар комилан имконпазир аст.

Ҳалли бомуваффақияти масъалаи баланд бардоштани сатҳи маърифати донишчӯён аз инҳо вобаста аст: мундариҷаи илм ва моҳияти он; аз фарҳанги иҷтимоӣ ва дониши умумии ҳайати омӯзгорон, дониши амиқи ин мавзӯ, қобилияти моҳирона нишон додани зебоии он; ташкили раванди таълим ва усули фаъолсозии маърифати донишчӯён дар лексияҳо ва дарсҳои амалӣ, ки манфиатҳои маърифатӣ ва илмии донишчӯёнро тақвият медиҳанд; фош кардани моҳияти иҷтимоии касби оянда; мучахҳаз кардани чараҳои таълим бо воситаҳои техникӣ ва воситаҳои аёнӣ, истифодаи оқилона ва методологии онҳо; омодагии психологии донишчӯён ба омӯзиш ва дарки фаъолияти касбӣ.

Таълими донишчӯён дар донишгоҳҳо аз фанҳои иҷтимоӣ, психологӣ, педагогӣ, махсус ва умумӣ иборат аст, ки мундариҷаи онҳо бо ҳам алоқаманданд.

Ҳамин тавр, дар чараҳои хондани лексияҳо ва гузаронидани машғулиятҳои амалӣ ва илмҳои иҷтимоӣ, омӯзгорон аз адабиёти бадеӣ, ёддоштҳо, порчаҳои филмӣ, асарҳои рассомӣ ва мучассамаҳо истифода мекунанд. Дар ёддоштҳо ва афсонаҳо, филмҳо, нақшҳо, ҳикояҳо дар бораи паҳлавони барҷаста истифода мешаванд.

Дар лексияҳо, семинарҳо ва машғулиятҳои амалӣ дар мавзӯҳои таҳлили асарҳои илмӣ гузаронида шуда, китобҳо ва нашрияҳои даврӣ, ки таҳлили асарҳоро муҳокима мекунанд, мавзӯҳои таълимӣ дар муассисаҳои таълимӣ муҳокима карда мешаванд.

Ҳамин тариқ, дар раванди таълимӣ бой гардидани ҷаҳонбинии донишчӯён сурат мегирад. Дониши донишчӯён замина ва шартҳои зарурӣ барои тарбияи пурра, муносибати шавқманд ба усули тарбияи иҷтимоӣ мебошад.

Мавзуи иҷтимоишавӣ дар донишгоҳ як фанни ҳатмӣ мебошад, ки он имкон медиҳад, ки дониши донишчӯён ҷамъбаст карда шуда, ба низом дароварда, васеъ ва амиқтар карда шавад.

Ҳангоми хондани ин фан дар донишгоҳ ва факултетҳо, иртиботи байнисоҳавӣ, сатҳи дониши донишҷӯён, хусусиятҳои психологии донишҷӯён бояд ба назар гирифта шаванд.

Дар машғулиятҳои семинарӣ вобаста ба масъалаҳои назариявӣ, ҳар як донишҷӯ таҳлили ягон намуди соҳаи иҷтимоиро (бо ихтиёри донишҷӯён) омода мекунад. Ҳамин тавр, иҷтимоишавии ҷавонон дар донишгоҳ аҳамияти амалии худро касб мекунад. Мо ба ҳавасмандгардонии фаъолияти маърифати донишҷӯён, ташаккули ангезаҳои иҷтимоӣ ва арзишҳои шахсии фаъолияти маърифатии онҳо диққати махсус медиҳем.

Он фаъолияти маърифати донишҷӯёнро барои гузоштани саволҳои мушкил дар лексияҳо, ҷустуҷӯи мустақилонаи посухҳо ба онҳо дар адабиёти тавсияшаванда ва истифодаи воситаҳои техникӣ барои гузоштани саволҳои проблемавӣ ташвиқ мекунад.

«Барои баланд бардоштани фаъолиятнокии маърифатии донишҷӯён идеали устод, идеали нависанда, ки сарвати маънавии шахсият, рушди эстетикӣ онро, ки ба сатҳи таълими фан ва корҳои тарбиявӣ таъсири назаррас мерасонад, аҳамияти бузург доранд. Мулоқотҳо бо устодон, мушоҳида кардани кори онҳо ҳангоми таҷриба, таҳлили натиҷаҳои кори муваффақ, инчунин дарк ва арзёбии тасвири мушаххас ва ҳассос, шиносӣ бо адабиёт ва шахсияти устодони барҷастаи замони гузашта ва ҳозира» (Н.К.Крупская, С.Т.Шатский, А.С.Макаренко, В.А.Сухомлинский ва ғайра), олами маънавии онҳо.

Ҳамин тариқ, аз як тараф, огоҳӣ аз аҳамияти иҷтимоишавии ҷавонон, истифодаи ҳамаҷонибаи усули иҷтимоишавӣ дар раванди таълим, ҳисси қаноатмандӣ аз дарсҳои муваффақ ва дарсҳои беруназаудиторӣ, аз тарафи дигар, норозӣ аз дониши онҳо дар таълими фанҳо, онҳо ба ангезаҳои фаъолияти маърифатии онҳо таъсир расонида, омилҳои талабот ба дониш, дар тарбияи мустақилона буданд.

Бо мақсади қонё кардан ва инкишоф додани шавқу рағбати донишчӯён ба адабиёт оид ба иҷтимоишавии ҷавонон ва методикаи таълими он, рӯйхати адабиёти тавсиявӣ, воситаҳои аёнӣ ва ғайра омода карда мешуданд.

Бо назардошти хусусиятҳои синну солӣ ва психологии донишчӯён, мо кӯшиш намудем, ки ангезаҳои назарраси фаъолияти маърифатиро таҳия кунем. Ҳавасмандкунии эҳтиёҷоти маърифатӣ ва ташаккули ангезаҳои шахсӣ барои фаъолияти маърифатии донишчӯён ба ҳавасмандии амиқи аксари донишчӯён, рушди ташаббус ва фаъолияти эҷодӣ ва маърифатӣ мусоидат кард.

Масъалаи баланд бардоштани фаъолияти маърифати донишчӯён дар раванди таълим муҳим аст. Тавре ки дар боло қайд кардем, ҳалли ин масъала ба мо имкон медиҳад, ки завқи донишчӯёнро бо муваффақияттар ва самараноктар ташаккул диҳем ва ба онҳо асосҳои муайяни донишҳои илмиро фароҳам оварем ва малакаҳои таҳлиро омӯзем.

Барои муваффақ шудан ба азхудкунии бомуваффақияти маводи таълимии донишчӯён, мо пеш аз ҳама шавқу завқи онҳоро муайян сохта, сатҳи иҷтимоишавии ҷавонон ва ниёзҳои маърифатиро муайян месозем. Ҳамзамон бо мақсади муайян кардани ҷаҳонбинии ҷавонон, афзалиятҳо ва талаботи донишчӯён, мо усули пурсиш, суҳбатҳои инфиродӣ ва маҳфилҳои саволу ҷавоб истифода мекунем.

Дар айни замон баланд бардоштани самаранокии раванди тарбияи иҷтимоӣ аз самтҳои асосии рушди ташкилоти ҳарбӣ мебошад.

Иҷтимоишавӣ на танҳо анъанаҳои мавҷуда, балки пеш аз ҳама бо тамоюлҳои нав, ки дар давоми даҳ соли охир ба ҳаёти Донишкадаи ҳарбии Вазорати мудофиа таъсири мусбӣ расонданд, муайян карда мешавад.

Дар шароити муосир маҷмуи зиддиятҳои, ки дар соҳаҳои алоҳидаи ҳаёти ҷомеа ва Қувваҳои Мусаллаҳи он ба миён омадаанд, дар зухуроти бӯҳрони иқтисодӣ, таҳриби арзишҳо, густариши тарзи ҳаёти солим,

стандартҳои давлатӣ дар фарҳанг ва муносибатҳои ҷамъиятӣ, сӯиистиқодаи шуури ҷамъиятӣ бо ёрии воситаҳои ахбори омма, ҳадафи таъсири меъёрҳои иҷтимоӣ ва ғайриқонунии рафтор ва услубҳо ва пастравии умумии ахлоқ, афзоиши ноадолатҳои иҷтимоӣ ва шаклҳои ғайриқонунии рафтор, шуури нав фақат барои ба даст овардани неъматҳои моддӣ ва ғайра ба назар мерасанд.

Ин ба солимии маънавии насли наврас таъсири манфӣ дошта, аз бухрони амиқи маънавии ҷомеа шаҳодат медиҳад. Аз ин рӯ, мафҳумҳо ба монанди; таҳдидҳо ва фалокати маънавий вобаста ба мафҳуми маънавиёт

Дар Консепсияи амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон амният ҳамчун омили муҳимми якпорчагии миллӣ баррасӣ шуда, ҳифзи фарҳанги миллӣ, маънавию ахлоқӣ, анъанаҳои таърихӣ ва меъёрҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, ташаккули сиёсати давлатро дар соҳаи ҳифзи ҳуқуқ дар бар мегирад. Соҳаи тарбияи маънавию ахлоқии аҳоли, манфиатҳои давлат «дар нигоҳдорӣ ва таҳкими арзишҳои ахлоқии ҷомеа, анъанаҳои миллию инсонпарварӣ ва иқтисоди фарҳангии кишвар» мебошад [94;6].

Дар Донишқадаи ҳарбии Вазорати муҳофизати Ҷумҳурии Тоҷикистон ихтилофот байни талаботи ташаккули сифатҳои маънавию ахлоқии курсантҳо дар иҷтимоишавии онҳо ва ҳолати муваққатии он вучуд дорад. Таҳлили фикру мулоҳизаҳои курсантҳо имкон дод, ки омилҳои асосие муайян карда шаванд, ки ба самти иҷтимоишавии курсантҳои донишқада таъсири манфӣ мерасонанд. Ба инҳо дохил мешаванд: ҷавонӣ ва набудани даромад дар коллектив-такрибан 30%, ҷудо шудан аз ҷамоаи хурд ва беадолатии афсарон-то 25%, сабабҳои дигар-30%.

Таҳлили таҷрибаи ташаккули муносибатҳои ахлоқии ҷавонон дар иҷтимоишавии онҳо дар муассисаҳои таълимии ҳарбии Тоҷикистон дар шароити муҳимми муносибати ягонаи концептуалӣ ба арзишҳо, оқибати андешаҳои таҳрифшудаи курсантҳо дар бораи арзишҳои некӣ, шаъну шараф, вичдон, ғизо, шафқат, адолат, шаҳрвандӣ, ватандӯстӣ ва ғайраро

нишон медиҳад. Тибқи таҳлили сатҳи аҳамияти сифатҳо ва арзишҳои шахсӣ барои афсарон, дар Донишкадаи ҳарбӣ дар соли 2010 коэффисиенти ҷузъҳои ахлоқию маънавӣ, аз қабилӣ: ватандӯстӣ, коллективизм, вичдон, кордонӣ, меҳнатдӯстӣ, меҳрубонӣ ва ғайра ба ҳисоби миёна аз 54% то 87%-ро ташкил медиҳад.

Маълумоти таҷрибавӣ нишон медиҳанд, ки ташаккули сифатҳои ахлоқӣ ва иҷтимоишавии ҷавонон раванди мураккабест, ки ташаккули ҷузъҳои ба ҳам алоқаманд: донишҳои ахлоқӣ ва ниҳойӣ, худтанзимкунӣ ва худшиносӣ, ки тавассути шароит ва омилҳои психологию педагогӣ ва шиддатнокии он алоқаманд аст, дар бар мегирад. Инкишофи ин қисмҳо ва омилҳои сохтори дараҷаи сифатҳои маънавию ахлоқии онҳо ба яке аз намудҳои ташаккули ахлоқӣ ҳислатҳои минтақавии курсантҳо шабоҳат дорад.

Таҳлили маълумот аз мушоҳида, суҳбат, анкета, тестӣ ва таҳлили кластерӣ нишон дод, ки 7% курсантҳо дараҷаи баланди инкишофи сифатҳои эҷодӣ ва иҷтимоишавӣ (намуди истехсолӣ), 55% дараҷаи баланд (намуди потенциалӣ), 35% дараҷаи миёна (намуди нокифояи навъи истехсолӣ) ва 3% - сатҳи пасти инкишофи сифатҳои ахлоқӣ дар иҷтимоишавии ҷавонон.

Ҷадвали 7.

1	Дараҷаи олӣ	7%
2	Дараҷаи баланд	55%
3	Дараҷаи миёна	35%
4	Дараҷаи паст	3%

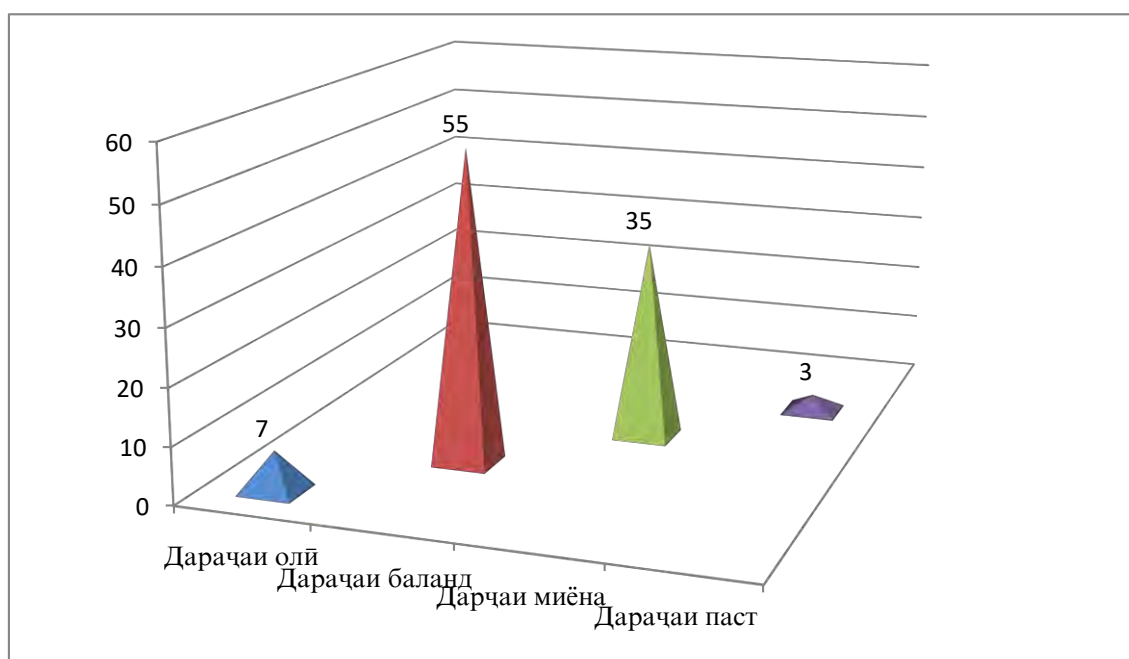
Қоркарди маълумоти оморӣ, ки бо истифода аз таҳлили кластерӣ анҷом дода мешавад, мавҷудияти чор дараҷаи курсантҳоро аз рӯи инкишофи иҷтимоӣ тасдиқ намуда, мавҷудияти омилҳои сатҳи баландро, ки раванди ташаккули онҳоро муайян мекунад.

Татбиқи барномаи иҷтимоишавии курсантҳои донишкадаҳои олиии ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд дар ҷараёни кори махсус ташкил

кардашудаи таълиму тарбия бо истифода аз технологияи психологию педагогӣ дар якчанд марҳила ба амал бароварда мешаванд.

Дар рафти татбиқи Барномаи ташаққули иҷтимоишавии ҷавонон дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон усули таъсиррасонӣ ба шуури онҳо (лексия, лексия-суҳбатҳо, корҳои амалӣ, озмоишҳо, семинарҳо, суҳбатҳо, машваратҳо, муҳокимаҳои мавзӯӣ) истифода шудаанд, ки мавзӯҳои муҳим ва усули ташкили фаъолият, арзишӣ-проблемавӣ, концептуалӣ-семиотикӣ, эҳсосотӣ, мушкилоти интихоб, бозихҳои зеҳнӣ ва амалӣ, ташкили корҳои беруназаудиторӣ дорони хусусияти психологию педагогӣ, усули гуногуни таҳияи инъикоси эҷодӣ, унсурҳои омӯзиши гурӯҳӣ барои рушди шахсӣ, ҳамфикрӣ, ҳаёлот, эҷодкорӣ, бозиро дар бар гирифтаанд.

Диаграммаи 6.

Натиҷаҳои кори таҷрибавӣ имкон дод, ки дар сатҳи иҷтимоишавии ҷавонон ва инкишофи сифатҳои ахлоқии курсантҳои донишқадаҳои олии ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон дигаргуниҳои кулӣ муқаррар карда шаванд.

Натиҷаҳои бадастомадаи тадқиқот тасдиқ намуданд, ки иҷтимоишавии донишҷӯён бо назардошти шароити иҷтимоишавӣ ва

сифатҳои ахлоқии курсантҳои муассисаҳои таҳсилоти олии ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон, шароити омилҳои равонию педагогӣ (маърифатӣ, арзишӣ, коммуникатсионӣ, объективӣ ва субъективӣ), сифати технологияҳои нави психологию педагогӣ (фаъолона аз худ кардани донишҳои баланди илмӣ, санҷидани он дар амал ва ташаккули арзишҳои аз ҷониби ҳамагон дастгиришаванда) амалӣ мегардад.

Дарачаи инкишофи илмии масъаларо ба назар гирифта, қайд кардан лозим аст, ки оид ба масъалаи иҷтимоишавӣ ва ташаккули тамоили маънавии курсантҳо дар муассисаҳои таълимии ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар осори як қатор олимони муосири тоҷик инъикос ёфтааст.

Солҳои охир тавачҷуҳ ба масъалаи иҷтимоишавии ҷавонон ба таври назаррас афзоиш ёфтааст, ки аз шумораи зиёди маводи мунташира аз он шаҳодат медиҳанд. Танҳо дар фонди Китобхонаи миллии Тоҷикистон зиёда аз 100 маъхаз ва библиографияи адабию рисолаҳои илмӣ ба паҳлуҳои гуногуни ин масъала бахшида шудаанд.

Дар натиҷаи таҳқиқ зиддиятҳои асосӣ дар масъалаи иҷтимоишавии ҷавонон дар муассисаи таълимӣ баррасӣ ва муайян карда шуданд, ки инҳоро дар бар мегиранд:

- зиддиятҳои байни мақсаду вазифаҳои иҷтимоишавии ҷавонон ва эҳтиёҷоти ҳақиқии онҳо дар ин донишкадаҳо, байни талаботи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба ташкил, мазмун ва методикаи таълим фанҳо ва ҳолати воқеии он дар муассисаҳои таълимии олии ҳарбӣ, байни тавсияҳои илми педагогии ҳарбӣ ва ташкили таълими ҳарбӣ;

- дар байни сатҳи афзоюндаи афкори шахсияти курсантҳо дар бораи меъёрҳои ахлоқӣ, сифатҳои зарурии психологӣ ва шакли ташаккул ва баҳодихии онҳо дар вазъияти мушаххас, зиддияти байни ҳудшиносӣ ва арзёбии ҷамъиятӣ ба сатҳи инкишофи афсаре, ки одоби кори ҳарбиरो тавсиф мекунад;

- ихтилофи байни сатҳи қобилияти баҳодиҳии мавҷудаи шахс дар муқобили сифатҳои ахлоқӣ, сатҳи қобилият ва майл ба ҳудмукамалкунӣ;

- дар байни сатҳи бадастомада ва ахлоқие, ки барои бомуваффақият амалӣ намудани иҷтимоишавии ҷавонон заруранд ва ғ.

Дар адабиёти педагогии ҳарбӣ баъзан чунин ақидаро низ пайдо кардан мумкин аст, ки дар раванди таълим вазифаи асосӣ аз он иборат буд, ки тарбиятгиранда «фарзанди хуб, ҷӯяндаи боэътимод, ҷавони хоксору бомаърифат, корманди роҳбарикунанда, босабр ва хинҷорпазир бошад. Инҳо сифатҳои мебошанд, ки донишҷӯи муассисаи ҳарбӣ бояд бо онҳо аз мактаб ба сафи артиши миллӣ бо муҳаббат ворид шаванд.

Дар натиҷаи омӯختани нақшаҳои кори муассисаҳои таҳсилоти олии ҳарбии алоҳида, нақшаю барномаҳои таълимии умумӣ ва ҳуҷҷатҳои дигар муайян карда шуд, ки унсури муҳим дар иҷтимоишавии ҷавонон дар муассисаҳои таҳсилоти олии ҳарбӣ банақшагирии ҳамачониба мебошад. Он дар ҷанбаҳои зерини ташкилию педагогӣ зоҳир шуд:

- ҳангоми муайян ва тартиб додани вазифаҳои тарбиявӣ-барои субъектҳои воқеии раванди иҷтимоишавӣ;

- дар нақшагирии ҷорӣ маҷлису конференсияҳои ҳайати фармондихӣ ва тарбиявӣ оид ба масъалаҳои иҷтимоишавии ҷавонон;

- дар гузориши мунтазами шахсони мансабдор ба фармондеҳии болоӣ оид ба масъалаҳои иҷтимоишавии ҷавонон;

- ҳангоми ташкил ва ба муҳокима гузоштани субъектҳо бо мақсади ташаккули хислатҳои ахлоқӣ дар иҷтимоишавии ҷавонон қарор қабул намоянд;

- ҳангоми муайян кардани мақсаду вазифаҳои дарозмуддат, умумӣ, мушаххас оид ба иҷтимоишавии ҷавонон;

- дар нақшаҳои таълимӣ инъикос намудани баъзе масъалаҳои тарбияи маънавию ахлоқӣ дар иҷтимоишавии ҷавонон;

- ҳангоми муайян намудани натиҷаҳои ниҳой, пешгуиӣи вариантҳои имконпазири иҷтимоишавии ҷавонон;

- дар таҳлил ва баҳодиҳии вазъи тарбияи ахлоқӣ дар иҷтимоишавии ҷавонон;

- бо назардошти фикру мулоҳизаҳои кӯшунҳо дар бораи фаъолияти ҳатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти олии ҳарбӣ;

- дар омӯхтан, ҷамъбаст ва истифодаи таҷрибаи беҳтарини муассисаҳои таҳсилоти олии ҳарбии дохилӣ ва хориҷӣ.

Тавре ки таҳлили педагогии фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олии ҳарбии Тоҷикистон нишон медиҳад, дар назария ва амалияи ташкили раванди иҷтимоишавии ҷавонон шаклу воситаҳои ташкилии он мавқеи муҳимро ишғол кардааст, ки аз инҳо иборатанд: маҷлисҳои комитетҳои тарбиявӣ-интизомӣ оид ба масъалаҳои иҷтимоишавии ҷавонон, тарбияи ахлокии роҳбарӣ ва ташкилотчигӣ; маҷлисҳои кабинетии ҳайати фармондиҳӣ ва тарбиявӣ; ҷамъбасти ва ғайра.

Дар байни воситаҳои ташкилию педагогӣ ташкили навъҳои гуногуни фаъолияти ҷангӣ, ташкили муҳити маънавии ахлокию педагогӣ, муҳити дахлдори корпоративию ахлоқиро дар бораи гурӯҳҳои донишҷӯён кайд кардан мумкин аст, ки маҷмуи гуногуни воқеаҳои мушаххас, ҷизҳое, ки фармондеҳон ва муаллимон истифода мебаранд.

Дар ташкили раванди иҷтимоишавии ҷавонон дар Донишкадаи олии сарҳадии Кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷамъоварӣ ва таҳлили маълумот оид ба вазъи инкишофи давлат, тактика, натиҷаҳо ва самаранокии тарбияи маънавию ахлоқӣ дар иҷтимоишавии ҷавонон; муайян намудани уҳдадорҳои субъектҳои раванди иҷтимоишавии ҷавонон, ҳамоҳангсозии саъю кӯшишҳои тарбиявӣ ва ҳамкорӣ дар раванди иҷтимоишавии ҷавонон диққати махсус зоҳир гардид. Ин раванд ҳаматарафа дар ҳамаи қисмҳо аз тарафи ташкилоту муассисаҳо ва шахсони мансабдори алоҳида дастгирӣ карда мешавад.

Тавсияҳо ва дастурҳои умумӣ оид ба масъалаи иҷтимоишавии ҷавонон аз тақлифҳои донишкадаҳои алоҳида, ҳисоботи солонаи имтиҳонҳо ва дигар комиссияҳои назорат тартиб дода шуд.

Унсурҳои муҳимми иҷтимоишавии ҷавонон чӣ тавре ки маводи таҳқиқот шаҳодат медиҳанд, ташкил ва гузаронидани тақмили раванди иҷтимоишавии ҷавонон дар муассисаҳои таълимии олии ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳисобот дар бораи корҳои анҷомдодашуда ва назорати вазъи иҷтимоишавии ҷавонон буд.

Илова бар ин, таҳлили санҷишҳои вазъи иҷтимоишавии ҷавонон дар муассисаҳои таҳсилоти олии ҳарбӣ гузаронида шуданд.

Тавре ки аз таҳлили заминаи қонунгузориҳои давраи таҳқиқшаванда гувоҳӣ медиҳад, иҷтимоишавии ҷавонон бо мақсади муқаррар намудани рафтори як самти муайян бо назардошти талаботи савганди ҳарбӣ, оинномаҳои ҳарбӣ, фармонҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба танзим дароварда ва ба роҳ монда шудааст. Вазорати мудофия, Муассисаи олии ҳарбӣ ва муассисаҳои қаблӣ, дастури низомномаҳо, ки қоидаҳои таълими ҳарбӣ, ташкили речаи субҳро барои мақсадҳои таълим муайян мекунанд, инчунин дастури фармонҳои фармондеҳии муассисаҳои таълимии олии ҳарбӣ ва дастури низомномаҳо, қоидаҳои рафтор ва дигар ҳуҷҷатҳои аз тарафи онҳо додашуда, пешниҳод мегардад.

Бояд таъakkур дод, ки дар давраи таҳқиқот дар методологияи иҷтимоишавии ҷавонон ба воситаи усули тарбия тақсимои аниқ сурат нагирифтааст. Бештар, воситаҳо ҳамчун усули тарбия хидмат мекарданд.

Воситаҳои ахлоқии таълими касбӣ аз инҳо иборатанд: намунаи ибрати шахсии фармондеҳон, мураббӣён, ҳайати омӯзгорон, ёрии мақсадноки шахсии мансабдорон, таъсири муҳити берунаи маънавию педагогӣ, ки афсари оянда дар он зиндагӣ мекард, фазои ахлоқии муассисаҳои таҳсилоти олии ҳарбӣ, дар тарбиягирандагони команда, ҳаёти ҳарбӣ; бо истифода аз усули пешниҳодгардида, бовар кунондан,

таълим, машқҳо, дастурҳо, мукофоту ҷазоҳои пешбиникардаи қонунҳо ва оинномаҳои ҳарбӣ, намудҳои гуногуни фаъолияти тарбиявӣ фаъолон истифода мешуданд.

Хулосаи боби 3.

Дар рафти кори таҷрибавӣ ҳангоми омӯхтани дониш, маҳорат, шавқу ҳавас ва эҳтиёҷоти донишҷӯён ба хулосае омадем, ки самти амалии курси махсусро пурзур кардан лозим аст, ки он ҳалли масъалаҳои зеринро дар бар мегирад: васеъ намудани дониш дар бораи иҷтимоишавӣ, қобилияти фаъолияти касбӣ; малакаи кор бо ташкилотҳо (додани сохти ташкилӣ, органҳои идоракунии, вазифаҳо ва ғайра, истифода бурдани ин донишҳо). Ин тавассути чунин шаклҳои кор, монанди бозиҳои расмӣ ва нақшӣ, корҳои эҷодӣ оид ба таҳлил ва омода кардани мавод, тренингҳо, муҳокимаҳо ва ғайра ба даст оварда шуд.

Мо чунин мешуморем, ки асоси иҷтимоишавии бомуваффақияти ҷавонон дар раванди таълим ташкили фаъолияти таълимӣ мебошад, ки дар он мо шаклҳои гуногуни ташкили таълимро истифода бурдем, ки ба татбиқи вазифаҳои таълим, инкишоф ва тарбиявии раванди педагогӣ мусоидат мекунанд.

Мо вазифаҳои муҳимтарини ҷараёни таълимро муайян кардем, ки ба иҷтимоишавии бомуваффақияти ҷавонон мусоидат мекунанд-инҳо ташкили муошират дар раванди таълим дар шакли ташкили таълим, ки дараҷаи фаъолият ва хусусияти муоширати байни донишҷӯ, омӯзгор ва бо ҳамдигар аз он вобаста аст; идоракунии ҳамчун воситаи идоракунии таълим, тарбия ва инкишофи ҷавонон ва дар айни замон шартҳои ба фаъолияти идоракунии тайёр кардани онҳо.

Усул ва воситаҳои татбиқи иҷтимоишавии ҷавонон пешниҳод ва асоснок карда шудаанд. Мо истифодаи шаклҳои фаъоли лексияҳо, семинарҳоро дар асоси фаъолият ва мустақилияти донишҷӯён, муҳокимаи дастаҷамъонаи мушкilotи ба миён гузошташуда, ҳавасмандкунии асосноккунии афкори худ, истифодаи усули фаъолияти равонии

дастачамъй, ки ба ташаккули хавасмандии устувори донишчӯён барои бошуурона гирифтани маълумоти баланди касбӣ ва худтакмилдиҳӣ нигаронида шудааст.

Дар соҳаи фаъолияти иҷтимоию маърифатӣ самаранокии фаъолияти муштараки омӯзгорону донишчӯён, ташкилу баргузори чорабиниҳои фарҳангӣ дар заминаи Донишкадаи олии сарҳадии КДАМ Ҷумҳурии Тоҷикистон асоснок намудем.

Дар рафти тадқиқ омилҳое, ки ба иҷтимоии бомуваффақияти донишчӯён мусоидат мекунанд, муайян карда шуданд, ки онҳо пайдарпайии сохтани кори роҳнамоии касбӣ, шиносоии аввал бо касб, таърихи он, шароити омӯзиш, барои ҷавонон барои муқоиса кардани талабот ба хислатҳои касбии мутахассиси оянда бо хислатҳои шахсӣ имконият фароҳам оварад.

Усул ва воситаҳои пешниҳодшуда дар фазои таълим натиҷаҳои мусбат доданд. Донишчӯёни гурӯҳи таҷрибавӣ дар давраи таҳсил ва баъд аз он дар ҳаёти донишгоҳ нисбат ба донишчӯёни дигар дар давоми ду сол дар гурӯҳ ягон маротиба вайрон кардани интизом ва тартиботи ҷамъиятӣ ва ё вайрон кардани рафтори ҳуқуқӣ мушоҳида нашудааст; донишчӯёни гурӯҳ ташаббускори ташкил кардани шурои донишчӯён шуда, ба он дохил шуда, нақшаи корӣ тартиб доданд, ки он ҳам истироҳат ва ҳам амалиёти шахрвандиро дарбар мегирад.

Барои муайян кардани дараҷаи самаранокии иҷтимоишавии бомуваффақияти ҷавонон-донишчӯён мо таҳлили натиҷаҳои хониш ва давомот дар динамикаи аз соли аввал то курсҳои боло, дараҷаи иштирок дар ҳаёти ҷамъиятии донишкада, шахр ва таҳлили муқоисавии фаъолияти донишчӯёнро таҳлил кардем.

Дар натиҷа, сатҳҳои зерини иҷтимоӣ муайян карда шуданд:

- Дарачаи аввал бо таваччуҳ надоштани баъзе ҷавонон ба донишҳои иловагӣ оид ба касби ояндаи худ ва дар давраи таҳсил суҳт будани ҳавасмандӣ ба таҳсил тавсиф мешавад.

- Дарачаи дуюм бо таваччуҳи ғайрифайзоӣ ба риояи ҳаҷм ва соҳтори дониш ҳам дар доираи барномаҳои таълимии таҳсилоти иловагӣ, курсҳои омодагӣ ва ҳам ҳангоми азхудкунии фанҳои касбӣ ҳос аст;

- Сатҳи сеюм бо дарачаи баланди самаранокӣ дар тамоми соҳаҳои файзоӣ тавсиф карда мешавад. Тайёрии ҷиддии пеш аз касбӣ тавассути системаи таҳсилоти иловагӣ, зуд мутобиқ шудан ба талаботи донишқада, майл ба омӯзиши амиқи фанҳои оӣ, омода будан дар амал на танҳо барои аз худ намудани малақаҳои касбӣ, балки дар давраи таҳсил дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, дар файзоии истеҳсоӣ ба кор бурда, чунин ҳислатҳои мусбат, монанди катъият, ташаббус, шаҳрвандӣ, донишманди, ҳушёрӣ, масъулиятшиносӣ зоҳир намояд.

Дар кори диссертатсионӣ кушиш карда шуд, ки маҷмуи тадбирҳои, ки ба баланд бардоштани нақши омилҳои идорашаванда ва кам кардани омилҳои тасодуфӣ, инчунин маҷмуи тадбирҳо оид ба таъмини идоракунии ин раванд дар муҳити донишҷӯён дар раванди иҷтимоишавӣ нигаронида шудаанд.

Маҷмуи таҳияшуда санҷида шудаанд ва онро метавон дар донишгоҳҳои соҳаҳои гуногуни касбӣ истифода бурд. Дар таҳқиқи меъёрҳо, нишондиҳандаҳо ва роҳҳои иҷтимоишавии ҷавонон муайян карда шудаанд. Ҳуди раванд ҳамчун омезиши ҳаҷор баҳши ҷузъӣ баррасӣ мешавад: роҳнамоии касбӣ, таълимӣ, иҷтимоӣ ва тарбиявӣ, касбӣ ва эҷодӣ.

Нишондиҳандаҳои муваффақияти файзоии роҳнамоии касбӣ, ки мо онро соҳаи воридшавиро «ба ҳаҷони касб» номидем, омодагии ҷавонон барои гирифтани маълумот ва дониш дар бораи касби ояндаи худ, дарки

мусбати маводи таблиғоту иттилоотӣ, интихоби барномаҳои таълимии иловагӣ мебошад.

Нишондиҳандаҳои муваффақият дар фаъолияти таълимӣ омодагии донишҷӯён ба иҷрои талаботи таълимӣ, ташаккули малакаҳои кори мустақил, эҷодӣ, зуҳури қобилияти ҳалли масъалаҳои таълимӣ, маърифатӣ ва тадқиқотӣ мебошанд.

Нишондиҳандаҳои муваффақият дар соҳаҳои иҷтимоӣ, таълимӣ, касбӣ ва эҷодӣ мутобиқшавӣ ба шароит ва талаботи муассисаи таълимӣ, зуҳури мавқеи фаъоли ҳаёти тавассути иштирок дар ҳаёти ҷамъиятии гурӯҳ, риояи меъёрҳои рафтор, гузаронидани таҳқиқоти мунтазам, фаъолияти илмӣ ва амалӣ, инкишофи асарҳои эҷодӣ, зуҳуроти мустақилияти интихоб, баҳодихии муфид ба вазъият ва қобилияти зуд қабул намудани қарор дар ҳолатҳои ғайристандартӣ ҳамчун зуҳуроти сифатҳои касбӣ. Баҳои баланд аз рӯйи нишондиҳандаҳои муайяншуда иҷтимоишавии бомуваффақияти донишҷӯёнро на танҳо ҳангоми таҳсил, балки ҳамчун хатмкунанда ва мутахассис низ таъмин мекунанд.

ХУЛОСАИ УМУМӢ

Дар натиҷаҳои умумӣ муайян гардид, ки фарзияи асосии пажӯҳиш пурра асоснок буда, ҷараёни таҳқиқот ва натиҷаҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ онро ҳамачониба тасдиқ намуданд. Дар рафти иҷрои кор робитаи мантиқӣ байни ҳадаф, вазифаҳо, усулҳои тадқиқот ва натиҷаҳои бадастомада таъмин гардида, дурустии равиши интихобшуда исбот шуд.

Ҳадафи тадқиқот пурра амалӣ гашта, масъалаҳои калидии назариявӣ дар заминаи таҳлили илмӣ шарҳу тавзеҳ ёфтанд ва механизмҳои педагогии иҷтимоишавии донишҷӯён аз ҷиҳати назариявӣ ва амалӣ асоснок карда шуданд.

Вазифаҳои амалӣ, ки ба ташхис, тарҳрезӣ ва санҷиши шартҳои педагогии иҷтимоишавӣ равона шуда буданд, дар ҷараёни таҷриба бо муваффақият иҷро гардида, самаранокии амсила ва методикаи пешниҳодшуда дар баланд бардоштани сатҳи иҷтимоишавии донишҷӯён исбот карда шуд.

Таҳқиқот ба мо имкон дод, ки як қатор хулосаҳои умумӣ барорем:

1. «Раванди рушди иҷтимоӣ аз тағир додани сохтори иҷтимоии шахсияти донишҷӯ, пайдоиши шаклҳои устувори раванӣ дар сохтори иҷтимоӣ ва динамикаи иҷтимоии шахсияти донишҷӯ иборат аст. Рушди иҷтимоии ҷавонон бо шароитҳои педагогӣ муайян карда мешавад, ки тарҳрезии шароитҳоро таъмин мекунанд, ки ба шахсият имкон медиҳанд, ки ба системаи нақшҳои иҷтимоӣ дохил шаванд, ки дорой маъноӣ фарҳангӣ мебошанд. Дар шароити имрӯз, ки муҳити иҷтимоӣ босуръат дигар мешавад, то ҳол модели равшану устуворе вучуд надорад, ки тавонад рафтори ҷавонро ба самти ташаккули салоҳиятҳои иҷтимоӣ ва маънавии мувофиқ бо талаботи ҷомеа хидоят кунад. Баръакс, фазои иттилоотии муосир ва шабакаҳои иҷтимоӣ аксаран намунаҳои рафтореро таълиф мекунанд, ки бо арзишҳои ҷомеа созгор нестанд ва метавонанд ба

ангезаҳо, ҷаҳонбинӣ ва меъёрҳои рафтори ҷавонон таъсири номатлуб расонанд» [1-М].

2. «Омилҳои, ки самарои иҷтимоишавии ҷавонон, донишҷӯён, хусусиятҳои шахсии онҳо (аксиологӣ, ҷанбаҳои амалӣ, ҳавасмандкунӣ ва инъикос), муносибат ба раванди таълим дар муассисаҳои таълимӣ; эҳтёҷи донишомӯз ба худомузӣ ва муносибат ба манбаъҳои берунии маълумот, аз ҷумла маълумоте, ки ба хусусият, шахсият, мутобиқшавии бомуваффақият дар донишкада; муносибати байни таълим ва раванди таълим бо талаботи касби оянда, хусусиятҳои идоракунии раванди иҷтимоишавӣ дар донишкада; нақши муҳити берунӣ, арзёбии муваффақияти иҷтимоӣ (дар асоси натиҷаҳои муаллимон, рафқон ва ғайра), зарурияти тезондани иҷтимоишавии аҳоли ва пеш аз ҳама пештар, иҷтимоишавии ҷавонон дар шароити бозоргонӣ таъсири манфӣ мерасонанд, муайян карда шудаанд» [2-М].

3. «Маҷмуи принсипҳои ташкили таълим, ки дар ҷараёни таълимӣ иҷтимоишавии бомуваффақияти ҷавонон, аз ҷумла, тамоили иҷтимоӣ, фардӣ, коммуникативӣ, субъективӣ, пешгӯӣ, систематикиро муайян мекунад, пешниҳод гардид» [3-М, 4-М].

4. «Роҳҳои иҷтимоишавии ҷавонон, таъмини мутобиқсозии муваффақ ва ба шахсият нигаронидашуда, инкишофи маънавии шахс, инкишофи тафаккури эҷодӣ, баланд шудани фаъолияти ҷамъиятӣ санҷида ва пешниҳод шуданд. Механизмҳои иҷтимоишавии ҷавонон хангоми иҷрои вазифаҳо ва самтҳо муайян карда шудаанд» [4-М].

5. «Шароити ташкилию педагогӣ, ки муваффақияти ҷараёни иҷтимоишавии бомуваффақияти ҷавонон, амсиласозии раванди иҷтимоишавӣ; кам кардани изтироб, мувофиқат ва пайдарҳамии ҳама таъсироти тарбиявӣ ба иҷтимоигардонӣ, ки ба идоракунии иҷтимоии мусбат нигаронида шудааст; ташаккули тафаккури интиқодиро таъмин мекунанд» [5-М].

6. «Меъёрҳо (муваффақияти раванди мутобиқшавӣ, хусусияти ба шахсият нигаронидашудаи омӯзиш, ташаккули маънавӣ, тафаккури эҷодӣ ва фаъолияти ҷамъиятии шахс) ва нишондиҳандаҳои самарабахшии иҷтимоишавии бомуваффақияти ҷавонон дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ таҳия шудаанд» [4-М, 5-М].

7. «Талабот ба муаллимоне, ки кори мақсаднок оид ба иҷтимоигардонии донишҷӯён дар раванди таълим, ки ба шахсият ва фардикунонӣ нигаронида шудааст, омӯзиш, қобилияти истифодаи иттилоот, технологияҳо барои фаъолияти инноватсионӣ, дониши педагогӣ-психологӣ, ҳавасмандӣ ба фаъолияти навоарона, такмил додани тайёрии касбию педагогӣ иҷро мекунад» [6-М].

8. «Таҳлили манбаъҳои назариявӣ ва асарҳои муҳаққиқони соҳаи нишон медиҳад, ки дар илми муосир мафҳуми «иҷтимоишавии ҷавонон» асосан дар ду равиш шарҳ дода мешавад. Равиши аввал онро ҷараёни тадриҷии ташаккули иҷтимоии шахсият медонад, ки дар ин ҷараён фард арзишҳо, меъёрҳо ва таҷрибаи иҷтимоиро аз муҳит меомӯзад. Равиши дуюм бошад, иҷтимоишавиро на ҳамчун раванди ташаккул, балки ҳамчун натиҷа — сатҳи мутобиқшавии шахс ба муҳити иҷтимоӣ ва қобилияти иҷрои нақшҳои иҷтимоӣ — арзёбӣ мекунад.

Бо вучуди ин ду тасниф, мавқеи олимони дар бораи моҳияти асли то ҳол ягона нест. Як гурӯҳ муҳаққиқон ба ҷанбаҳои амалӣ ва фаъолиятӣ тақвият карда, иҷтимоишавиро асосан қобилияти ҳамгирӣ ва иштирок дар ҳаёти ҷамъиятӣ мешуморанд. Гурӯҳи дигар бештар ба таҳаввулоти ботинии шахс — ташаккули шуур, арзишҳо, эътиқод ва ҷаҳонбинии иҷтимоӣ — диққат медиҳанд.

Ин ихтилофи назарҳо пеш аз ҳама ба он вобаста аст, ки кадом ҷанба — омӯзиши арзишҳо, таҷриба ё мутобиқшавӣ — ҷои марказиро ишғол мекунад. Дар доираи ин таҳқиқот, мо иҷтимоишавиро ҳамчун хусусияти маҷмӯии шахсият мефаҳмонем, ки қобилияти фардро барои ҳамгирӣ,

муносибат ва фаъолияти босамар дар муҳити иҷтимоӣ таъмин менамояд» [6-М, 7-М].

9. «Баррасии равишҳои илмӣ ба мафҳуми иҷтимоишавии ҷавонон имкон дод, ки ба хулосае ояд, ки фаҳмиши ин падида фарқ мекунад. Дар доираи яке аз онҳо ин мафҳум бо яке аз навъҳои салоҳияти касбӣ тавсиф шуда, ташаккули нави шахсият-фаъолиятро ифода мекунад ва аз нуктаи назари дигар, салоҳияти касбӣ ба мафҳуми салоҳияти иҷтимоӣ дохил мешавад, объекти таълими касбии аз ҷиҳати иҷтимоӣ нигаронидашуда мебошад. Аз он бармеояд, ки салоҳияти иҷтимоии мутахассиси оянда маҷмӯи сифатҳо, қобилиятҳо, донишҳо ва малакаҳои мушаххаси шахсият мебошад, ки ҳамгироии шахсро ба ҷомеа тавассути иҷрои самараноки нақшҳои гуногуни иҷтимоӣ, ки дар он ҷузъи мазмун-фаъолият бо омезиши мутаносиби дониш, малака ва малакаҳои иҷтимоӣ ифода ёфта, ҷузъи шахсӣ мавқеи ташаккулёфтаи шахс, дарки ӯ аз зарурати азхуд кардани донишҳои иҷтимоӣ барои ҳаёти мустақилонаи оянда мебошад» [7-М].

10. «Соҳтори иҷтимоишавии ҷавонон ва ташаккули салоҳияти иҷтимоии онҳо танҳо дар сурате пурра фаҳмида мешавад, ки бо нақшҳои асосии иҷтимоии шахсият — ҳамчун шахрванд, узви оила ва мутахассиси фаъол — робита дода шавад. Иҷрои ин нақшҳо сатҳи масъулият, мутобиқшавӣ ва фарҳанги иҷтимоии фардро инъикос мекунанд. Дар таҳқиқоти мазкур ин соҳтор аз чанд ҷузъи муҳим иборат аст.

1. Омодагӣ ба фаъолияти касбӣ

Ин ҷанба нишон медиҳад, ки ҷавон то кадом андоза барои ворид шудан ба бозори меҳнат ва иҷрои масъулиятҳои касбӣ омода аст. Ба он дохил мешаванд:

- доништани қоидаҳои одоби меҳнатӣ, фарҳанги ташкилӣ ва талаботи касбӣ;
- шиносӣ бо роҳҳои рушди касб, банақшагирии мансаб ва принципҳои худидоракунӣ;

- дарки конунгузории меҳнат ва ҳуқуқҳои иҷтимоии шаҳрвандон;
- қобилияти масъулиятшиносӣ, ташаббус ва мустақилияти амал;
- муносибати хирадмандона ба меҳнат ва рушди касбӣ.

2. Омодагӣ ба ташкили ҳаёти оилавӣ

Ин самт яке аз муҳимтарин ҷанбаҳои салоҳияти иҷтимоии ҷавонон мебошад, зеро арзишҳо, одоб ва рафтори инсонӣ маҳз дар муҳити оилавӣ зуҳур мекунад. Донишҷӯён бояд:

- хусусиятҳои психологӣ ва ахлоқии муносибатҳои оилавиро дарк кунанд;
- бо усулҳои тарбияи кӯдак ва маданияти волидӣ ошно бошанд;
- малакаҳои муошират, ҳамкорӣ ва ҳаллу фасли мусбати низоъҳоро инкишоф диҳанд;
- донишҳои ҳуқуқӣ дар бораи ҳуқуқ ва уҳдадорихои зану шавҳар, падару модар ва фарзандонро азҳуд намоянд;
- дар муносибатҳои хонаводагӣ ҳамдардӣ, эҳтиром ва масъулияти иҷтимоӣ нишон диҳанд.

3. Омодагӣ ба иҷрои вазифаҳои шаҳрвандӣ

Ин ҷанбаи иҷтимоишавӣ ба ташаккули ҷаҳонибинии иҷтимоӣ, ватандӯстӣ ва масъулияти шаҳрвандӣ асос ёфтааст. Он чунин маърӯзаро дар бар мегирад:

- донишҳои сохтор ва вазифаи ниҳодҳои давлатӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ;
- дарки принсипҳои худидоракунии ҷамъиятӣ ва волоияти қонун;
- фаҳмиши моҳияти ҳамкорӣ бо ҷомеа ва давлат;
- омодагӣ ба иштирок дар корҳои ҷамъиятӣ ва ҳимояи манфиатҳои миллӣ;
- риояи меъёрҳои ахлоқӣ ва қоидаҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ» [8-М].

11. «Салоҳияти иҷтимоӣ дар доираи иҷтимоикунонии таҳсилоти ибтидоӣ, миёна ва олии касбӣ, ки дар ҷараёни фаъолият, аз ҷумла дар

фаъолияти таълимӣ сураат мегирад, пайдо ва ташаккул меёбад. Иҷтимоишавии ҷавонон хусусияти сифатии ҷомеасозӣ буда, дар навбати худ, ҳамчун кафили самаранокии шахсии донишҷӯ дар азхудкунии нақшҳои асосии иҷтимоӣ баромад мекунад» [8-М, 9-М].

12. «Вазифаҳои ҷавонон дар раванди иҷтимоишавӣ инҳоянд: татбиқ (дар татбиқи дониш ва малакаҳои иҷтимоӣ дар ҳаёти амалӣ иборатанд); мутобиқшавӣ (имкон медиҳад, ки ба одамон ниёзҳо, имкониятҳо, қобилиятҳои худро амалӣ созанд, бо дигар аъзои ҷомеа, микрогурӯҳҳои иҷтимоӣ, муассисаҳо, ташкилотҳо ва умуман, ҷомеа муошират кунанд); интегративӣ (ба ҷомеа, гурӯҳи иҷтимоӣ, ҷомеа ва ғ. қабул шудан имкон медиҳад); ҷихатгирӣ (ба шумо имкон медиҳад, ки ин ё он самтро дар фаъолияти худ, ҳам иҷтимоӣ ва ҳам касбӣ интихоб кунед); мавқеъ (дар шахсе, ки мақоми муайяни иҷтимоӣ мегирад, ки ба донишу малакаи ӯ мувофиқ аст, ки ба шахс имкон медиҳад, ки дар ҷамъият мавқеи муносибро ишғол намояд) ва нақш (аз шахсоне иборат аст, ки нақшҳои иҷтимоиро азхуд мекунад ва меёриҳои иҷтимоиро фарҳангиро азхуд мекунад)» [5-М, 7-М].

13. «Дар иҷтимоишавии ҷавонон мо ҷузъҳои ба ҳам алоқамандро муайян кардем: мундариҷа (донишҳои иҷтимоӣ), фаврӣ (оперативӣ) (малакаҳои иҷтимоӣ), коммуникативӣ (дори воситаҳои муошират, қобилияти паймоиш кардани вазъияти муошират, донишҳои қоидаҳои муошират, барқарор кардани робитаҳо ва ғ.) ва ҳавасмандӣ-арзиш (мавқеи шахс, огоҳии ӯ дар бораи зарурати гирифтани донишҳои иҷтимоӣ барои фаъолияти минбаъдаи мустақили ҳаёт, мавҷудияти муносибати арзишманди шахс, нақшаҳои зиндагии ӯ, ки ба ташаккули таркиби шахсии муносибатҳои ҷамъиятӣ таъсир мерасонанд)» [4-М, 5-М, 6-М].

14. «Дар ҷустуҷӯи имкониятҳои такмили минбаъдаи раванди ташаккули иҷтимоишавӣ мо мазмуни таълимро, ки аз цикли фанҳои

гуманитарӣ ва иҷтимоию иқтисодӣ ва фаъолияти муассисаҳои таълимӣ шудааст, таҳлил намудем.

Таҳлили кори муассисаи таҳсилоти олий оид ба масъалаи иҷтимоишавии ҷаонон, инчунин натиҷаҳои таҳлили ҷараёни таълим дар марҳилаи корҳои таҷрибавӣ нишон дод, ки ба кори мунтазами ташаккули иҷтимоишавии ҷавонон эътибори кофӣ дода намешавад.

Дар ҷараёни дарсҳои амалии фанҳои иҷтимоӣ ва гуманитарӣ одатан ҳадафи равшани ташаккули салоҳияти иҷтимоии донишҷӯён пешбинӣ намешавад. Мазмуни таълим бештар ба додани маълумоти умумӣ ва назариявӣ то ба имрӯз маҳдуд монда, на ҳамеша ба ниёзҳои воқеии иҷтимоӣ, касбӣ ва шахсиятии донишҷӯ ҷавобгӯ аст.

Дар натиҷа, баъзе ҷанбаҳои муҳими рушд — аз қабали банақшагирии фаъолияти касбӣ, дарки масъалаҳои иҷтимоӣ, ташаккули ҷаҳонбинии устувор ва омодагӣ ба иҷрои нақшҳои муҳим дар ҷомеа (нақши шаҳрванд, оиладор, мутахассиси масъул) — камтар мавриди тавачҷуҳ қарор мегиранд.

Таҳлил нишон дод, ки агар дар муҳити таълимӣ шароити мувофиқ, барномарезии ҳадафнок ва фаъолиятҳои амалӣ ба роҳ монда шаванд, раванди иҷтимоишавии донишҷӯён метавонад ба таври назаррас тақвият ёбад. Ин раванд на танҳо дониш ва малакаҳои иҷтимоиро рушд медиҳад, балки ба ташаккули шахсияти донишҷӯ ҳамчун нафаре масъулиятшинос, фаъол ва омода ба фаъолияти мустақилона мусоидат мекунад» [3-М, 5-М, 7-М].

15. «Бо мақсади муайян намудани самтҳои асосии кори тарбиявии донишгоҳ оид ба ташаккули иҷтимоишавии мутахассисони оянда имкониятҳо ва нуқсонҳои асосии ин равандро муайян намудем.

Дар натиҷаи таҳлил чунин хулоса ба даст омад, ки фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олий дорои як қатор бартарҳои объективӣ дар

ташаккули салоҳияти иҷтимоии донишҷӯён мебошад. Хусусиятҳои асосии ин бартарихо иборат аз инҳоянд:

- донишҷӯён ба таври васеъ зарурати дониш, малака ва рафтори аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳимро барои фаъолияти ояндаи худ дарк мекунанд;

- субъектҳои раванди таълим, ки дар донишгоҳ фаъолият менамоянд, дар ташаккули салоҳиятҳои иҷтимоии донишҷӯён, аз ҷумла ташаккули арзишҳо ва ниёзҳои ахлоқӣ, маънавӣ ва фарҳангии донишҷӯён, меъёрҳои ахлоқӣ ва қоидаҳои рафтори аз ҷониби умум қабулгардида сахм мегузоранд; кумаки машваратӣ, иттилоотӣ ва ҳуқуқӣ барои донишҷӯён мерасонанд; оид ба такмили сиёсати давлатии шуғли донишҷӯён пешниҳодҳо омода мекунанд, дар ташаккули ҷузъи коммуникативӣ ва ҳавасмандӣ-арзишии иҷтимоишавии ҷавонон ширкат меварзанд.

Камбудихои ҷойдошта дар бобати ташаккули иҷтимоишавии ҷавонон аз инҳо иборатанд:

- на дар ҳамаи факултетҳо фанҳое ҷорӣ карда шудаанд, ки донишу малакаҳои гаронбаҳоеро ташкил медиҳанд, то барои донишҷӯён пас аз хатми донишкада ҷиҳати иҷрои вазифаҳои иҷтимоӣ заруранд;

- фанҳои блоки умумигуманитарӣ ва иҷтимоиву иқтисодӣ ба ташаккули малакаҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ дорои аҳамияти нокифоя диққат медиҳанд;

- қисматҳои алоҳидаи фаъолияти донишҷӯён ба ташаккули салоҳиятҳои иҷтимоӣ нигаронида шудаанд, вале дар онҳо маълумоти кофӣ барои иҷтимоишавии пурраи донишҷӯён дода нашудаанд;

- донишҷӯён барои муошират бо субъектҳои бозори меҳнат омодагии суст доранд ва барои иҷрои нақши падар ва модар дониши кофӣ надоранд» [6-М, 7-М, 8-М].

16. «Бо дарназардошти вазъ ва ниёзҳои ҷомеаи муосир, мо бар онем, ки барои такмили раванди иҷтимоишавии ҷавонон дар муассисаҳои

таҳсилоти олий зарурати бознигарии афзалиятҳои кори таълимӣ ва тарбиявӣ ба миён меояд. Дар ин замина пешниҳод мегардад:

- ташкили раванди таълим бо таъки ба мазмуни нав, аз ҷумла бозбинӣ ва таҳлили фанҳои сикли илмҳои ҷомеашиносӣ бо ҳадафи муайянсозии мавзӯҳо ва фаслҳои, ки барои иҷтимоишавии донишҷӯён аҳамияти калидӣ доранд;

- гурӯҳбандии мавзӯҳои интихобшуда ва ташкили асоси фанни нави таълимӣ, ки мо онро шартан «Салоҳиятҳои иҷтимоӣ ва иҷтимоишавии ҷавонон» меномем.

- ташкили маҳфилҳо оид ба проблемаҳои оилаҳои ҷавон, банақшагирии касбӣ ва ғайра муаррифӣ шудааст, ки фаъолияти онҳо бояд ғайр аз ташаккули дониш, малака ва маҳорати иҷтимоиро дар бар гирад.

- расондани ёриҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ, юридикӣ ва ёриҳои психологӣ педагогӣ» [5-М, 8-М, 9-М].

17. «Ташаккули салоҳияти иҷтимоии ҷавонон дар муҳити муассисаҳои таҳсилоти олий танҳо дар он сурате самаранок мешавад, ки раванди таълим ва тарбия бар асоси чанд шартҳои калидӣ ташкил дода шавад. Чунин шартҳои фарогир буда, ба ҳамоҳангии мазмун, усул ва муҳити таълимӣ таъки мекунанд.

1. Иҷрои принципҳои муттасилӣ ва пайгирӣ.

Муҳим аст, ки фанҳои ҷомеашиносӣ ва гуманитарӣ аз лиҳози мазмун ва ҳадафҳо бо ҳам пайванди мантиқӣ дошта бошанд. Ҳамин ҳамбастагӣ имкон медиҳад, ки донишҷӯ ҷаҳонбинии иҷтимоӣ ва арзишҳои шахрвандиро пайваста ва дар шакли ягона дарк намояд.

2. Истифодаи усулҳои фаъоли таълим.

Равишҳои таълимӣ бояд ба ҳалли масъалаҳои воқеии иҷтимоӣ ва касбӣ нигаронда шаванд. Ин усулҳо на танҳо дониш медиҳанд, балки малакаҳои банақшагирӣ, қабули қарор ва масъулияти шахсиро низ рушд медиҳанд. Синф бояд ба майдони таҷриба ва амал табдил ёбад.

3. Пешбурди фаъолиятҳои амалия-нигаронидашуда.

Корҳои мустақилона ва амалӣ — семинарҳо, таҳлилҳои ҳолат, машғулиятҳои лоиҳавӣ — нақши муҳим доранд. Онҳо малакаҳои муошират, ташаббускорӣ, масъулият ва ҳамкориро тақвият медиҳанд ва донишҷӯро ба зиндагии воқеӣ омода месозанд.

4. Татбиқи технологияи омӯзиши лоиҳавӣ ва проблемавӣ.

Омӯзиш бояд донишҷӯро ба чустуҷӯ, таҳқиқот ва эҷод ҷалб кунад. Ин равиш тафаккури мустақил, маданияти муколама ва қобилияти иҷрои нақшҳои гуногуни иҷтимоиро рушд медиҳад. Донишҷӯ дар раванди таҳқиқ на танҳо маълумот меомӯзад, балки онро дар амал меозмояд.

5. Таҳқиқи манфиатҳо ва эҳтиёҷоти иҷтимоии ҷавонон.

Муассиса бояд мунтазам дарк кунад, ки ҷавонон бо кадом мушкилот, манфиатҳо ва интизориҳои иҷтимоӣ рӯбарӯ мешаванд. Ин иттилоъ ба омӯзгорон имкон медиҳад, ки барномаҳои тарбиявӣ ва ҷавонӣ ба ниёзҳои насли ҷавон мутобиқ гарданд.

Танҳо дар сурати татбиқи кори фарогир, ҳамоҳанг ва ба эҳтиёҷоти воқеии ҷавонон нигаронда, муассисаи таҳсилоти олии метавонад мутахассисонро тарбия намояд, ки на танҳо дорои дониш, балки шаҳрвандони фаъол, соҳибмасъулият ва дорои қобилиятҳои мустаҳками иҷтимоӣ бошанд.

Натиҷаҳои тадқиқот нишон доданд, ки чунин равиш ба ташаккули салоҳияти иҷтимоӣ имкон медиҳад, ки донишҷӯён арзишҳои ахлоқӣ ва иҷтимоиро дар амал татбиқ кунанд, дар муҳити касбӣ муносибатҳои созандаро ба роҳ монанд ва дар ҷомеа нақши мусбат дошта бошанд.

Дар асоси таҳлил як қатор масъалаҳои назариявӣ ва амалӣ муайян гардиданд, ки ҳалли онҳо барои такмили методикаи иҷтимоишавӣ ва таҳияи самтҳои нави омӯзиш дар муассисаҳои таҳсилоти олии заминаи муҳим фароҳам меорад» [7-М, 8-М, 9-М].

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот

1. Аз нав дида баромадани мазмуни таълими фанҳои ҷомеашиносӣ, интиҳоб ва гурӯҳбандии мавзӯҳои мубраму дахлдор ва дар ин асос ташаккул додани барномаи нави таълимӣ.

2. Таҳияи барномаи нави корҳои беруназаудиторӣ дар шаклҳои муталифи таълим.

3. Банизом даровардани равади иттилоотикунонии донишҷӯён.

4. Барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ соатҳои фанҳои ҷамъиятӣ зиёд карда шавад, чун ҷавонон тасаввуроти комил оид ба равандҳои ҷаҳонии иҷтимоишавиро надоранд.

5. Вазифаҳои кураторони гурӯҳҳоро дар гузаронидани соатҳои тарбиявӣ муайян кунанд, китобҳо ва барномаҳои тарбиявиро оид ба иҷтимоишавии ҷавонон барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ҳарбӣ таҳия ва тасдиқ намуда, мунтазам такмил дода шаванд.

6. Рӯйхати тавсиявии китобҳои бадеиро мунтазам мавриди қорбарӣ қарор дода, мутолиаи онҳоро дар маҳфилҳои ҷавонон муҳокима қуарда шаванд.

7. Танҳо дар он сурате, ки дар донишгоҳ қори тарбиявӣ ва таълимӣ ба шакли бисёрсатҳӣ ва ҳамоханг ба роҳ монда шавад — қориеро, ки ягонагии маориф, илм ва фарҳангро таъмин мекунад ва ба қонеъсозии манфиатҳо ва эҳтиёҷоти иҷтимоии ҷавонон равона гардидааст — метавон умед дошт, ки муассиса мутахассисонеро тарбия хоҳад қард, ки дорои салоҳиятҳои воқеӣ ва мавқеи устувори шаҳрвандӣ бошанд.

Ин гуна мутахассисон бояд тавонанд дониш ва касбияти худро бо сифатҳои баланди иҷтимоӣ ва ахлоқӣ муттаҳид созанд. Барои ҷавони соҳибсалоҳият на танҳо дониши мутахассисӣ, балки ҳисси масъулият, покқичдонӣ, ҳадафмандӣ, эътимод ба худ ва қобилияти рушд дар муносибатҳои иҷтимоӣ зарур аст. Маҳз чунин маҷмӯи сифатҳо шаҳсро ба узви ҷаҳол, арзишманд ва судманди ҷомеа табдил медиҳад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Агеев В. С. Межгрупповое взаимодействие: социально психологические проблемы [Текст] / В. С. Агеев / 1990.
2. А. Г. Асмолов. Психология личности [Текст] / А. Г. Асмолов / М.: МГУ. 1990. 367 с.
3. Акишин В. М. Психолого-педагогические условия сплочения воинского коллектива [Текст] / В. М. Акишин / Дис... канд. пед. наук. Махачкала. 2000.
4. Амонашвили Ш. А. Личность-гуманная основа педагогического процесса [Текст] / Ш. А. Амонашвили / Минск: Университетское. 1990. 560 с.
5. Амонашвили Ш. А. Основания педагогики сотрудничества. [Текст] / Ш. А. Амонашвили / Новое педагогическое мышление. М.: Педагогика. 1989. 278 с.
6. Ананев Б. Г. Человек как предмет познания [Текст] / Б. Г. Ананев / - 3-е изд. Санкт-Петербург: Питер. 2001. 288 с.
7. Андреева Г.М. Социальная психология [Текст] / Г. М. Андреева / М.: Аспект-Пресс. 2008. 301 с.
8. Андреева Г. М. Социальная психология [Текст] / Г. М. Андреева / Учебник для высших учебных заведений. М.: Наука. 1994. 324 с.
9. Аникеева Н. П. Психологический климат в коллективе [Текст] / Н.П. Аникеева / М.: Просвещение. 1989. 224 с.
10. Антюшин С. Кто напишет социальный портрет армии? [Текст] / С. Антюшин / Ориентир. 2001. №1. – С.58-59.
11. Архангелский С. И. Учебный процесс в высшей школе [Текст] / С. И. Архангелский / М.: Высшая школа. 1980. 368 с.
12. Асатурова К. З. Критерии актуальности педагогического исследования и готовности результатов к внедрению. [Текст] / К. З. Асатурова / В. кн.: Основные критерии качества и эффективности научно-педагогических исследований. М.: АПН СССР. 1981. 85 с.

13. Афанасев В. Г. Эффективность теория, методология практика. [Текст] / В. Г. Афанасев / - Социологические исследования. 1990. №4. - С.6-16.
14. Афзалов Х. Таърихи педагогикаи тоҷик. [Матн] / Х. Афзалов / Д. “Матбуот”. 2002.
15. Бабанский Ю. К. Теоретическое значение основных направлений реформы общеобразовательной и профессиональной школе. [Текст] / Ю. К. Бабанский / Советская педагогика. 1984. №10.- С.11-22.
16. Бабочкин П. И. Условия познания как детерминирующие факторы конкретного научного исследования. [Текст] / П.И. Бабочкин / В. кн.: Проблемы методологии научного познания. М.: Просвещение. 1981. 143 с.
17. Байбородова Л. В. Теория и методика воспитания: учебник и практикум для академического бакалавриата: / Л. В. Байбородова, М. И. Рожков. 2-е изд. перераб. и доп. Москва: Издательство Юрайт. 2018. 330 с.
18. Балл Г. А. Теория учебных задач: Психолого–педагогический аспект. [Текст] / Г. А. Балл / М.: Педагогика. 1990. 184 с.
19. Баранов С. П. Методика обучения и воспитания младших школьников: учебник по педагогике для бакалавров / С. П. Баранов, Л. И. Бурова, А. Ж. Овчинникова. Москва: Академия. 2015. 375 с.
20. Бекетова В. П. Теория содержания образования и её связь с практикой обучения в современной педагогике ГДР. [Текст] / В.П. Бекетова / авторе. канн. пед. наук. М.: 1986.
21. Березняк Е. С. Учитель и ученик. [Текст] / Е. С. Березняк / Киев: Значение. 1976. 32 с.
22. Берн Э. Л. Игры, в которые играют люди. Люди, которые играют в игры [Текст] / Э. Л. Берн / Москва: Эксмо. 2018. 576 с.
23. Блонский П. П. Избранные педагогические и психологические сочинения. [Текст] / П. П. Блонский / В 2-х т., т.2. М.: Педагогика. 1979. 399 с.

24. Блохинцев Д. И. Актуальные вопросы современной науки в центре внимания философов [Текст] / Д. И. Блохинцев / Методологические проблемы науки. М.: Наука. 1964. 320 с.
25. Блонский П. П. Память и мышление. [Текст] / П. П. Блонский / Избранные педагогические и психологические сочинения. М.: 1979. Т.2. – С.118-340.
26. Бодалев А. А. О коммуникативном ядре личности. [Текст] / А. А. Бодалев / С-П. 1990. - С.77-81.
27. Богоявленский Д. Н., Менчинская Н. А. Психология учения. [Текст] / Д.Н. Богоявленский., Н.А. Менчинская / Психологическая наука в СССР. М.: Изд-во АПН РСФСР, 1960. Т.П. – С.286-336.
28. Божович, Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте [Текст] / Л. И. Божович. Санкт-Петербург: Питер. 2008. 398 с.
29. Большая Советская Энциклопедия. [Текст] Т. 44, 2-е издание. М.: Советская энциклопедия. 1956. 664 с.
30. Борытко Н. М. Методология и методы психолого педагогических исследований: учебное пособие для студентов вузов [Текст] / Н. М. Борытко, А. В. Моложавенко, И. А. Соловцова; [под ред. Н. М. Борытко]. 2-е изд. Москва: Издат. центр «Академия». 2009. 320 с.
31. Бочарникова И. С. Досуговые предпочтения современной российской молодежи: сравнительный социологический анализ [Текст] / И.С. Бочарникова / Теория и практика общественного развития. 2018. №1. - С.18-21.
32. Брушлинский А. В. Психология мышления и проблемное обучение. [Текст] / А.В. Брушлинский / М.: Знание. 1983. 116 с.
33. Буйдоков Х. Психологические основы обучения учащихся в целостном педагогическом процессе. [Текст] / Х. Буйдоков / Душанбе: Маориф. 1998. 427 с.
34. Бутенко И. А. Анкетный опрос как общение социолога с респондентами. Учебное пособие для университетов [Текст] / И. А. Бутенко / М. Высшая школа. 1989.

35. Буянов В. И. Социально-психологическая адаптация молодых офицеров к военной службе [Текст] / В.И. Буянов / Учебно-методические материалы. М.: Военная академия им. Ф.Э. Дзержинского. 1996. 31 с.
36. Виготский Л. С. Педагогическая психология [Текст] / Л. С. Виготский / Москва: Педагогика. 1991. 412 с.
37. Виготский, Л. С. Избранные психологические исследования. Мышление и речь. Проблемы психологического развития ребенка [Текст] / Л. С. Виготский / Москва. 1956. 519 с.
38. Величие здравого смысла. Человек эпохи просвещения. М.: Просвещение. 1992. 287 с.
39. Введение в профессию (Учебно-методическое пособие для войсковых психологов и социологов). М. 1992. 128 с.
40. Возрастная и педагогическая психология М.: Просвещение. 1979. 288 с.
41. Военно-социологическое исследование. М.: Институт военной истории. 1987.
42. Волков И. П. Социологические методы в социально-психологических исследованиях. [Текст] / И. П. Волков / Ленинград 1970.
43. Воронков С. Г., Иваненков С. П., Кусжанова А. Ж. Социализации молодежи: [Текст] / С. Г. Воронков., С. П. Иваненков., А. Ж. Кусжанова / проблемы и перспективы. Оренбург. 1993.
44. Газман О. С. В школу с игрой [Текст] / О. С. Газман, Н. Е. Харитонова. Москва: Просвещение. 1991. 96 с.
45. Гальперин П. Я. Исследование мышления в советской психологии. [Текст] / П. Я. Гальперин / сб.ст.под.ред. Шороховой. М.: Наука. 1966. 237 с.
46. Гальперин П. Я. Типы ориентировка и типы формирования действий и понятий. [Текст] / П.Я. Гальперин // Доклады АПН РСФСР. 1959. №2. – С.75- 78.
47. Гальперин П. Я. Введение в психологию: учебное пособие для вузов [Текст] / П. Я. Гальперин. Москва: «КДУ». 2015. 332 с.

48. Гальцев С. А. Социализация молодежи в современной России: [Текст] автореф. дис. к.ф.н. Иркутск. 2000. 27 с.
49. Гершунский Б. С. Педагогическая прогностика: [Текст] / Б.С. Гершунский / Методология, теория, практика. Киев: Виша школа. 1986. 197 с.
50. Гершунский Б. С. Философия образования [Текст] / Б.С. Гершунский / М.: Флинт. 1998. 432 с.
51. Голованова Н. Ф. Социализация личности школьника [Текст] / Голованова Н. Ф. / СПб.: Питер. 2004. 224 с.
52. Горохов В. А., Коханова Л.А. Основы непрерывного образования в СССР. [Текст] / В. А. Горохов., Л.А. Коханова / М.: Высшая школа. 1987. 381 с.
53. Горшков М. К. Общественное мнение: [Текст] / М.К. Горшков / история и современность. М.: Политиздат. 1987. 383 с.
54. Горшкова М.К., Шереги Ф.Э. Как провести социологическое исследование [Текст] / М.К. Горшкова., Ф.Э. Шереги / М.: Политиздат. 1990. 288 с.
55. Гранкина Р. М. Проблема социализации старшеклассников в отечественной педагогике и школе 60-80-х годов XX века. [Текст] / Р.М. Гранкина / Автореф. канд. пед. наук. Пятигорск. 2000.
56. Грачев Н. Н. Социальные процессы в воинском коллективе и проблемы управления ими. (Некоторые вопросы методологии) [Текст] / Н.Н. Грачев / Учебно-методическое пособие для войсковых психологов и социологов. М.: ЦВСППИ ВС РФ. 1992. - С.15-20.
57. Гринецинский В. И. Знание как категория педагогики. [Текст] / В.И. Гринецинский / Л.: ЛГУ. 1989. 142 с.
58. Гулиева Т. А. Национально-нравственная культура и проблема социализации студентов [Текст] / Т.А. Гулиева / International scientific review. 2020. - С.60-62.
59. Гулмадов Ф. Теоретические основы формирования духовно-нравственных убеждений учащихся начальных классов: автореферат дис. ...

доктора Педагогических наук: Душанбе. 2016. 58 с.

60. Гуревич Ю. Г., Кошелева С.В. Психологические особенности учебной деятельности. [Текст] / Ю.Г. Гуревич., С.В. Кошелева / Иркутск: Изд-во Иркут, ун-та.1988. 70 с.

61. Дмитриев Г. Д. Критический анализ дидактической мысли в США. [Текст] / Г.Д. Дмитриев / М.: Педагогика.1987. 102 с.

62. Днепров Э. Д. Школа и общество. [Текст] / Э.Д. Днепров / В кн.: Новое педагогическое мышление. М.: Педагогика. 1989. 278 с.

63. Додонов Б. И. Эмоция как ценность [Текст] / Б. И. Додонов. Москва: Политиздат. 1978. 272 с.

64. Дюркгейм, Э. Социология образования [Текст] / Э. Дюркгейм. Москва: Директ-Медиа. 2007. 115 с.

65. Дяченко И. И. Формирование фундаментальной теории в педагогике [Текст] / И.И. Дьяченко / Кронсодар: Книжное издательство. 1976. 192 с.

66. Ершов А.А. Личность и коллектив. Межличностные конфликты в коллективе, их разрешение. [Текст] / А.А. Ершов / Л.: 1976.

67. Жилина Л.Н., Фролова Н.Т. Проблема потребления и воспитания личности. [Текст] / Л.Н. Жилина., Н.Т. Фролова / М.: Мысль. 1969. 175 с.

68. Журавлёв В.И. Педагогика в системе наук о человеке. [Текст] / В.И. Журавлёв / М.: Педагогика. 1990. 164 с.

69. Журавлёв И.К. Типология учебных предметов и принципы организации учебного материала. [Текст] / И.К. Журавлёв / В кн.: Проблемы школьного учебника. Вып.15. М.: Просвещение.1985. 254 с.

70. Загашев И. О. Учим детей мыслить критически [Текст] / И. О. Загашев, С. И. Заир-Бек, И. В. Муштавинская. Санкт-Петербург: Альянс «Дельта»; Речь, 2003. - 192 с.

71. Закон Республики Таджикистан об образовании. [Текст] Душанбе: Шарқи озод. 2004. 94 с. (на таджикском языке).

72. Занков Л.В. Дидактика и жизнь. [Текст] / Л.В. Занков / М.: Просвещение.1968. 174 с.

73. Занков Л.В. Избранные педагогические труды. [Текст] / Л.В. Занков / М.: Педагогика. 1990. 420 с.
74. Зинченко В.П. Образование. Мышление. Культура [Текст] / В.П. Зинченко / Новое педагогическое мышление. М.: Педагогика. 1989. 278 с.
75. Зубайдов У. Дифференсация как движущая сила процесса обучения. [Текст] / У. Зубайдов / Душанбе: Сарпараст. 2003. 192 с. (на таджикском языке).
76. Иванов А. В. Теория и практика воспитания в России и за рубежом: учебное пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений [Текст] / А. В. Иванов. Москва: Перспектива. 2015. 470 с.
77. Ильин Е. П. Эмоции и чувства [Текст] / Е. П. Ильин. Санкт-Петербург: Питер. 2011. 783 с.
78. Ильина Т.А. Педагогика. Учебное пособие. [Текст] / Т.А. Ильина / М.: Просвещение. 1969. 574 с.
79. Ильясов И.И. Структура процесса учения. [Текст] / И.И. Ильясов / М.: МГУ. 1986. 200 с.
80. Иматова Л.М., Ризоева М. Арзишҳои миллӣ ҳамчун заминаи ташаккулёбии ҷаҳонбинии миллии насли наврас // Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф. Душанбе. 2020. №2 (30). – С. 196-199.
81. Кабанова – Меллер Е.Н. Формирование приемов умственной деятельности и умственное развитие учащихся. [Текст] / Е.Н. Меллер / М.: Просвещение. 1968. 288 с.
82. Каган М. С. Философская теория ценности [Текст] / М. С. Каган. Санкт-Петербург: Петрополис. 1997. 205 с.
83. Калмикова З.И. К вопросу о критериях умственного развития в процессе обучения [Текст] / З.И. Калмикова / Обучение и развитие. М.: Педагогика. 1966. 126 с.
84. Калмикова З.И. Психологические принципа развивающего обучения. [Текст] / З.И. Калмикова / М.: Знания. 1966. 126 с.

85. К. А. Москаленко. Педагогическое наследие [Текст] / Москаленко К. А. // Материалы обл. науч.практ. конф. / редкол.: Станкевич В. А. (отв. ред.). Липетск. 1999. 102 с.

86. Караковский В. А. Воспитательная система школы: педагогические идеи и опыт формирования [Текст] / В. А. Караковский. Москва: Новая школа. 1992. 125 с.

87. Караяни А.Г. Активное социально-психологическое обучение как средство сплочения воинских подразделений [Текст] / А.Г. Караяни. / М.: ТА ВС РФ. 1992.

88. Каримова И.Х., Ф.Шарифзода. Учитель-творец добра и прогресса [Текст] / И.Х. Каримова. Душанбе: Ирфон. 2010. 179 с.

89. Ковалев А.Г. Коллектив и социально-психологические проблемы руководства. [Текст] / А.Г. Ковалев. / М.: Политиздат.1975.

90. Ковалева И.А. Проблемы социализации личности студента в вузе [Текст] / И.А. Ковалева / Знание, понимание, умение. 2017 № 3. URL: //cyberleninka.ru (дата обращения 14.06.2021)

91. Ковалева А.И. Профессиональная культура университета как условие повышения качества образования [Текст] / А.И. Ковалева // Знание. Понимание. Умение. 2013. №1. - С.225-234.

92. Коллектив. Личность. Общение. Словарь социально-психологических понятий. [Текст] / Под ред. Е.С. Кузьмина и В.Е. Семенова/ Л.: Лениздат. 1987. 144 с.

93. Кон И.С. Социология личности. [Текст] / И.С. Кон / М.: 1967.

94. Конституцияи Чумхурии Тоҷикистон. Душанбе. 2003.

95. Концепсияи мактаби миллии ЧумхурииТоҷикистон [Матн] /Душанбе: Матбуот, 1994.

96. Концепсияи миллии маълумот дар Чумхурии Тоҷикистон [Матн] / Душанбе: Матбуот. 2003.

97. Концепсияи миллии тарбия дар Чумхурии Тоҷикистон // Бо қарори Ҳукумати Чумхурии Тоҷикистон аз 3.03.2006. №94 тасдиқ гардидааст [Матн]. Душанбе. 2006. 26 с.

98. Коротов В.М. Воспитывающее обучение [Текст] / В.М. Коротов. М.: Просвещение.1980.

99. Коротяев Б.И. Учение – процесс творческий: [Текст] / Б.И. Коротяев /- кн. Для учителя: Из опыта работы. -2-е изд. доп. и исп. М.: Просвещение. 1989. 159 с.

100. Котибова Ш.П., Фозилов Ш.О. Асосҳои педагогии иҷтимоишавии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар шароити муосир [Матн] / Ш.П. Котибова, Ш.О. Фозилов // Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф. 2024. №1 (45).– С.135-144. ISSN 2617-5320.

101. Крутецкий В.А. Основы педагогической психологии [Текст] / В.А. Крутецкий. М.: Просвещение. 1972. 255 с.

102. Крупская Н.К. Педагогическое сочинение [Текст] / Н.К. Крупская. Т.3. – С.37–38.

103. Кузнецова Т.Ф. Философия и проблемы гуманизации образования [Текст] / Т.Ф. Кузнецова. М.: Философское общество СССР.1990. 116 с.

104. Кузьмин Е.С. Руководитель и коллектив. Социально-психологический очерк [Текст] / Е.С. Кузьмин / Л. 1974. 167 с.

105. Кулакова Н.П. Принцип единства теории и практики в педагогической науке (методологический аспект) [Текст] / Н.П. Кулакова / Теоретика - методологические вопросы педагогики. М.: АПН СССР. 1990. 166 с.

106. Кутев В. О. Воспитание в школе; оптимистическая гипотеза (ретроспективный и прогност. анализ воспитат. процессов) [Текст] / В. О. Кутев. - Новосибирск: НИПК и ПРО. 1999. 104 с.

107. Қодиров Қ.Б. Таърихи афкори педагогии халқи тоҷик. Душанбе: 1996. 264 с.

108. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд” [Матн]. Душанбе. 2011.

109. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” [Матн]. Душанбе: “Шарқи озод” (22.07.2013. №1004). 34 с.
110. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шахрвандон». Душанбе.2022.
111. Ланг А.П. О понятии наглядности и её роли в процессе познания. Таллинн: [Текст] / А.П. Ланг / Валтус. 1967. 84 с.
112. Левшин Л.А. Логика педагогического процесса. [Текст] / Л.А. Левшин / М.: Знание.1980.
113. Леднёв В.С. Содержание образования: [Текст] / В.С. Леднёв / сущность, структура, перспектива. М.: Высшая школа. 1991. 223 с.
114. Леонтев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. [Текст] / А.Н. Леонтев / Москва. 1982. 352 с.
115. Леонтев А.Н. Избранные психологические произведения. [Текст] / А.Н. Леонтев / В 2-х томах, т.1. М.: Педагогика. 1983. 392 с.
116. Леонтев А.Н. Избранные психологические произведения. [Текст] / А.Н. Леонтев / В 2-х томах, т. 2. М.: Педагогика. 1983. 318 с.
117. Лернер И.Я. Дидактическая система методов обучения. [Текст] / И.Я. Лернер / М.: Знания. 1976. 64 с.
118. Лернер И.Я. Проблемное обучение. [Текст] / И.Я. Лернер / М.: Знания.1974. 64 с.
119. Лихачев Б. Т. Философия воспитания. Специальный курс: учебное пособие для студентов высших учебных заведений [Текст] / Б. Т. Лихачев. Москва: Владос. 2010. 19 с.
120. Лисенков С.Н. Когда легче учиться [Текст] / С.Н. Лисенков / М.: Педагогика. 1981. 144 с.
121. Лисенкова С.Н. Методы опережающего обучения. [Текст] / С.Н. Лисенкова / М.: Просвещение.1988. 192 с.
122. Лоза Г.Г. Организация и проведение конкретного социологического исследования [Текст] / Г.Г. Лоза / Введение в профессию. Учебно-методическое пособие для войсковых психологов и социологов. М.: ЦВСППИ ВС РФ. 1992.

123. Лутфуллоев М. Современная дидактика. [Текст] / М. Лутфуллоев / Душанбе. 2001. 318 с. (на таджикском языке).
124. Лутфуллоев М. Шарафномаи миллат [Матн] / М. Лутфуллоев. Душанбе. 2003. 320с.
125. Лутфуллоев М. Педагогикаи миллии халки тоҷик [Матн] / М. Лутфуллоев. Душанбе. Ирфон. 2001. 318с.
126. Лутфуллоев М. Истиқлолияти Тоҷикистон ва маълумоти муосир. [Матн] / М. Лутфуллоев. Душанбе. Ирфон. 2006. 146 с.
127. Мальковская Т.Н. Воспитание социальной активности старших школьников. [Текст] / Т.Н. Мальковская /Л.: ЛГПИ ИМ. А.И. Герцена. 1973.170 с.
128. Макаренко А. С. Воспитание гражданина [Текст] / А. С. Макаренко. Москва: Просвещение. 1988. 304 с.
129. Макаренко А. С. Педагогические сочинения [Текст] / А. С. Макаренко // Собрание сочинений: в 8 т. / А. С. Макаренко. Москва: Педагогика.1984. Т.4. 809 с.
130. Маркова А.К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте. [Текст] / А.К. Маркова / М.: Просвещение.1983. 96 с.
131. Маслов С. И. Эмоционально-ценностное образование школьников. [Текст] / С. И. Маслов. Тула: ТГПУ им. Л. Н. Толстого. 1999. 125 с.
132. Махмутов М.И. Проблемное обучение. Основные вопросы теории. [Текст] / М.И. Махмудов / М.: Педагогика. 1975. 368 с.
133. Мерлин В.С. Взаимоотношения в социальной группе и свойства личности. [Текст] / В.С. Мерлин / Социальная психология личности. М. 1979.
134. Мертон Р., Мид Дж., Парсонс Т. Американская социологическая мысль [Текст] / Р. Мертон., Дж. Мид. Т. Парсонс / Под ред. В. И. Добренкова./ М.: МГУ. 1994. 496 с.

135. Методологические проблемы развития педагогической науки. [Текст] Под ред. П.Р.Атутова, М.Н.Скаткина, Я.С.Трубовского. М.: 1985. Педагогика. 240 с.

136. Методологические проблемы педагогики. [Текст] М.: НИИОП, 1977. 104 с.

137. Мирахмедов Ф.М. Формирование национального самосознания средствами социокультурной деятельности (на примере Таджикистана): Автореф. дис. канд. пед. наук. Душанбе. 1998. 26 с.

138. Миронов В.Б. Век образования. [Текст] / В.Б. Миронов / М.: Педагогика. 1990. 175 с.

139. Миславский Ю.А. Само регуляция и активность личности в юношеском возрасте. [Текст] / Ю.А. Миславский / М.: Педагогика. 1991. 151 с.

140. Молибог А.Г. Вопросы научной организации педагогического труда в высшей школе [Текст] / А.Г. Молибог. Изд. 2-е, доп. Минск. 1975. 288 с.

141. Моносзон Э.И. Основы педагогических знаний. [Текст] / Э.И. Моносзон / М.: Педагогика. 1986. 200 с.

142. Мудрик А.В. Социализация и «смутное время». [Текст] / А.В. Мудрик / М. 1991.

143. Мудрик А.В. Социализация и воспитание [Текст] / А.В. Мудрик / М. 1997. 56 с.

144. Мудрик А.В. Социальное воспитание в контексте социализации [Текст] / А.В.Мудрик / Межвузовский сборник. Калининград. 1999. №2.93 с.

145. Мудрик А.В. Социализация Российская педагогическая энциклопедия. [Текст] / А.В. Мудрик. Т.2. М. Большая российская энциклопедия. 1999. - С.359-361.

146. Мухин М.И. Педагогическая система В.А. Сухомлинского.- Соликамск. [Текст] / М.И. Мухин / СГПИ. 1999. 380 с.

147. Назаров Р. Глобализация и процессы демократизации образовательной системы Республики Таджикистан [Текст] / Р. Назаров / Известия Академии наук Республики Таджикистан. Серия философия и право. 2008. №4. - С.55-63.

148. Насриддинова М. М. Педагогические особенности формирования национального самосознания студентов в условиях реформирования высшего образования в Республике Таджикистан. - Автореф. кандидата педагогических наук: 13.00.08 / Насриддинова. 2019. 25 с.

149. Национальная концепция образование Республики Таджикистан [Текст] / Душанбе. 2003. 24 с. (на таджикском языке).

150. Национальная концепция воспитание Республики Таджикистан. Душанбе. 2007. 44 с. (на таджикском языке).

151. Немов Р.С. Социально-психологический анализ эффективной деятельности коллектива. [Текст] / Р.С. Немов / М. 1984. 201 с.

152. Непрерывное образование как педагогическая система [Текст] / М.: НИИВШ. 1989. 148 с.

153. Никандров Н.Д. Понятие и система методологических проблем педагогики [Текст] / Н.Д. Никандров / Методологические проблемы современной педагогической науки и практики. Челябинск: 1988. 134 с.

154. Никандров Н. Д. Ценности как основа цели воспитания [Текст] / Н. Д. Никандров // Педагогика. 1998. №3. - С.3-10.

155. Новикова Т.В. Критерий практической направленности результатов педагогического исследования [Текст] / Т.В. Новикова / Основные критерии качества и эффективности научного исследования. М.: АПН СССР. 1981. 85 с.

156. Новые методы и средства обучения. [Текст] /М.: Знание.1988.116 с.

157. Нурув Б. Национальные и общечеловеческие ценности: основы появления, развитие и их роль в воспитании личности. Душанбе. 2003.

158. Осипова С.В. Реализация идей педагогики сотрудничества в учебном процессе: [Текст] / С.В. Осипова / автореф. канд. пед. наук. Алма-Ата. 1992. 24 с.

159. Основные дидактики [Текст] / Под ред. проф. П.Осипова. М.: Просвещение. 1967. 472 с.

160. Парыгин Б.Д. Основы социально-психологической теории. [Текст] / Б.Д. Парыгин М. 1971.

161. Педагогическое наследие К. А. Москаленко: Материалы обл. науч.практ. конф. / редкол.: Станкевич В.А. (отв.ред.). Липецк.1999.102 с.

162. Перевалов В.Ф. Военная психология и педагогика. Психологические условия совершенствования взаимоотношений в воинском коллективе. [Текст] / В.Ф. Перевалов / Учебное пособие для курсантов. Л.: ЛВВПУ ПВО. 1986.

163. Петровский А.В., Шпаликовский В.В. Социальная психология коллектива. [Текст] / А.В. Петровский., В.В.Шпаликовский / М. 1978.176 с.

164. Петровский А.В. Нерешённые проблемы перестройки педагогической науки. [Текст] / А.В Петровский / В кн.: Новое педагогическое мышление. М.: Педагогика. 1989. 278 с.

165. Петрова И.В. Процесс социализации студентов в условиях современной системы высшего профессионального образования России. [Текст] / И.В. Петрова /URL: //dissert.spbu.ru (дата обращения 14.06.2021)

166. Писаревский В.А. Особенности социализации молодых офицеров в условиях воинского коллектива. [Текст] / Писаревский В.А / Махачкала. Вестник ДГУ. 2000.

167. Подласый И. П. Педагогика: учебник для прикладного бакалавриата [Текст] / И. П. Подласый. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Издательство Юрайт.2015. 576 с.

168. Полат Е. С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: учебное пособие для студентов вузов [Текст] / Е. С. Полат [и др.]. 3-е изд., исправ. и доп. Москва: Издательский центр «Академия». 2008. 272 с.

169. Попов В.А., Кондратьева О.Ю. Изменение мотивационно-ценностных ориентаций учащейся молодежи [Текст] / В.А. Попов., О.Ю Кондратьева / Социс. 1999. № 6. С. 27-30.

170. Рахимзода Хуррам Влияние социальных институтов воспитания на подготовку старшеклассников к семейной жизни: Дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. Душанбе. 2002. 324 с.

171. Раҳимов Б., А. Нуров. Педагогикаи этники ва ахлоқи мардуми тоҷик. Душанбе. 2008.

172. Рубинштейн С.А. О мышлении и путях его исследований. [Текст] / С.А. Рубинштейн / М.: 1958. 147 с.

173. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии [Текст] / С. Л. Рубинштейн. Санкт-Петербург: Питер. 2000. 704 с.

174. Саидов М.В. Составление и применение программированных конспектов лекций в высших учебных заведениях. [Текст] / М.В. Саидов / Монография из-тво «дониш» Д. 2008.

175. Селевко Г. К. Социально-воспитательные технологии [Текст] / Г. К. Селевко. Москва: Школьные технологии. 2005. 176 с.

176. Семенов В.Д. Метод изучения документов в социально-психологических исследованиях. [Текст] / В.Д. Семенов / Д. 1983.

177. Серафимова З.С. Проблемы социализации юношества в условиях НТТИ [Текст] / З.С Серафимова /. Дисс. . к. филос. н. М. 1990.

178. Сериков В. В. Опыт научно-педагогической школы личностно-развивающего образования [Текст] / В. В. Сериков // Вестник ВГУ. Сер. Проблемы высшего образования. 2018. №2. - С.11-18.

179. Ситаров В. А. Педагогические условия формирования социальной активности младшего школьника: автореф. дис.... докт. пед. наук [Текст] / В. А. Ситаров. Москва. 1991. 32 с.

180. Сохор А.М. Логическая структура учебного материала: [Текст] / А.М. Сохор. / Вопросы дидактического анализа. М.: Просвещение. 1974. 192 с.

181. Социальная защита военнослужащих: [Текст] Сб. нормативно-правовых актов. М.: Институт массовых коммуникаций. 1993.
182. Социальная защита военнослужащих: [Текст] / Сб. нормативно-правовых актов. М.: ИИА «Обозреватель». 1995.
183. Столетов В.Н. Становление личности. [Текст] / В.Н. Столетов. М. 1987.
184. Сушкова И. В. Формирование начального нравственного сознания у детей 6-7-го года жизни: актуальные вопросы теории и практики: монография [Текст] / И. В. Сушкова. Елец: ЕГУ им. И.А. Бунина. 2006. 162 с.
185. Стил Дж. Основы критического мышления [Текст] / Дж. Стил, К. Мередит, Ч. Темпл. М.: Открытое общество. 1997. 53 с.
186. Талкотт Парсонс. Социальное действие и социальная система [Текст] / Парсонс Талкотт. 1951.
187. Тихомиров О.К. Структура мыслительной деятельности человека: [Текст] / О.К. Тихомиров / Опыт теорет. и эксперим. исследования. М.: МГУ. 1969. 304 с.
188. Турсунова М. Педагогические особенности формирования национального самосознания (на примере средних специальных учебных заведений культуры и искусств Республики Таджикистан): автореф. дис. ... канд. пед. наук. [Текст] / М. Турсунова. Душанбе. 2005. 22 с.
189. Турсунов Ф.А. Социокультурные особенности становления и развития национального самосознания (на примере таджикского народа) автореф. дис. ... канд. филос. наук. / Ф.А. Турсунов. Душанбе. 2002. 23 с.
190. Усова А.В. О взаимоотношениях общей и частной дидактики [Текст] / А.В. Усова / Методологические проблемы современной педагогической науки и практики. Челябинск: ГПИ. 1988. 134 с.
191. Ушинский К.Д. Собрание сочинений. [Текст] / К.Д. Ушинский / Т.1. М.: Изд-во АПН РСФСР. 1948. 740 с.
192. Ушинский К.Д. Собрание сочинений. [Текст] / К.Д. Ушинский / Т.2. М.: Изд-во АПН – РСФСР. 1948. 656 с.

193. Ушинский К. Д. Собрание сочинений. [Текст] / К. Д. Ушинский / Т.3. М.: Изд-во АПН РФСР. 1948. 692 с.
194. Файзалиев Дж.Х. Педагогические взгляды таджикско – персидских мыслителей XII - XIII вв. на формирование совершенного человека: дис. ... канд. пед. наук. / Дж. Файзалиев. Душанбе. 2007. 167 с.
195. Философия образования для XXI века. [Текст] // Сб. ст./ Сост. Н.Н. Пахомов, Ю.П. Тупталов. М.: Логос,1992. -208 с.
196. Фефелова М. В. Лернер И. Я. О методе проблемного обучения [Текст] / М. В. Фефелова // Шаг в историческую науку: сборник трудов конференции. Екатеринбург. 2017. - С.101-104.
197. Фридман Л.М. Наглядность и моделирование в обучении. [Текст] / Л.М. Фридман / М.: Знание. 1984. 80 с.
198. Хуторский А. Метапредметное содержание образования с позиций человекообразности [Текст] / А.Хуторский. // Интернет-журнал «Эйдос». 2012.
199. Цетлин В.С. Группировка учебных предметов с учётом особенностей отражения науки в содержании образования. [Текст] / В.С. Цетлин / В кн.: Теория общего образования и пути её построения. М.: НИИОП СССР. 1978. 108.
200. Ч.Х. Кули. Социальная организация. [Текст] / Кули Ч.Х. М.: 2000. 300 с.
201. Шарифзода Файзулло Педагогика: назарияи инсонофар ва чомаи фархангӣ [Матн] /Ф. Шарифзода. Душанбе: Ирфон. 2010. 543 с.
202. Шарифзода Ф., Каримова И.Х. Педагогика. (Курси лексия) [Матн] / Ф. Шарифзода, И.Х. Каримова. Душанбе: «Ирфон». 2008. 284 с
203. Шарофов Ш. Муошират ва худшиносӣ [Матн] / Ш. Шарофов. Хучанд. 2017. 302 с.
204. Шатский С. Т. Избранные педагогические сочинения [Текст] / С. Т. Шатский / в 2 т. - Москва: Педагогика. 1980. Т.1. 304 с.

205. Шилова М.И. Социализация и воспитание личности школьника в педагогическом процессе [Текст] / М.И. Шилова. Красноярск: РИО КГПУ. 2009. 218с.
206. Шмаков С. А. Досуг школьника: Проблемы. Прогнозы. Секреты. Подсказки. Калейдоскоп развлечений [Текст] / С. А. Шмаков. Липецк: Липецкая организация Союза писателей РФ. 1991.192 с.
207. Шоев Н.Н. Усул ва манбаъҳои баланд бардоштани сифати таълиму тарбия дар муассисаҳои олиии таълимӣ [Матн] /Н.Н. Шоев. Душанбе. «Ирфон».2003.
208. Шукина Г. И. Проблема познавательного интереса в педагогике. [Текст] / Г.И. Шукина / М.: Педагогика. 1971. 352 с.
209. Шукина Г. И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе: учебное пособие [Текст] / Г. И. Шукина. Москва: Просвещение.1979. 160 с.
210. Шуркова Н. Е. Новые методики нового воспитания [Текст] / Н. Е. Шуркова // Воспитание школьников. 2018. №7. - С.16-26.
211. Элконин Д.Б. и Давидов В.В. Возрастные возможности усвоения знаний. [Текст] / Элконин Д.Б / - М.: Просвещение.1966. 234 с.
212. Эмомали Раҳмон. Ответственность за будущее нации [Матн] / Э. Раҳмон. Душанбе. 2003.
213. Эмомалӣ Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих [Матн] /Э. Раҳмон. Душанбе: Ирфон. 2002. 128с.
214. Эмомалӣ Раҳмон. Аз Ориён то Сомониён [Матн] /Э. Раҳмон. Душанбе. 2002.
215. Якиманская И.С. Развивающее обучение. [Текст] / И.С Якиманская / М.: Педагогика. 1979. 144 с.
216. Smith A. Theories of Nationalism. London.1971. 163 p.
217. Daiyker C.P, Freiyda N.H. National character and national stereotypes. Amsterdam, 1960. P. 39.
218. Kon, I.S. To the Problem Baset with National Character /I.S.Kon// М.: 1971. 97p.

ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРЁФТИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ АЗ РӢӢИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

1) Мақолаҳое, ки дар нашрияҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷоп шуданд:

[1-М] Фозилов Ш.О. Мустақилияти донишҷу ё талабагон дар раванди таълим [Матн] / Ш.О. Фозилов // Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф. 2019. №3 (27). – С. 86-91. ISSN 2617-5320.

[2-М] Фозилов Ш.О. Муқарароти концептуалии фаъолгардонии шакл ва воситаҳои фаъолияти таълимии донишҷӯён ҳамчун системаи мукамал [Матн] / Ш.О. Фозилов // Гузоришҳои Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2019. №3 (007). – С.137-140.

[3-М] Фозилов Ш.О. Роҳҳо ва воситаҳои фаъолгардонии фаъолияти маънавии донишҷӯён дар муассисаҳои таҳсилоти олии касби кишвар [Матн] / Ш.О. Фозилов // Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф. 2020. №2 (30). – С. 237-240. ISSN 2617-5320.

[4-М] Фозилов Ш.О. Воситаҳои асоси фаъолгардонии фаъолияти маънавии донишҷӯён дар муассисаҳои олии кишвар [Матн] / Ш.О. Фозилов // Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф. 2020. №3 (31). – С.174-177. ISSN 2617-5320.

[5-М] Фозилов Ш.О. Робитаҳои байнифаннии донишҷӯён воситаи фаъолгардонии фаъолияти маърифатии онҳо [Матн] / Ш.О. Фозилов // Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф. 2021. №2 (34). С.56-59. ISSN 2617-5320.

[6-М] Котибова Ш.П., Фозилов Ш.О. Асосҳои педагогии иҷтимоишавии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар шароити муосир [Матн] / Ш.П. Котибова, Ш.О. Фозилов // Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф. 2024. №1 (45). – С.135-144. ISSN 2617-5320.

2. Маводи дар маҷмуаи маводи конференсия ва нашрияҳои дигар батабърасида:

[7-М] Фозилов Ш.О. Ҷашни истиқлолияти давлатӣ падидаи иҷтимоӣ [Матн] / Ш.О. Фозилов // Маводи конференсияи илмию амалӣ бахшида ба 28-солагии Истиқлолияти давлатӣ дар мавзуи «Истиқлолияти давлатӣ фишанги рушди иҷтимоию иқтисодии миллат». Душанбе. 2019. – С.73-78.

[8-М] Фозилов Ш.О. Истиқлолият рамзи соҳибдавлатӣ ва ватандорӣ [Матн] / Ш.О. Фозилов // Маҷмуи мақолаҳо бахшида ба 28-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти унвони «Истиқлолияти давлатӣ – дарки масъулияти ватандорӣ». Душанбе. 2019. – С.109-112.

[9-М] Фозилов Ш.О. Иҷтимоишавии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ [Матн] / Ш.О. Фозилов // Маводи конференсияи илмию амалӣ дар мавзуи «Низоми миллию ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кишварҳои ИКМ: таҳлили тамоюлҳо ва дурнамои рушд». Душанбе. 2022. – С.112-116.

[10-М] Фозилов Ш.О. Роҳҳо ва воситаҳои навсозии фаъолияти маънавии донишҷӯён дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ [Матн] / Ш.О. Фозилов // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ – назариявӣ дар мавзуи «Навсозии мундариҷаи таҳсилот – омили баландбардории сифати таълим ва тарбия дар замони Истиқлолияти давлатӣ». Душанбе. 2025. – С.195-200.

